

MICHAEL SUCCOW STIFTUNG
zum Sshutz der Natur

- Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський»
- Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекоресурсів України

Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся

С.М. Панченко
Т.Л. Андриєнко
Г.Г. Гавриш
Ю.В. Кузьменко

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ДЕСНЯНСЬКО-СТАРОГУТСЬКИЙ»
МІЖВІДОМЧА КОМПЛЕКСНА ЛАБОРАТОРІЯ НАУКОВИХ ОСНОВ ЗАПОВІДНОЇ
СПРАВИ НАН УКРАЇНИ ТА МІНЕКОРЕСУРСІВ УКРАЇНИ

ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО ПОЛІССЯ

«Університетська книга»
Суми 2003

УДК 502.211(477.51/.52)
ББК 20.1(4УКР-4ЧЕР-4СУМ)
Е45

Друкується за фінансової підтримки
природоохоронного фонду
Michael Succow Stiftung
(Німеччина)

Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського національного аграрного університету.
Протокол № 9 від 18 квітня 2003 р.

Рецензенти:

Ю.А. Злобін, доктор біологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Сумський національний аграрний університет);
Д.В. Дубина, доктор біологічних наук (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України)

Е45 **Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся / Панченко С.М., Андрієнко Т.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В. – Суми: Університетська книга, 2003. – 92 с. [2 с. карта]**

ISBN 966-680-099-3

Запропонована схема екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся. Виділені природні ядра та екологічні коридори трьох рівнів: міждержавного, національного і регіонального. Наводиться характеристика ландшафтів, рослинного і тваринного світу виділених елементів екологічної мережі. Особлива увага приділена поширенню рідкісних видів рослин і тварин.

ББК 20.1(4УКР-4ЧЕР-4СУМ)

© Панченко С.М., Андрієнко Т.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В., 2003
© Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», 2003
© Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекоресурсів України, 2003
© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2003

ISBN 966-680-099-3

ПЕРЕДМОВА

Важливість розбудови екологічної мережі підтверджена численними актами та рішеннями на національному та міжнародному рівнях і, зокрема, прийняттям Верховною Радою України Загальнодержавної програми формування національної екомережі України на 2000–2015 роки.

Для Новгород-Сіверського Полісся, що характеризується складною геоморфологічною структурою, має природні комплекси, які зазнали незначних змін унаслідок діяльності людини, розбудова екологічної мережі є особливо важливою. Разом з тим наш край вивчений недостатньо. Наявні наукові праці стосуються лише окремих районів Новгород-Сіверського Полісся, що ускладнює роботу в цьому напрямку.

НПП «Деснянсько-Старогутський» як поки що єдиний у регіоні розглядається нами як одне з основних природних ядер. Розуміючи це, в перші роки створення парку діяльність наукового відділу нашої установи спрямована не лише на інвентаризацію біоти на його території, але й на збір та узагальнення всебічної інформації по регіону Новгород-Сіверського Полісся. Проведено аналіз даних по клімату, геоморфології, ґрунтах тощо, а також вивчається сучасний стан природних комплексів.

Пропонована екологічна мережа побудована навколо р. Десни. У минулому геологічна робота цієї річки спричинила виникнення сучасного різноманітного ландшафту в регіоні. Нині Десна з рідкісною за рівнем збереженості заплавою перетинає Новгород-Сіверське Полісся і є важливим шляхом весняних та осінніх міграцій птахів, коридором, по якому відбувається переміщення й поширення інших живих організмів. Вона поєднує найбільш важливі природні ядра – Брянське-Старогутське міжнародного рівня і Очкинське національного рівня, з одного боку, та Мезинське національного рівня – з іншого. По Десні також з'єднуються екомережі Новгород-Сіверського Полісся з природними комплексами сусідніх регіонів, зокрема низкою російських заповідних територій високого статусу (створених або проєктованих): заповідником «Калузькі засіки», національними парками

«Придеснянський», «Орловське Полісся» та «Угра». З Росією вже фактично створене міждержавне екологічне ядро, до складу якого ввійшли НПП «Деснянсько-Старогутський» та біосферний резерват «Неруссо-Деснянське Полісся».

НПП «Деснянсько-Старогутський» є науково-дослідною установою, яка здійснює дослідження природи краю. З цією метою вдалося об'єднати групу науковців із закладів Національної академії наук України та вузів Києва, аграрного та педагогічного університетів Сум, налагоджено співпрацю з російським заповідником «Брянський ліс». Наслідком такої роботи в тісній співпраці стала запропонована у виданні, яке Ви тримаєте в руках, концепція формування екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся.

*Директор
НПП «Деснянсько-Старогутський»
О.М. Капіруля*

Деградація навколишнього середовища і порушення природних екосистем людиною набули катастрофічних масштабів. Площа земної суші становить 146 млн. км², з них лише 70,6 млн. км² придатні для життя. Близько 5% цієї площі займають міста, ще 64,6% – сільськогосподарські угіддя. Слід також додати, що у світі 46,2 млн. км² зазнали спустелювання, і до цієї цифри щорічно додається 60 тис. км². В Україні під сільськогосподарськими угіддями та забудовою знаходиться 72,9% земельного фонду. Ліси складають 15,4%. Природно-заповідні об'єкти займають лише 4,2% території України (це навіть менше, ніж шляхи та населені пункти). Існуючий в Україні спосіб використання земель у сільському господарстві знаходиться на межі збалансованості ландшафтів. Тут порушено природозберігаюче співвідношення ріллі, лісових насаджень, природних кормових та водно-болотних угідь. Катастрофічно збільшуються викиди шкідливих речовин в атмосферу, поверхневі і ґрунтові води, в моря і океани (Царенко, Злобін, 1999; Екологія міста, 2000).

Таким чином, землі сільськогосподарського призначення в нашій країні та промислові ландшафти порівняно з територіями природно-заповідного фонду займають значні площі і перевищують їх більше ніж у 10 разів. Тому для охорони природи особливого значення набуває раціональне використання природних ресурсів. Воно, у першу чергу, передбачає регламентування господарської діяльності людини в галузях сільського господарства та промисловості. Способами регламентування є укладання міжнародних угод, прийняття конвенцій, нових стандартів на продукцію, які визначають господарську діяльність, здійснення екологічного менеджменту підприємств та організацій, а також відповідний контроль з боку спеціальних міжнародних і державних органів

за використанням природних ресурсів при активній участі громадськості. Головним завданням цієї форми охорони довкілля є зменшення пекідливого впливу людської цивілізації на навколишнє середовище з тим, щоб не допустити забруднення та втрати якості компонентами гідросфери, атмосфери та літосфери, які є необхідними для життя людини та інших живих організмів.

Іншим стратегічним напрямком охорони природи є традиційний підхід, який базується на охороні видів та середовища їх існування. Його основним завданням на сучасному етапі розвитку є збереження біорізноманіття. У розвитку такої ідеї традиційної охорони природи можна виділити кілька етапів. Спочатку бралися під охорону унікальні природні об'єкти, яскравим прикладом яких є перший у світі національний парк «Йеллоустон». З часом серед мотивів охорони стало відігравати суттєву роль розуміння необхідності збереження типових природних комплексів для наукових та рекреаційних цілей. Розвиток цих ідей зумовив необхідність створення в кожній фізико-географічній провінції окремого природно-заповідного об'єкта з високим статусом охорони. Розуміння вразливості окремих ізольованих екосистем, що охороняються в обмеженій кількості, хоча й порівняно великих резерватів, стало поштовхом до формування сучасної парадигми традиційної природоохорони – ідеї екологічної мережі. Вона являє собою систему територій різного функціонального призначення: природні ядра, буферні території та екологічні коридори. Сукупність цих елементів створює екомережу.

Природні ядра є вузловими елементами екомережі; вони ще називаються ключовими природними територіями, ядрами біорізноманіття. Це території з високою концентрацією біорізноманіття, високим ступенем природності, рідкісності. Вони включають, як правило, існуючі або проєктовані природно-заповідні території. При необхідності зменшення антропогенного тиску природні ядра можуть бути оточені буферними зонами. Екологічні коридори – це просторові структури, які з'єднують між собою природні ядра. Головними їх функціями є забезпечення міграції організмів і підтримання екологічної рівноваги. Природні ядра та екологічні коридори можуть бути міждержавного, національного та регіонального значення. Важливу роль у побудові екомережі відіграють також території відновлення (ренатуралізації) порушених природних комплексів, які найчастіше розташовані в межах екологічних коридорів, але інколи й у природних ядрах.

Завданнями, що покладаються на екологічну мережу, є:

- 1) збереження всього комплексу екосистем, середовищ існування, видів та їх генетичного різноманіття, а також ландшафтів європейського значення;
- 2) забезпечення достатнього простору природних середовищ для збереження видів;
- 3) створення необхідних умов для розселення і міграції видів;
- 4) забезпечення відновлення компонентів ключових екосистем, які зазнали руйнації;
- 5) захист екосистем від потенційно небезпечних факторів.

Нині в Україні розпочато створення екологічної мережі. Вона буде безпосередньо з'єднана з мережами семи сусідніх держав. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває побудова екологічних мереж в прикордонних регіонах, у тому числі в тих, що межують з Російською Федерацією. До цих регіонів належить і Новгород-Сіверське Полісся.

При розробці екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся в основу були покладені такі матеріали:

- 1) Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»;
- 2) наукові та організаційні розробки, вміщені у виданні «Розбудова екомережі України» (1999);
- 3) європейські підходи до побудови екологічної мережі, викладені у виданнях «Perspectives on Ecological Networks» (1996), «Environment Conservation and Management Division (Center Naturopa)» (1998), «The Paneuropean Ecological Network» (1998) та ін.;
- 4) стаття «Розробка екологічної мережі Українського Полісся» (Т.Л. Андрієнко, В.А. Онищенко, О.В. Лукаш), опублікована в журналі «Жива Україна» (№ 11–12, 1998);
- 5) низка матеріалів про побудову екологічної мережі, вміщених у журналі «Жива Україна» у 1998–2000 рр.;
- 6) літературні джерела стосовно флори (Геоботанічне районування..., 1977; Андрієнко, Шеляг-Сосонко, 1983; Андриєнко, Попович, Шеляг-Сосонко, 1986; Изменение растительности..., 1982) і фауни Українського Полісся в цілому та Новгород-Сіверського Полісся, зокрема результати особистих досліджень авторів, отримані під час експедиційних виїздів останніх років.

Відповідно до загальновизнаних підходів екологічна мережа має бути побудована на трьох рівнях – міждержавному, націо-

нальному і регіональному. Мережа міждержавного рівня є частиною паневропейської екологічної мережі. Національна мережа охоплює територію України, а регіональна – певного регіону (у даному разі – Новгород-Сіверського Полісся). Зрозуміло, що на окремі території України можуть бути виділені структурні елементи мережі всіх трьох рівнів. Цей принцип застосований і при побудові мережі Новгород-Сіверського Полісся.

Згаданий регіон входить до складу Лівобережного Полісся України, має певні особливості щодо геолого-геоморфологічної будови та гідрогеологічних умов. Він являє собою північну частину схилу Воронізького кристалічного масиву із заляганням крейдяних та палеогенових порід вище місцевого базису ерозії. Регіон відзначається значним розчленуванням, наявністю відслонень крейдяних порід, значним розвитком льодовикових відкладів, які перекривають ці породи. Характерною рисою є наявність карстових явищ, значна глибина розчленування, щільність яружно-балкової мережі, насамперед, на правобережжі Десни. На значній частині території водно-льодовикові відклади утворюють суцільний шар, характер ландшафту тут подібний до Чернігівського Полісся. При побудові екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся взяті до уваги ці природні особливості регіону. Для виділення та оцінки природних ядер та екологічних коридорів визначена наявність на їх території раритетних видів рослин та тварин, включених у різноманітні охоронні списки (Європейський Красний..., 1992; Червона книга..., 1994; Червона книга..., 1996; Конвенція про охорону..., 1998), а також раритетних рослинних угруповань (Зелена книга..., 1987).

Найважливішу роль у пропонованій екомережі відіграє головна водна артерія регіону – річка Десна з численними притоками, такими, як Смячка, Знобівка, Свига, Івотка, Шостка, Реть та інші. Саме тут виділяються основні екологічні коридори різного рівня, саме на витоках річок розташовані ядра регіональної екомережі. Не можна не згадати, що по долині Десни проходить відомий Дніпрово-Деснянський міграційний шлях птахів (Микитюк, Полуда, 1999), де концентрація мігрантів у 10–20 разів вища, ніж на прилеглих територіях. Крім того, екотонний характер розташування регіону на південній границі лісової зони є досить важливим для побудови екологічної мережі. Це обумовлює його флористичне та фауністичне багатство, різноманітний характер, особливо лісової рослинності.

2.1. Брянсько-Старогутське природне ядро

Брянсько-Старогутське природне ядро включає в себе природно-заповідні території, розташовані в Україні та Російській Федерації. З українського боку це Старогутська ділянка національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» (Середно-Будський район Сумської області), а з російського – природний заповідник «Брянський ліс» (12168 га) з охоронною зоною (9159 га) та системою заказників (Трубчевський та Суземський райони Брянської області), на базі яких 10 листопада 2001 року утворений біосферний резерват «Неруссо-Деснянське Полісся». Характер ландшафтно-структури, рослинного покриву та тваринного населення природно-заповідних територій російської частини ядра описано в низці наукових джерел (Федотов, Евстигнеев, 1997а; Міждержавні..., 1998; Перспективи розвитку..., 1999; Федотов, 1999а; 1999б; Морозова, 1999).

Старогутська ділянка національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» займає площу 9586,8 га. Північна границя ділянки збігається з державним кордоном України з Російською Федерацією, на 12 км до неї прилягає межа російського ландшафтного заказника «Скрипкінський». Відстань від границі Старогутської ділянки національного природного парку до найближчого пункту охоронної зони заповідника «Брянський ліс» – 6 км.

Старогутська ділянка займає задрові та морено-задрові ландшафти. Абсолютні показники за висотою становлять 140–160 м в.р.м. Завдяки відносно неглибокому заляганням крейдяних порід на території Старогутської ділянки виявлені карстові процеси.

Просадочні блюдця карстового генезису мають овальну форму і діаметр 30–50 м. Вони зайняті як лісовими, так і трав'яними болітцями, часто зі сфагновим покривом. Описувана територія була вкрита льодовиком лише під час найбільшого – Дніпровського – зледеніння, наступні зледеніння цього регіону не досягали. Морени Дніпровського льодовика перекриті флювіогляціальними відкладами, і форми льодовикових ландшафтів не збереглися (Яковлев, 1938).

У межах Старогутської ділянки Деснянсько-Старогутського національного природного парку переважають дерново-середньопідзолисті і дерново-сильнопідзолисті піщані і супіщані ґрунти, що формуються на флювіогляціальних пісках і супісках. На більш ніж 65% площі ділянки ці відклади мають піщаний та глинистопіщаний фізико-механічний склад, що характеризує їх як породи з найбільш негативними фізико-хімічними властивостями. На них формуються низькородючі ґрунти різних типів ґрунтоутворення з переважанням підзолистого типу, що зумовлює домінування суборових умов місцезростання. Значно меншу площу (до 25% площі Старогутської ділянки парку) займають відклади легкосупіщаного механічного складу, які порівняно з попередніми мають більш високу частку фізичної глини. На відкладах такого механічного складу формуються сугрудкові місцезростання. Органогенні відклади займають близько 8% площі ділянки, серед них за типом формування торфу майже порівну низинних та перехідних. Відклади останніх мають більш низьку зольність та вищу кислотність.

Територія дренується малими річками Чернь та Улиця відповідно в північній та південній частинах. Русло р. Улиця має довжину 37 км, площа водозбору становить 220 км². Ширина річки 3–7 м при середній глибині 0,5–1,2 м. Швидкість течії – 0,2 м/с. Довжина русла р. Чернь – 10 км, площа водозбірного басейну – 84,8 км². Ці дві річки є притоками р. Знобівка (русло довжиною 75 км і водозбір – 780 км²), долина якої перетинає Старогутську ділянку НПП «Деснянсько-Старогутський» у західній її частині. Найбільш збереженою серед заплав названих річок є заплава р. Чернь, яка майже повністю вкрита вільховими лісами. Заплави річок Знобівка та Улиця зайняті лучною рослинністю, переважно викошуваною в заплаві Улиці та випасуваною в заплаві Знобівки. Русло Улиці місцями зрегульоване. Заплава заболочена, окремі ділянки її разом з прилеглими болотами меліоровані.

У флорі Старогутської частини парку виявлено 571 вид вищих судинних рослин, що належать до 310 родів та 91 родини. Найбільшими за кількістю видів є родини Айстрових (*Asteraceae*), Злакових (*Poaceae*) та Осокових (*Cyperaceae*). У родовому спектрі перші позиції посідають роди Осока (*Carex L.*) та Верба (*Salix L.*), що надає флорі бореального характеру. Географічний аналіз флори відображає зональні її риси, виявлені в переважанні видів, ареал яких охоплює зони широколистяних лісів та лісостепу, над видами, поширеними в зоні хвойних лісів або тайги. Види флори проаналізовані щодо фактора зволоженості, одного з найбільш значущих на Поліссі. Переважають мезофіти, проте значна участь мезогідрофітів та гідрофітів узгоджується зі зниженим, часто заболоченим характером території. Серед еколого-ценотичних груп найбільш представленими є справжньолучна, широколистяно-лісова та болотистолучна. Незважаючи на переважання в масиві соснових лісів, хвойнолісова еколого-ценотична група за кількістю видів значно поступається широколистяно-лісовій. Синантропний елемент флори складає 164 види, або 28,9%, що значно менше, ніж рівень синантропізації флори Українського Полісся, і відповідає рівню інших заповідних територій. Незначна кількість заносних видів у складі синантропної флори контрастує із високою часткою аборигенних. Синантропні екотопи відзначаються підвищеними сухістю і температурним режимом, тому виглядає закономірним, що серед синантропних видів майже половина ксеромезофітів та мезоксерофітів флори Старогутської ділянки парку. Аналіз її флори показує, що за основними пропорціями вона подібна до конкретних флор бореальної флористичної області. Зональних рис флорі надає кількісне переважання справжньолучної та широколистяно-лісової еколого-ценотичних груп над хвойнолісовою. Проте серед видів широколистяно-лісової еколого-ценотичної групи, на відміну від хвойнолісової, значна частина спорадичних та рідкісних видів, що свідчить про їх відносно незначну участь у формуванні рослинного покриву (Панченко, 20016).

Основу рослинності Старогутської ділянки НПП «Деснянсько-Старогутський» складають ліси. Вони займають до 80% площі. Близько 75% усієї лісовкритої площі припадає на соснові ліси. Серед них найбільші площі займають соснові ліси зеленомохові та чорницево-зеленомохові. До 20% площі лісів складають березняки, які зростають у сирих екотопах. Близько 3% площ лісової рослинності в Старогутській частині парку припадає на

дубові ліси. Болота в рослинному покриві цієї частини парку складають більше 7% площі, серед них переважають евтрофні, поширені в улоговинах стоку. Доля мезо- та оліготрофних боліт, які формуються у замкнених зниженнях, становить до 15% загальної площі боліт. Серед лучної рослинності, яка займає близько 12% території, переважають торф'янисті луки на осушених ділянках, по краях боліт та в заплаві р. Улиця.

До особливостей рослинності Старогутської ділянки парку можна віднести переважання в рослинному покриві боліт угруповань осоки ситничковидної (*Carex juncella* (Fries) Th. Fries), поширених переважно на Лівобережжі України; наявність дубових лісів з домішкою у деревостані липи серцелистої (*Tilia cordata* Mill.) та клена гостролистого (*Acer platanoides* L.) при відсутності граба звичайного (*Carpinus betulus* L.), що також є характерним для дубових лісів Сходу України. Ця частина парку відзначається значною, порівняно з Лівобережним Поліссям у цілому, заболоченістю території і значною часткою мезо- та оліготрофних ценозів, які знаходяться тут на південній межі свого поширення (Андрієнко, Прядко, 1998; Панченко, 2001a).

На основі оцінки соцологічної цінності Старогутської частини НПП «Деснянсько-Старогутський» можна зробити такі висновки. На його території виявлено 16 видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України, серед яких найбільшу соцологічну цінність являють гудайера повзуча (*Goodyera repens* (L.) R. Br.), баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.), діфазіструм Зейлера (*Diphasiastrum zeilleri* (Rouy) Holub), шолудивник королівський (*Pedicularis sceptrum-carolinum* L.) (Лукаш та ін, 1997; Панченко, 1999). Значна кількість видів є регіонально рідкісними, малопоширеними та зникаючими, що підлягають особливій охороні на території Сумської області. Вони в парку мають численні популяції (образки болотні (*Calla palustris* L.), плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.)) або мають високу чисельність на окремих ділянках парку (яловець звичайний (*Juniperus communis* L.), сон широколистий (*Pulsatilla latifolia* Rupr.), борідник паростковий (*Jovibarba sobolifera* (Sims.) Opiz), голокучник дубовий (*Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newm.), волошка сумська (*Centaurea sumensis* Kalen.)). Зрідка на території парку трапляються занесені до даного списку сонцепвіт яйцевидний (*Helianthemum ovatum* (Viv.) Dun.), щитник австрійський

(*Dryopteris austriaca* (Jacq.) Woytnar ex Schinz et Thell.), осока бурувата (*Carex brunnescens* (Pers.) Poir.), андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia* L.), верба лапландська (*Salix lapponum* L.), страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod.). Загалом на описуваній території зареєстровано зростання 30 видів з тих, що охороняються в Сумській області.

П'ять синтаксонів рослинності Старогутської частини парку занесені до Зеленої книги України: старі насадження соснових лісів зеленомохових та соснових лісів чорницевих, дубово-соснові ліси ліщинові, дубові ліси ліщинові, які в масиві представлені асоціаціями дубових лісів ліщиново-яглицевих, дубових лісів ліщиново-волосистоосокових та дубових лісів ліщиново-зірочникових, а також типові для Лівобережжя угруповання групи асоціацій липово-дубових лісів. Переважаючими тут є угруповання другої категорії третього синфітосозологічного класу – значно поширених з типовою асоційованістю панівних видів (Шеляг-Сосонко та ін., 1999; Шеляг-Сосонко, Устименко, 1999). Трапляються також угруповання другого синфітосозологічного класу. За представленістю рослинних формацій Старогутська частина парку не поступається, а за кількістю лучних та болотних формацій перевищує окремі заповідники лісової зони України (Попович, Устименко, 1999; Каталог раритетного..., 2002).

Старогутська частина НПП «Деснянсько-Старогутський» має високе наукове та екологічне значення. Лісові масиви Старогутської ділянки НПП «Деснянсько-Старогутський» відіграють важливу водорегулюючу та стабілізуючу роль, в них сконцентровані значні генетичні ресурси рідкісних і зникаючих видів рослин. Надзвичайно цікавими в науковому плані є ділянки мезо- та оліготрофних боліт, які знаходяться тут на південній межі свого поширення, а також рідкісні для України болотні рослинні угруповання з домінуванням осоки ситничковидної. Із введенням заповідного режиму в лісових масивах цієї частини парку будуть більш інтенсивно відбуватися процеси відновлення корінних деревостанів, зокрема, має збільшитися площа дубово-соснових та широколистяних лісів. Запровадження заповідного режиму також сприятиме відновленню первинного гідрологічного режиму території, значною мірою порушеного внаслідок проведення осушення, яке розпочалося тут ще в 1904 р. Позитивну роль в цьому процесі відіграє відновлення популяції бобра (*Castor fiber*), який нині активно розселяється по меліоративних каналах.

Фауна хребетних Старогутської ділянки НПП «Деснянсько-Старогутський» представлена 207 видами, із яких ссавців – 30, птахів – 154, земноводних – 10, плазунів – 5, риби – 6, круглоротих – 1. Тут переважають представники лісового комплексу. Із ссавців характерні лось (*Alces alces*), козуля європейська (*Capreolus capreolus*), свиня дика (*Sus scrofa*), вовк (*Canis lupus*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), куниця лісова (*Martes martes*), білка звичайна (*Sciurus vulgaris*). Крім «червонокнижного» зайця білого (*Lepus timidus*), який на окремих північних ділянках є досить звичайним (Гаврись, 1999), тут зрідка зустрічаються й інші бореальні види, такі, як ведмідь бурий (*Ursus arctos*), рись звичайна (*Lynx lynx*), зубр (*Bison bonasus*). Вони заходять сюди з території Росії, де розташований значний за площею Брянський лісовий масив, продовженням якого є Старогутські ліси (Клестов та ін., 1998). Також слід зазначити, що описувана ділянка – єдине для Лівобережного Полісся місце, де була виявлена кутора мала (*Neomys anomalus*) (Мишпа, 1999) – представник Червоної книги України.

Найбільшим багатством відрізняється пташине населення регіону. Тут виявлено 154 види птахів, які належать до 16 рядів і 100 родів. З них 134 види зустрічається на території в гніздовий період, 6 – взимку і 11 – під час міграцій. З ряду норцеподібних у гніздовий період зафіксовано 1 вид, лелекоподібних – 4, гусеподібних – 3, соколоподібних – 13, куроподібних – 5, журавлеподібних – 3, сивкоподібних – 6, голубоподібних – 5, зозулеподібних – 1, совоподібних – 6, дрімлюгоподібних – 1, серпокрильцеподібних – 1, сиворакшеподібних – 2, одудоподібних – 1, дятлоподібних – 9, горобцеподібних – 76. За походженням переважають види європейського типу фауни 61,1% (переважно дендрофільні горобцеподібні), транспалеаркти складають 12,4% (гусеподібні, соколоподібні та сивкоподібні). Досить широко для України представлені птахи тайгового (бореального) типу фауни – 8,5%, що, крім територіального розміщення, пояснюється наявністю ялинових насаджень, з якими пов'язана біологія більшості цих видів. Практично всі представники знаходяться тут на південній межі ареалу. А такі види, як глухар (*Tetrao urogallus*), сичик-горобець (*Glaucidium passerinum*), горіхівка (*Nucifraga caryocatactes*), королік жовтоголовий (*Regulus regulus*), сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*), гніздяться лише в Старогутській частині й далі на південь взагалі ніде не зустрічаються. За біотопічним розподілом перева-

жають представники дендрофільного та гідрофільного комплексів – 68,3% і 17,2% (Гаврись, 2001).

Плазунів налічується 5 видів, з яких найбільш поширеними є ящірка прудка (*Lacerta agilis*) та вуж звичайний (*Natrix natrix*). Серед вологих лук та на болотах звичайними є ящірка живородна (*Lacerta vivipara*) та гадюка звичайна (*Vipera berus*). Значна кількість гадюк – меланісти. Нечисленною є безнога ящірка – веретільниця (*Anguis fragilis*). Земноводних – 10 видів, з яких майже в усіх біотопах домінантом є жаба гостроморда (*Rana arvalis*). Трав'яна жаба (*Rana temporaria*) зустрічається частіше в північній частині. Комплекс зелених жаб представлений більш численною ставковою (*Rana lessonae*) та гібридною (*Rana esculenta*) жабами. Звичайними видами є зелена (*Bufo viridis*) та сіра (*Bufo bufo*) ропухи. Часничниця звичайна (*Pelobates fuscus*) є рідкісною, а кумка звичайна (*Bombina bombina*) знайдена тільки в околицях с. Стара Гута.

З тварин, що належать до інших систематичних груп хребетних, найбільш рідкісною є «червонокнижна» мінога українська (*Eudontomyzon mariae*), знайдена в р. Улиця в 2001 р.

Загалом фауна хребетних цього природного ядра відзначається значною видовою різноманітністю та наявністю багатьох рідкісних і зникаючих видів. З видів, що тут трапляються, 8 занесені до Європейського Червоного списку (1991), 19 – до Червоної книги України, 27 знаходяться в списку вразливих видів птахів Європи (Tucker & Heath, 1994) та 22 охороняються в Сумській області.

2.2. Очкинсько-Мезинський відрізок Східнополіського екологічного коридору¹

Ділянка займає заплаву, майже по всій довжині борону, частково другу надзаплавну терасу і правий корінний берег р. Десна від південної межі Очкинського екологічного ядра національного рівня на півночі і до межі Новгород-Сіверського Полісся на півдні.

Десна є найдовшою (близько 1120 км) лівобережною притокою Дніпра. Від державного кордону України до м. Коропа русло сильно меандрує, має велику кількість проток, а місцями

¹ Розділ написаний спільно з І.М. Коцержинською.

поділяється на рукави. Ширина русла становить від 60 до 400 м з глибиною в межений період 2,5–4 м. Максимальна швидкість течії становить 1 м/с, а мінімальна – 0,3 м/с.

Заплава Десни має ширину 3–4 км і відзначається чоткоподібним характером (має розширені та звужені місця), що зумовлюється локальними тектонічними структурами. Прируслова заплава має слабогривистий мезорельєф, прируслові вали виявлені дуже слабо, а місцями зовсім відсутні, дюн також немає. Центральна заплава дещо піднята і більш-менш дренажна, добре виявлені широкі гриви, багато западин та стариць. Притерасна заплава понижена і заболочена. Тут багато виходів підземних вод у вигляді джерел. В заплаві акумулюється супіщано-суглинистий алювій (Нешатаєв, 1989).

На лівому березі перехід до надзаплавної тераси чіткий. Тут добре виявлена борова тераса з дюнним мезорельєфом. На правобережжі заплава переходить у корінний берег. Висота правого берега над рівнем р. Десна становить 50–70 м. У південній частині ділянки в районі сіл Розльоти та Буженка спостерігається максимальна висота корінного берега. Тут місцевість підноситься над річкою на 80–85 м. Правий корінний берег Десни розчленований долинами дрібних правих її приток і складною мережею ярів та балок, на схилах яких відкриваються корінні породи крейдяного віку. Ґрунтовий покрив тут утворюють сірі лісові ґрунти на лесоподібних суглинках.

У прирусловій частині заплави Десни домінують легкі примітивні ґрунти з невеликим за потужністю перегнійно-дерновим горизонтом. У центральній частині заплави ґрунтовий покрив різноманітний. У міжгривних западинах виявлений спектр ґрунтів – від алювіально-дернових глейових до типових болотно-торф'янистих. На гривах і вирівняних дренажних ділянках сформувалися алювіально-дернові зернисті суглинкові ґрунти з розвинутим перегнійним горизонтом. У притерасній частині, де інтенсивно відбувається оглеєння, представлені типові гігоморфні ґрунти. Переважають торф'яно-болотні ґрунти і типові низинні торфовища, особливо поширені в лівобережній заплаві. На боровій терасі Десни розвиваються дерново-слабопідзолисті ґрунти на крупнозернистих кварцових воднольодовикових пісках.

Ще 300–400 років тому заплава Десни була вкрита густими широколистяними лісами, від яких подекуди до недавнього часу лишилися поодинокі екземпляри дубів та лип віком понад 100–150 років. Ліси першої надзаплавної тераси постража-

дали в роки війни, тому тут багато штучних насаджень. У минулому правий корінний берег р. Десна також був вкритий дубовими, дубово-кленовими, ясенново-дубовими лісами. У наш час плакорні ділянки вздовж корінного берега Десни розорані. Лісова рослинність займає схили та днища ярів. Унаслідок інтенсивних рубок поширення набули осикові та березові ліси, що є похідними дубових та дубово-соснових лісів, натомість площі під корінними деревостанами катастрофічно скоротилися. Для цих лісів ще наводяться окремі знахідки рідкісних видів, зокрема, лілії лісової (*Lilium martagon* L.) та любки зеленоцвітої (*Platanthera chlorantha* (Cust.) Reichenb.) (Мулярчук, 1965). На схилах південної, східної та західної експозицій, а місцями також у плакорних умовах прияружних частин правого корінного берега Десни трапляються фрагменти лучно-степової рослинності. У травостані домінують осока низька (*Carex humilis* Leys.), тимофіївка степова (*Phleum phleoides* (L.) Karst.), мітлиця виноградникова (*Agrostis vinealis* Schreb.), пирій середній (*Elytrigia intermedia* (host) Nevski), тонконіг середній (*Poa media* Schur), келерія струнка (*Koeleria gracilis* Pers.). Нами біля села Горки у складі флори таких угруповань виявлені залізняк бульбистий (*Phlomis tuberosa* L.) та астрагал нутовий (*Astragalus cicer* L.). Виходи крейди трапляються вздовж правого корінного берега Десни, часом на крутих схилах балок, що впадають у долину Десни. На крейді формуються трав'яні угруповання з тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia* L.), костриці овечої (*Festuca ovina* L.), мітлиці виноградникової, тонконога стиснутого (*Poa compressa* L.). У цих рослинних угрупованнях реліктових і специфічних для крейдяних виходів видів не виявлено. Це пояснюють тим, що описувана територія зазнала зледеніння. До виходів крейди тяжіють полин Маршалла (*Artemisia marschalliana* Spreng.), еспарцет донський (*Onobrychis tanaitica* Spring.), осока низька, твердоколось стиснутий (*Sclerochloa dura* (L.) Beauv.) (Сакало, 1950; Мулярчук, 1965).

Водна рослинність у заплаві Десни вивчалася протягом 1977–1980 рр. К.А. Семеніхіною та Д.В. Дубиною. Дослідники наводять характеристику водної рослинності заплави Десни, окремих її формацій, а також описують екологію та поширення рідкісних видів вищих водних рослин (Дубина, Семеніхіна, 1978; Семеніхіна, 1979; Дубина, 1982; Семеніхіна, 1982).

Зарості прибережно-водної рослинності завширшки до 20–25 м облямовують заплавні озера та тягнуться вздовж берегів річки та її рукавів. Навколо озер переважають угруповання лепешняка великого (*Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmb.) та куги озерної (*Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla), а вздовж русла та рукавів – угруповання сусака зонтичного (*Butomus umbellatus* L.) та стрілолиста стрілолистого (*Sagittaria sagittifolia* L.), особливо на піщаних ділянках та ділянках, де відступає чагарникова рослинність. У руслі Десни серед справжньої водної рослинності виявлені угруповання рдесника пронизанolistого (*Potamogeton perfoliatus* L.), глечиків жовтих (*Nuphar lutea* (L.) Smith) і навіть плавуна щитolistого (*Nymphoides peltata* (S. G. Gmel.) O. Kuntze). Їх зарості тягнуться неширокими смугами вздовж берегів. У заплавних озерах, де смуги заростання значно ширші, типовий ряд рослинних угруповань виглядає так: біля берега формуються угруповання лепешняка великого, осоки гострої (*Carex acuta* L.), далі – угруповання стрілолиста стрілолистого, які ще далі від берега переходять в угруповання глечиків жовтих, часто з лататтям білим (*Numphaea alba* L.). Закінчують ряд угруповання зануреноводних рослин з домінуванням рдесників пронизанolistого та блискучого (*Potamogeton lucens* L.). У верхніх частинах стариць та в окремих невеликих озерах суцільні монодомінантні зарості формують тілоріз алоевидний (*Stratiotes aloides* L.).

Угруповання водної рослинності заплавних водойм Десни в цілому подібні до угруповань заплавних водойм інших регіонів Полісся, але мають певні особливості. У прибережній смузі тут поширені не лише лепешняк великий, куга озерна, а й рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.) та очерет звичайний (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.). Серед ценозів водної рослинності на р. Десна найчастіше трапляються угруповання латаття білого та сніжно-білого (*Numphaea candida* J. et C. Presl). Досить поширені угруповання водопериці колосистої (*Myriophyllum spicatum* L.). Ценози з домінуванням плавуна щитolistого на Поліссі виявлені лише в заплаві Десни. Ці особливості пояснюються розташуванням заплави в межах двох зон – лісової та лісостепової (Семеніхіна, 1982).

У заплаві Десни велика кількість озер та стариць. Найбільшим озером є Хотинь. Його площа становить близько 100 га. Береги плескаті. З берегів на 2–3 м озеро оточує смуга прибережно-водної рослинності з осоки гострої та лепешняка великого.

Глибше в окремих місцях до 15–20 м тягнуться розріджені зарослі куги озерної. У їх надводному ярусі звичайні латаття сніжно-біле, глечики жовті, трапляється плавуна щитolistий. Підводний ярус формують рдесники пронизанolistий та блискучий, кушир темно-зелений (*Ceratophyllum demersum* L.). Види надводного та підводного ярусів далі формують смугу заростання плаваючої та зануреноводної рослинності загальною шириною до 30–40 м. Із заходу озеро оточують луки середнього та низького рівнів з домінуванням китника лучного (*Alopecurus pratensis* L.), ситняга болотного (*Eleocharis palustris* (L.) Roem. et Schult.), костриці лучної (*Festuca pratensis* Huds.), а зі сходу – соснові ліси борової тераси, яка підходить під берег озера.

Прируслова найбільш підвищена частина заплави сформована шаруватими піщаними наносами. Ширина цієї частини заплави незначна і звичайно вимірюється кількома десятками метрів, лише на ділянках, де русло сильно меандрує, може становити до 150 м. Русло річки, як правило, оточене заростями верб тритичинкової (*Salix triandra* L.) та кошикової (*S. viminalis* L.). Серед заростей верб зустрічаються переліски з осоки (*Populus tremula* L.), тополі білої (*P. alba* L.). Верхівки прируслових валів займають угруповання куничника наземного (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth), мітлиця виноградникової, осоки ранньої (*Carex praecox* Schreb.), костриці червоної (*Festuca rubra* L. s. str.). Звичайними видами тут є холодок лікарський (*Asparagus officinalis* L.), молочай лозний (*Euphorbia virgultosa* Klok.), деревій звичайний (*Achillea submillefolium* Kok. et Krytzka), смілка татарська (*Silene tatarica* (L.) Pers.), підмаренник справжній (*Galium verum* L.). Трапляються на прируслових валах і зарості верби гостролистий (*Salix acutifolia* Willd.).

У центральній частині заплави комплекс рослинності складається з водойм (стариці, озера), міжгривних боліт, заростей верб, що їх оточують. Найбільші площі в заплаві займає лучна рослинність. На справжніх луках домінують костриця червона, мітлиця гігантська (*Agrostis gigantea* Roth), китник лучний (*Alopecurus pratensis* L.). На торф'янистих луках ценози формують щучник дернистий (*Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv.) та осока лисяча (*Carex vulpina* L.). На перезволожених екотопах формуються болотисті луки, на яких домінантами виступають бекманія звичайна (*Beckmannia eruciformis* (L.) Host), осока гостра, лепешняк плаваючий (*Glyceria fluitans* (L.) R. Br.), очеретянка звичайна

(*Phalaroides arundinacea* (L.) Rauschert.). Особливістю лук в заплаві Десни порівняно із заплавами інших поліських річок є значна участь бобових у формуванні травостану. Це пояснюється більшою насиченістю карбонатами ґрунтів заплави Десни (Афанасєв, 1937).

У рельєфі притерасної частини заплави наявні широкі рівні ділянки, ділянки з легкохвилястим рельєфом, широкі зниження і дуже глибокі западини. У зниженнях створюються умови для формування угруповань гідрофільних осок, а також вільшників. На рівнинних ділянках поширені справжні луки, головним чином, з домінуванням китника лучного та очеретянки звичайної.

На боровій терасі Десни переважають соснові ліси з участю листяних порід, серед яких найбільш поширені дуб звичайний (*Quercus robur* L.), клен гостролистий, липа серцелиста. Підлісок утворюють крушина ламка (*Frangula alnus* Mill.), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.) і на окремих ділянках – ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). Відзначені кущі яловця звичайного – бореального елемента флори. Ліси належать до асоціацій соснових лісів зеленомохових, злаково-зеленомохових, злакових, конвалієвих. Також трапляються фрагменти дубово-соснових лісів, березових лісів у замкнутих зниженнях та дібров. У трав'яно-чагарничковому ярусі переважають конвалія звичайна (*Convallaria majalis* L.), куничники наземний та очеретяний (*Calamagrostis arundinacea* (L.) Roth), орляк звичайний (*Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn), злаки (костриці червона та овеча, тонконіг вузьколистий). Поширені тут борові види: зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus* (Fisch. ex Woloszcz.) Klaskova), дрік фарбувальний (*Genista tinctoria* L.), сон широколистий, волошка сумська та ін. Трапляються бореальні види, зокрема, молінія голуба (*Molinia caerulea* (L.) Moench), брусниця (*Rhodococcum vitis-idaea* (L.) Avror.), грушанка мала (*Pyrola minor* L.), оргилія однобока (*Orthilia secunda* (L.) House). Там, де ліси зведені, переважають суходольні луки з домінуванням костриці червоної, мітлиці гігантської та ін.

Оцінюючи екологічну та наукову цінність Очкинсько-Мезинської ділянки Деснянського екологічного коридору міждержавного значення, слід відзначити високий рівень її збереженості. Десна не перекрита греблями, лісистість її басейну до південних меж Новгород-Сіверського Полісся становить 25% (Альбом гидрографических..., 1955). Окремі риси території сприяють високому

рівню різноманіття. Вкриті переважно широколистяними лісами, круті схили правого корінного берега з виходами крейди та зайнята сосновими лісами борова тераса Десни на лівому березі є біотопами, по яких відбувається взаємопроникнення в регіон північних та південних елементів флори.

У межах ділянки коридору зустрічаються види, занесені до Червоної книги України: любка зеленоквіткова, лілія лісова (Мулярчук, 1965), плавун щитолістий, водяний горіх плаваючий (*Trapanatans* L. s. str.), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.) (Дубина, Семеніхіна, 1978; Семеніхіна, 1979; Дубина, 1982), плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) (Лукаш, Карпенко, 1997), пальчатокорінники – Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo), м'ясочервоний (*D. incarnata* (L.) Soo), травневий (*majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayes).

У заплаві поширені види, що охороняються на обласному рівні в Чернігівській та Сумській областях: латаття біле та сніжно-біле, валеріана висока (*Valeriana exaltata* Mikan), віхалка гілляста (*Anthericum ramosum*) та ін. На виходах крейди поширені південні лісостепові види: полин Маршалла, еспарцет донський, осока низька, твердоколос стиснутий (Мулярчук, 1965). Наводяться дані про поширення рідкісних у регіоні водних рослин: кушир плоскоостий (*Ceratophyllum platyacanthum* Cham.), різуха велика (*Najas major* All.) (Семеніхіна, 1979). В урочищі Долматів ліс, що знаходиться нижче гирла р. Івотка, виявлено реліктову папороть – страусове перо (Галів, 2001).

Рідкісними рослинними угрупованнями, що поширені на території описуваної ділянки екологічного коридору і занесені до Зеленої книги України, є формації реліктових видів, занесених до Червоної книги України, водяного горіха плаваючого, сальвінії плаваючої, плавуна щитолістого, а також малопоширених глечиків жовтих та латаття сніжно-білого (Дубина, Семеніхіна, 1978; Семеніхіна, 1979; Дубина, 1982). Ценози плавуна щитолістого часто трапляються у водоймах середньої течії Десни. Дослідження К.А. Семеніхіної (1979) дозволяють стверджувати, що плавун щитолістий досить поширена рослина у водоймах Очкинсько-Мезинської ділянки Деснянського екологічного коридору міждержавного значення. Його угруповання виявлені в озерах і рідше в руслі річки.

Тваринний світ Очкинсько-Мезинської ділянки представлений переважно видами біляводного та водно-болотного комплексів.

Ділянка має першочергове значення для перелітних гідрофільних птахів, що здійснюють сезонні переміщення по Дніпрово-Деснянському міграційному шляху. Багато птахів (гуси, качки, кулики тощо) використовують заплавні біотопи і як місця зупинок для відпочинку під час міграцій. З такою ж метою можуть використовувати цей відрізок долини Десни і птахи, що летять широтним Поліським міграційним шляхом. Найбільш важливим пунктом зупинок під час весняних міграцій є пониззя р. Івотка при впадінні в Десну, де в окремі роки під час великого розливу можуть концентруватися до 30–50 тис. гусей. Другим значним місцем зупинок у межах ділянки є пониззя р. Есмань – до 5 тис. гусей. Крім того, по долині Десни в південному та північному напрямках проходить розселення деяких гніздових видів. Так, у північному напрямку розширюють свої ареали баклан великий (*Phalacrocorax carbo*), чапля велика біла (*Egretta alba*), крячок білощокий (*Chlidonias hybrida*), бджолоїдка звичайна (*Merops apiaster*), а на південь розселяються види північного походження – норець червоношийний (*Podiceps auritus*), свищ (*Anas penelope*), мородунка (*Xenus cinereus*), мартин сивий (*Larus canus*), мартин малий (*Larus minutus*), вівсянка-дібровник (*Emberiza aureola*). Заплава Десни відіграє також значну роль як одне з небагатьох постійних місць мешкання в Україні рідкісного кулика – дупеля (*Gallinago media*) (Гаврись, 2000), що занесений до міжнародної Червоної книги МСОП та списку глобально вразливих птахів Європи. Скоріше за все, тільки в межах описуваної ділянки ще залишилися великі групові токи цього птаха, які нараховують кілька десятків самців.

Орнітофауна Очкинсько-Мезинської ділянки в межах Деснянського екологічного коридору в цілому є репрезентативною для ландшафтів річкових заплів Лівобережжя. Для неї характерні представники гідрофільного комплексу. Це чапля сіра (*Ardea cinerea*), бугай (*Botaurus stellaris*), лунь болотяний (*Circus aeruginosus*), курочка водяна (*Gallinula chloropus*), кулики (зуйок малий (*Charadrius dubius*), чайка (*Vanellus vanellus*), травник (*Tringa totanus*), перевізник (*Actitis hypoleucos*), веретенник великий (*Limosa limosa*), мартин звичайний (*Larus ridibundus*), крячки (річковий (*Sterna hirundo*), світлокрилий (*Chlidonias leucopterus*) та чорний (*Chlidonias niger*)), рибалочка блакитна (*Alcedo atthis*), ластівка берегова (*Riparia riparia*), плиска біла (*Motacilla alba*), кобилочка річкова (*Locustella fluviatilis*),

очеретянка лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*), вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*). На лучних ділянках тримаються перепілка (*Coturnix coturnix*), деркач (*Crex crex*), жайворонок польовий (*Alauda arvensis*), плиска жовта (*Motacilla flava*), щеврик лучний (*Anthus pratensis*), чекан лучний (*Saxicola rubetra*). Ділянки заплави з деревно-чагарниковою рослинністю населяють припутень (*Columba palumbus*), одуд (*Upupa epops*), іволга (*Oriolus oriolus*), шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*), сорока (*Pica pica*), ворона сіра (*Corvus cornix*), славка сіра (*Sylvia communis*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*), вівчарик весняний (*Phylloscopus trochilus*), соловейко східний (*Luscinia luscinia*), дрізд-чикотень (*Turdus pilaris*), чечевиця звичайна (*Carpodacus erythrinus*), вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*).

У герпетологічному відношенні ця ділянка становить значну цінність для всього Новгород-Сіверського Полісся. Тут виявлені всі види, що населяють регіон, причому чисельність їх є досить високою. Лише тут знайдена «червонокнижна» мідянка (*Coronella austriaca*), а регіонально рідкісна квакша (*Hyla arborea*) є порівняно звичайним видом. Численні часничниця звичайна та ропуха сіра, які для інших ділянок є досить рідкісними.

Найбільшу цінність для збереження населення гніздових птахів згаданої частини Деснянського екологічного коридору становить заплавної низинний безлісий острів між с. Чулатово Новгород-Сіверського району Чернігівської області та с. Коротченково Шосткинського району Сумської області (т. з. Коротченківські луки). Острів дещо витягнутий з півночі на південь більше ніж на 4 км вздовж течії р. Десна. Ширина острова становить близько 3 км. Найбільш широка частина острова знаходиться в південній його третині. Від правого та лівого берегів Десни острів відділяють широкі протоки. Це захищає його від надмірного випасання худоби. Більша частина території острова викошується. Тут переважають лучні біотопи; значні площі займає прибережно-водна та водна рослинність, хоча співвідношення названих типів рослинності в різних частинах острова суттєво змінюється. Північна частина острова (верхня за течією) підвищена і гривиста. Гриви тягнуться через весь острів на південь у східній його частині. Західна частина знижена і має численні широкі стариці з плескатими берегами, вкритими вологими високотравними луками і болотами. У східній частині розташовані окремі видовжені вузькі стариці та невеликі замкнуті зниження з крутими берегами.

Для Коротченківських лук характерне багатовидове колоніальне поселення водно-болотних та біляводних птахів. Фоновими видами є мартин звичайний, мартин малий, норець чорноший (Podiceps nigricollis), крячок світлокрилий, крячок білощокий, веретенник великий, травник, чайка, чирок-тріскунець (Anas querquedula), крижень (Anas platyrhynchos), деркач та ін. Із рідкісних та зникаючих тут гніздяться чернь білоока (Aythya nyroca) та поручайник (Tringa stagnatilis), занесені до Червоної книги України. У значній кількості на Коротченківських луках оселяється регіонально рідкісний кулик північного походження – турухтан (Philomachus pugnax). В цілому на ділянці гніздяться 51 вид птахів (Клестов, Гаврись, 1995). Острів у різні роки населяють: деркач – 200–250 пар, дупель – 6–20 пар, веретенник великий – 60–120 пар, травник – 200–300 пар, малий мартин – 150–570 пар, крячок білощокий – 40–300 пар, кобилочка солов'їна (Locustella luscinioides) – 80–120 пар (Афанасьєв, 1999). Нині ділянка Коротченківських лук офіційно визнана територією, важливою для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів України (ІВА-територія). Зважаючи на виключну цінність цієї ділянки, її рекомендовано включити до системи орнітологічних заказників загальнодержавного значення.

Цікавим є і рослинний світ Коротченківських лук. Флористичне ядро острова формують лучні (справжніх та болотистих лук), водні та прибережно-водні види. На острові поширені рослини, занесені до Червоної книги України, – пальчатокорінники м'ясочервоний, травневий та Фукса. У південній частині острова, за усним повідомленням М.П. Книша (Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка), трапляються сальвінія плаваюча та плавун щитолистий. Серед регіонально рідкісних видів відмічені латаття сніжно-біле, півники сибірські (Iris sibirica L.). На території острова виявлено два рослинних угруповання, занесених до Зеленої книги України: ценози латаття сніжно-білого та глечиків жовтих.

2.3. Деснянсько-Семенівський відрізок Східнополіського екологічного коридору

У межах Новгород-Сіверського Полісся цей відрізок східнополіського екологічного коридору починається в басейні р. Снов з центром у місці, де вона приймає свою

ліву притоку р. Ревна. Коридор тягнеться вгору по р. Ревна, а далі по заплаві її притоки – р. Рванець. По інший бік вододілу екологічний коридор займає заплаву р. Смячка. Сучасний стан рослинності в межах коридору вивчений недостатньо, але можна зробити загальний висновок, що вона відзначається збереженістю, значною різноманітністю та наявністю рідкісних видів і угруповань.

Західна частина коридору виділяється в межиріччі річок Снов та Ревна і являє собою своєрідний заплавно-боровий район. Для цієї місцевості характерне близьке залягання крейди до поверхні, тому тут спостерігається явище покритого карсту – провальні воронки в піщаній товщі, які місцеве населення називає вертебами. Лісова рослинність представлена асоціаціями соснових лісів зеленомохових та чорницевих, по краях заплав тягнуться вільшняки.

У фауні описуваного регіону переважають види дендрофільного та гідрофільного комплексів. З ссавців для лісових біотопів типовими тваринами є лось, свиня дика, козуля європейська, білка звичайна. Хижаки представлені куницею ліською, лисицею звичайною, ласкою (Mustela nivalis), вовком; зустрічаються «червонокнижні» борсук (Meles meles) та горностай (Mustela erminea). З рідкісних рукокрилих, які занесені в Червону книгу України, можна згадати нетопира середземноморського (Pipistrellus kuhlii), знайденого на крайній північній межі свого поширення в околицях с. Нові Боровичі Щорського р-ну (Гаврись, Коцержинская, 2002).

У пташиному населенні лісових біотопів найпомітнішими є горобцеподібні: зяблик (Fringilla coelebs), вівчарик жовтобровий (Phylloscopus sibilatrix), вівчарик-ковалик, щеврик лісовий (Anthus trivialis), дрозди чорний (Turdus merula) та співочий (Turdus philomelos), вільшанка (Erithacus rubecula), чорноголова славка (Sylvia atricapilla), берестянка звичайна (Hippolais icterina), синиці (велика (Parus major), блакитна (Parus coeruleus), чубата (Parus cristatus), чорна (Parus ater), гаїчка-пухляк (Parus montanus)), крук (Corvus corax), а також дятли великий строкатий (Dendrocopos major) та малий строкатий (Dendrocopos minor). З рідкісних видів, які охороняються на регіональному рівні, тут мешкають тетерук (Lyrurus tetrix), вальдшнеп (Scolopax rusticola), сіра сова (Strix aluco), чорна жовна (Dryocopus martius), дрізд-омелюх (Turdus viscivorus), лісовий жайворонок (Lullula arborea), а також дрізд білобровий (Turdus

iliacus) та снігур (*Pyrrhula pyrrhula*) – бореальні види, що знаходяться на південній межі ареалу.

Заплава р. Ревна заболочена, ширина її сягає 1–2 км. На ділянці заплави від с. Баранівка до гирла природна рослинність добре збереглась і являє собою зарості осоки, очерету та верболозу. Для ділянок осокових та очеретяних заростей характерними представниками орнітофауни є очеретянка лучна (густота – 386,7 пар/км²), вівсянка очеретяна, плиска жовта, цеврик лучний, деркач, бекас (*Gallinago gallinago*). У кущах верболозу тримаються чечевиця, сорокопуд-жулан (*Lanius collurio*), сорока. З хижих птахів в очеретяних заростях гніздиться болотяний лунь; на луках полює канюк звичайний (*Buteo buteo*). Для заплавних ландшафтів характерна ціла низка регіонально рідкісних видів тварин: з ссавців це бобер річковий та ласка; з птахів – бугай, сіра чапля (невелика колонія з шести гнізд розмістилась на соснах на краю заплави), лунь лучний (*Circus pygargus*), чеглок (*Falco subbuteo*), погонич (*Porzana porzana*), дупель, чорнолобий сорокопуд (*Lanius minor*). Рідкісні земноводні і плазуни представлені квакшею (*Hyla arborea*), гадюкою звичайною (*Vipera berus*) та черепахою болотяною (пам'ятка природи загальнодержавного значення – Урочище Гуліне) (Коцержинська, 2002). З птахів, занесених до Червоної книги України, у низзях Ревни мешкає дві пари чорного лелеки (*Ciconia nigra*), дві пари малого підорлика (*Aquila pomarina*), кілька пар сірого журавля (*Grus grus*) та сірого сорокопуда (Кузьменко, 1998). Усі ці види, а також великий підорлик (*Aquila clanga*) зустрічаються і нижче по долині р. Снов уздовж кордону з Російською Федерацією. Слід також сказати й про єдине для Новгород-Сіверського Полісся поселення прудкої очеретянки (*Acrocephalus paludicola*), розташоване в заболоченій заплаві р. Снов на північний схід від с. Єліно. Воно нараховує 3–5 співучих самців (Полуда и др., 2001).

Крім згаданих західних територій, що мають важливе значення для збереження фауни регіону, досить цінні ділянки є і в східній частині відрізка. Це в першу чергу значний за розмірами лісовий масив, обмежений з обох боків заболоченими заплавами річок Рванець та Смячка. Хоча безпосередньо через масив проходить залізничний шлях Новгород-Сіверський – Семенівка, тут ще збереглися малопорушені природні ділянки, на окремих з яких створені лісові та гідрологічні заказники місцевого значення. Не-

подалік гідрологічного заказника «Машевський» у гніздовий період 1998 р. нами був виявлений полюючий зміїд (*Circaetus gallicus*), який, напевне, оселявся в прилеглому лісі. Цей «червонокнижний» хижак більше ніде не зустрічався в межах регіону, хоча тепер можливе існування 1–2 пар у долинах Снову та Ревни.

У цілому, цей відрізок східнополіського екологічного коридору відіграє важливу роль не лише для збереження місцевої орнітофауни, але й для перелітних птахів. Він лежить у межах так званого Поліського міграційного шляху, який утворюють птахи, що зимують у країнах Західної та Центральної Європи (Микитюк, Полуда, 1999). Особливе місце тут належить великій білолобий гусці (*Anser albifrons*), коли весною десятки тисяч цих птахів переміщуються вздовж Полісся на схід зі своїх місць зимівлі в Нідерландах та Англії. Гуси летять до Північного Казахстану, звідки повертають на північ до своїх місць гніздування в тундрі. Восени інтесивність міграції в регіоні набагато нижча, тому що птахи летять іншими маршрутами. Досить численною групою на Поліському міграційному шляху є качки, які під час сезонних переміщень зупиняються на відпочинок і в водно-болотних угіддях описуваного екологічного коридору. Найбільш характерними мігруючими видами тут є крижень, широконоска (*Anas clypeata*), червоноголова (*Aythya ferina*) та чубата (*A. fuligula*) черні.

Батрахо-герпетофауна є реперезентативною для Новгород-Сіверського Полісся. У межах ділянки виявлені всі види регіону, крім мідянки, причому чисельність їх досить висока. Тут зустрічаються рідкісні черепаха болотяна (*Emys orbicularis*), тритон гребінчастий (*Triturus cristatus*) та квакша звичайна. Найбільш численною є жаба гостроморда.

3.1. Мезинське природне ядро

Мезинське ядро національного рівня утворює проєктований Мезинський національний природний парк площею близько 32 тис. га. Його територія розташована на Придеснянській вододільній височині в межах Коропського району Чернігівської області. Південна та східна межі проєктованого парку проходить по р. Десна, а західна та північна по лінії с. Покопичі – с.м.т. Понорниця – с. Оболоння – с. Мезин.

Рельєф території – підвищена рівнина, дуже почленована ярами та балками, в яких «ховаються» лісові масиви. У ґрунтовому покриві переважають сірі опідзолені пілувато-легкосуглинисті й супіщані та дерново-підзолисті супіщані й суглинкові ґрунти на лесоподібних суглинках.

Лісистість території проєктованого парку становить 38%. Сіножаті та пасовища займають 16% території. Під болотами зайнято 1%, а під водоймами та річками – 3% території. Розораність становить близько 35%. У рослинному покриві переважають ліси, серед яких найпоширенішими є дубові, липово-дубові та кленово-липово-дубові. При цьому корінні ценози розміщуються в різних елементах рельєфу в центральній частині парку, де і планується створити заповідну зону. Вони складають близько 33% лісової площі. Площа похідних угруповань цих лісів становить 63% лісовкритої площі. На схилах корінного берега р. Десна розміщуються протиерозійні насадження (близько 4% лісовкритої площі).

Серед переважаючих у проєктованому парку дубових лісів найбільші площі займають ліщиново-волосистоосокові та ліщиново-яглицеві із типовою неморальною флорою, як-то копитняк

європейський (*Asarum europaeum L.*), медунка темна (*Pulmonaria obscura Dumort.*), розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta Waldst. et Kit.*), чина весняна (*Lathyrus vernus (L.) Bernh.*) тощо. Корінні дубові, кленово-липово-дубові, липово-дубові ліси зосереджені в центральній частині парку, зокрема в урочищах Великий ліс та Вишенська дача. В останньому на початку 1980-х років корінні ценози займали близько 75%. З них на дубові припадало 60%, а на липово-дубові та кленово-липово-дубові – 15% площі цих лісів. У їх покриві також переважають осока волосиста (*Carex pilosa L.*) та яглиця звичайна (*Aegopodium podagraria L.*). У західній частині проєктованого парку в урочищі Рихлівська дача трапляються грабово-дубові ліси, які є рідкісними рослинними угрупованнями цього регіону. Є березові ліси на місці вищезгаданих корінних широколистяних лісів (Андрієнко та ін, 1982; Устименко, 1983; Графін, Карпенко, 2000).

З інших типів рослинності поширені луки, основні площі яких зосереджені в заплаві р. Десна, у комплексі з ними в зниженнях трапляються болота. Заплавні луки представлені справжніми та болотистими, серед перших – китникові та тонкомітлицеві. У заплаві виявлений комплекс лук, трав'яних боліт та прибережно-водної рослинності. Водна та прибережно-водна рослинність приурочена до стариць та старичних озер.

Лісова рослинність проєктованого парку цікава тим, що в ній переважають нетипові для Полісся дубові, липово-дубові та кленово-липово-дубові ліси. Серед дубових переважають не ацидофільні, а нейтрофільні, що пояснюється багатством сформованих на лесах та лесоподібних суглинках ґрунтів. Характерні для Полісся корінні соснові та дубово-соснові ліси на досліджуваній території не представлені. У зв'язку з цим бореальні види, типові для широколистяних лісів Полісся, в проєктованому парку відсутні. (Андрієнко та ін, 1982; Устименко, 1983; 1984). З огляду на ці факти пізніше було запропоновано віднести цей район у системі геоботанічного районування до відрогів Середньоросійської височини. З геоморфологічного погляду подібні лесові острови на півдні тайги та в мішаних лісах Руської рівнини відносять до так званих опіль (Мильков, 1970).

У цілому, рослинний покрив є багатим та різноманітним. Рідкісними рослинними угрупованнями, занесеними до Зеленої книги України, є ділянки старих дубових лісів, кленово-

липово-дубові ліси, водні угруповання плавуна щитолистого, латаття білого та глечиків жовтих.

Флора проєктованого парку різноманітна, орієнтовна кількість судинних рослин складає близько 500 видів. Серед них є ряд видів з Червоної книги України – лілія лісова, цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), коручки темно-червона (*Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult.) та чемерниковидна (*E. helleborine* (L.) Crantz), гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* (L.) Rich.), любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.), плавуна щитолистий. Також на території проєктованого парку виявлено місцезростання таких рідкісних, реліктових та малопоширених в регіоні видів: страусове перо звичайне, ряска горбата (*Lemna gibba* L.), каулінія мала (*Caulinia minor* (All.) Coss. et Germ.), вільха сіра (*Alnus incana* (L.) Moench), багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum* (L.) Roth), граб звичайний, верба мирзинолиста (*Salix myrsinifolia* Salisb.), суниця мускусні (*Fragaria moschata* Duch.) (Устименко, 1984). Для території Мезинського ядра наводяться зозулинець шоломосний (*Orchis militaris* L.) (околиці с. Радичів), зозулині сльози яйцевидні (*Listera ovata* (L.) R. Br.) (урочище Рихлівська дача), пальчатокорінник м'ясочервоний (біля сіл Радичів, Вишеньки, Черешенька) (Сергійко, 1999). У прилеглих до території парку лісах (Гутянське лісництво) також виявлено плаун річний, оман високий (*Inula helenium* L.), яловець звичайний, синюху голубу (*Polemonium caeruleum* L.) (Карпенко, Сергійко, 2000).

Тваринний світ майбутнього Мезинського національного природного парку та прилеглої території відзначається цінністю та великим видовим різноманіттям, про що свідчить присутність щонайменше 17 видів з Червоної книги України.

Фауна хребетних представлена переважно видами дендрофільного комплексу, з яких найбільш численними є птахи, в першу чергу горобцеподібні. Широколистяні ділянки лісу населяють зяблик, співочий дрізд, зозуля звичайна (*Cuculus canorus*), вільшанка, славка чорноголова, вівчарик жовтобровий, великий строкатий дятел та соловейко східний. Зустрічаються горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*) та середній дятел (*Dendrocopos medius*) – типовий мешканець дубових лісів. Для соснових насаджень характерні зяблик, цеврик лісовий, синиця чубата, гаїчка-пухляк, славка чорноголова, жовтобровий вівчарик, мухоловка сіра (*Muscicapa striata*),

вівчарик-ковалик. На узліссях тримаються шпак звичайний, щиглик (*Carduelis carduelis*), вівсянка звичайна, одуд. У крутих схилах ярів розміщують свої гнізда-нори ластівка берегова, кам'янка звичайна (*Oenanthe oenanthe*) та бджолоїдка звичайна, а в крутих берегах р. Десна – рибалочка блакитна. З рідкісних хижих птахів на зазначеній території досить звичайним видом є шуліка чорний (*Milvus migrans*), чисельність якого в останні роки поступово збільшується. На відрізку р. Десна від с. Мезин до с. Бужанка зараз мешкає 7 пар цього виду. Також трапляються канюк звичайний, осоїд (*Pernis apivorus*) та чеглок. Із сов зустрічаються сови вухата (*Asio otus*) та сіра. Передбачається мешкання пари «червонокнижного» чорного лелеки, неодноразово відміченого нами в межах майбутнього національного природного парку в 2002 р.

Із ссавців у лісових біотопах фон складають мишовидні гризуни, які є найбільш численними на ділянках, що прилягають до сільськогосподарських угідь та перелогів. До звичайних видів належать їжак білочеревий (*Erinaceus concolor*), кріт європейський (*Talpa europaea*), бурозубка звичайна (*Sorex araneus*), куниця звичайна, лисиця звичайна, ласка, заєць сірий (*Lepus europaeus*). Досить поширені в регіоні козуля європейська та свиня дика. З видів Червоної книги України місцями зустрічається горностай та борсук. Останній робить свої «містечка» в погорбованих ділянках переважно широколистяних лісових масивів.

Для річкової заплави характерні мешканці водно-болотних угідь та заплавних лук, які детально описано для Очкинсько-Мезинської ділянки Деснянського екологічного коридору. Слід лише зазначити, що в межах ядра розташовані великі колонії берегової ластівки, особливо між селами Розльоти Коропського району Чернігівської області та Чапліївка Шосткинського району Сумської області, які налічують десятки тисяч пар. Також варто відзначити гніздування в регіоні дупеля (Червона книга МСОП), знайдене нами в 2002 р. у заплаві Десни при впадінні р. Есмань.

З батрахо-герпетофауни регіону в межах заказників загальнодержавного значення «Рихлівська дача» та «Оболонський» знайдені кумка звичайна, часничниця звичайна, ропуха сіра, квакша, жаба гостроморда, жаба трав'яна, жаба озерна (*Rana ridibunda*), веретільниця, ящірка прудка та вуж звичайний. Передбачається мешкання тритона гребінчастого, тритона звичайного (*Triturus vulgaris*), ропухи зеленої, черепахи болотної та гадюки

звичайної (Коцержинська, 2002). Дуже рідкісний представник Червоної книги України – мідянка – спостерігалася нами в 2002 р. в межах заказника місцевого значення «Покопицький». Іншими дослідниками цей вид відмічено в околицях сіл Радичів та Бужанка в 1998 та 1999 рр. (Вобленко и др., 2001). У наш час ці знахідки єдині для території Новгород-Сіверського Полісся.

Крім великого видового різноманіття хребетних майбутнього національного природного парку, тут також зустрічаються рідкісні представники ентомофауни. За даними науковців, що досліджували фауну безхребетних заказника загальнодержавного значення «Рихлівська дача» (матеріали Держуправління екоресурсів у Чернігівській області), у регіоні відмічені види Європейського Червоного списку: жук-самітник (*Ostoderma eremita*), поліксена (*Zerynthia polyxena*), червонець непарний (*Lycaena dispar*), мурашка руда лісова (*Formica rufa*) – та види Червоної книги України: жук-олень (*Lucanus cervus*), вусач-червонокрил Келлера (*Purpuricenus kaehleri*), махаон (*Papilio machaon*), мнемозіна (*Parnassius mnemosyne*), ванесса чорно-руда (*Nymphalis xanthomelas*), ендроміс березовий (*Endromis versicolora*), стрічкарка блакитна (*Catocala fraxini*), ксилокопа звичайна (*Xylocopa valga*), джміль моховий (*Bombus muscorum*), а також в околицях с. Оболоння Коропського р-ну (Плющ, Шешурак, 1997) спостерігався бражник скабіозовий (*Hemaris tityus*).

Отже, проєктований Мезинський національний природний парк – багата та різноманітна за характером рослинності і флори ділянка з репрезентативним для регіону тваринним населенням. Своєрідність території підкреслює мальовничий ландшафт. Ця територія, що знаходиться в Деснянському екологічному коридорі міждержавного рівня, є важливим природним ядром мережі Новгород-Сіверського Полісся.

3.2. Очкинське природне ядро

Очкинське природне ядро національного рівня розташоване в найбільш північній частині України в межах Сумської (Середино-Будський район) та Чернігівської (Новгород-Сіверський та Семенівський райони) областей. Це екологічне ядро включає Придеснянську частину НПП «Деснянсько-Старогутський» та правобережну частину заплави Десни зі схилами правого корінного берега. На півночі межа Очкинського природного ядра

збігається з державним кордоном України на ділянці від с. Грем'яч до залізничної гілки на північ від с. Зноб-Трубчевська. Західна межа природного ядра пролягає понад схилом правого корінного берега Десни по лінії с. Грем'яч – с. Камень – с. Кремський Бугор – с. Пушкарі – с. Рогівка. У південній частині територія природного ядра найвужча. До неї входить урочище Радгоспний Бір. Далі на північ межа ядра збігається з межами НПП «Деснянсько-Старогутський» з включенням ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Острів», прилеглих до території НПП «Деснянсько-Старогутський» лісових урочищ Ново-Василівське, Очкинська дача та Мерзлик.

Сучасний рельєф Очкинського природного ядра сформувався під дією р. Десна. Її русло слабо обваловане, сильно меандрує, його ширина становить 70–250 м. У заплаві численні стариці. Будова заплави асиметрична, що виявляється в перевищенні правого корінного берега висоти борової тераси та в зміщенні русла до правого берега, результатом чого є більша ширина середньої та притерасної частин лівобережної заплави. Рельєф заплави злегка хвилястий (Нешатаєв, 1989).

Десна на території Очкинського природного ядра приймає свої праві (Судость, Рогозну та П'ятну) і ліві (Знобівку, Свигу) притоки. Найбільшою серед них є Судость, площа водозбору якої становить 5900 км², а довжина русла – близько 200 км. Переважна більшість площі її басейну розташована на території Російської Федерації. Останні 12 км річка протікає по території України й впадає в Десну в околицях с. Мурав'ї. Меншими притоками Десни є річки Знобівка (довжина русла 75 км і площа басейну 780 км²) та Свига (довжина русла 50 км і площа басейну 611 км²) (Каталог..., 1957). Ці притоки – досить повноводні річки з широкими долинами.

Заплава Десни відзначається строкатим ґрунтовим покритвом. Різноманіття ґрунтів охоплює легкі примітивні ґрунти з малогумусним перегнійно-дерновим горизонтом, поширені в прируслової частині заплави; ґрунти центральної частини заплави – від алювіально-дерново-глейових до болотно-торф'янистих; гігроморфні сильнооглеєні ґрунти, а також низинні торфовища в притерасній частині заплави. Строкатість ґрунтів є наслідком гривистого характеру рельєфу і пов'язаного з ним різноманіття гідрологічних умов.

Борова тераса Десни широко розвинена і тягнеться смугою вздовж заплави, підіймаючись над нею уступом до 5–15 м. Шири-

на борової тераси становить від 2 до 5 км. У ґрунтовому покриві борової тераси переважають дерново-слабопідзолисті ґрунти на крупнозернистих водно-льодовикових пісках.

Висота над заплавою другої (риської) тераси становить 20–25 м. Ця тераса врізана в крейдяні породи, має рівнинну поверхню, сформована алювіальними та флювіогляціальними пісками, які прикриті з поверхні суглинками товщиною від 2–3 до 5 метрів. Тут переважають дерново-середньопідзолисті ґрунти піщані та супіщані за механічним складом, із різним ступенем оглеєння.

На сьогодні на території описуваного ядра найбільш повно досліджена флора Придеснянської частини НПП «Деснянсько-Старогутський». Вона нараховує 462 види вищих судинних рослин. У флорі переважають види із широким ареалом: євразійські (20,3%) та циркумполярні (19,7%). Види з європейським типом ареалу складають у флорі Придеснянської частини парку 16,6%. Це, скоріш за все, є наслідком переважаючого інтразональних рослинних угруповань. За широтним типом ареалу переважають види меридіонально-бореальні та меридіонально-температні, що відповідає зональним закономірностям. Екологічний аналіз флори щодо фактора зволоження показав: у флорі переважають мезофіти (41%) та гігромезофіти (21%). Види водних та прибережно-водних місцезростань також мають високу представленість в описуваній флорі: гігрофіти – 4,1% і гідрофіти – 5,2%. Це майже у два рази більше, ніж для Старогутської частини НПП «Деснянсько-Старогутський». Синантропний елемент флори Придеснянської частини НПП «Деснянсько-Старогутський» складає 27,9% (доля алофітів – 6,9%). Це дещо менше, ніж для Старогутської частини парку, де синантропний елемент становить 28,9%. Проте це пояснюється поки що меншою вивченістю флори даної частини НПП «Деснянсько-Старогутський».

У рослинному покриві заплави представлений комплекс водної, прибережно-водної, болотної, лучної, лісової та чагарникової рослинності. Водна та прибережно-водна рослинність заплави Десни в межах Очкинського екологічного ядра досліджувалася К.А. Семеніхіною та Д.В. Дубиною (Дубина, Семеніхіна, 1978; Семеніхіна, 1979; Дубина, 1982). Характер водної та прибережно-водної рослинності в загальних рисах збігається з таким для середньої течії Десни. Особливу увагу варто звернути на поширення в межах описуваного екологічного ядра угруповань водяного горіха плаваючого та плавуна щитолистого.

Угруповання першого виявлені в озерах Омут, Старуха, Судак та Кругле на лівому березі Десни. Так, у найбільшому з них озері Омут площа заростей водяного горіха становила до 1 га. Угруповання плавуна щитолистого характерні для більш мілководних ділянок і розміщуються між угрупованнями прибережно-водної рослинності та ценозами рослин із плаваючими на поверхні води листками – глечиків жовтих та латаття сніжно-білого. Стариці з берегів заростають вербою попелястою (*Salix cinerea* L.), тритичинковою, кошиковою. Вербняки займають значні площі у міжгривних зниженнях центральної та притерасної частин заплави, а також на ділянках із молодим алквієм у прируслової частині заплави. Ю.Л. Скляр (1998) вказує на зростання сальвінії плаваючої біля с. Нововасилівка та урочища Очкинська дача; плавуна щитолистого в озерах Малі Баги, Синиче, а також в рукавах Десни біля с. Очкіне та урочища Очкинська дача; водяного горіха плаваючого в озерах Горіхове та Синиче. Ним же наводяться рідкісні види флори описуваного ядра – рдесник туполистий (*Potamogeton obtusifolius* Mert. et Koch) та плавушник болотний.

Лучна рослинність заплави Десни представлена справжніми (угруповання костриці червоної, тонконога лучного (*Poa pratensis* L.), китника лучного), остепненими (угруповання мітлиці виноградникової, тонконога вузьколистого, куничника наземного), торф'янистими (угруповання щучника дернистого, осоки лисячої), болотистими луками (угруповання лепешняка плаваючого, мітлиці собачої (*Agrostis canina* L.), очеретянки звичайної, лепешняка великого, бекманії звичайної). Найбільші площі тут займають ценози китника лучного, очеретянки звичайної, осоки гострої, костриці червоної.

У межах заплави відбувається відновлення природної лісової рослинності. На підвищених ділянках зустрічаються переліски, утворені осикою. Менше перелісків з переважаючим дуба, ясена, клена. Ці фрагменти лісів відзначаються різним віком та площею (від 0,2 до 1–2 га). Тяжкують вони до грив і тому часто мають видовжену форму. Дуб і ясен здебільшого мають поростеве походження. Осика і в'яз граболистий (*Ulmus carpiniifolia* Rupp. ex G. Suckrow) розмножуються кореневими пагонами. У чагарниковому ярусі таких перелісків зустрічаються черемха (*Padus avium* Mill.), крушина ламка, калина (*Viburnum opulus* L.), свидина криваво-червона (*Swida sanguinea* (L.) Opiz), а на підвищених ділянках

– ліщина звичайна. У прирусловій частині заплави значні площі займають вільшнякаи з домінуванням у трав'яному ярусі папоротей, очерету, осоки видовженої (*Carex elongata* L.), кропиви жабрійолистої (*Urtica galeopsifolia* Wierzb. ex Opiz). На місці зведених вільшнякаів формуються зарості верби попелястої, а за умови регулярного сінокосіння – луки осоки гострої та очертянки звичайної.

У рослинному покриві борової тераси переважають соснові ліси. Найбільш поширені ценози асоціацій соснових лісів зеленомохових, злаково-зеленомохових, конвалієво-зеленомохових. Поширені фрагменти суборів, березових лісів у зниженнях, а також дібров. Серед гривастого з дюнами рельєфу борової тераси трапляються заболочені низини з чагарниковими та високотравними болотами, де домінують куничник сіруватий (*Calamagrostis canescens* (Web.) Roth), гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.), кореневищні осоки. У замкнених зниженнях формуються болота зі сфагновим покривом. Друга міндельська тераса відзначається більш високим рівнем зволоження, тому тут серед лісової рослинності переважають соснові ліси чорнищеві, молінієві та їх похідні березові. На місці зведених лісів сформувалися суходольні луки, що використовуються в наш час переважно для випасання худоби. Продуктивність їх низька. У травостані домінують костриця червона, мітлиця тонка та гігантська, подекуди білоус стиснутий (*Nardus stricta* L.). В улоговинах формуються торф'янисті луки, де домінують щучник дернистий та костриця червона.

Екологічна та наукова цінність Очкинського природного ядра національного рівня висока. Тут поширено 9 видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України, серед них плавун цитолістий, водяний горіх плаваючий та сальвінія плаваюча. Усі вони виступають домінантами в рослинних угрупованнях, занесених до Зеленої книги України. З регіонально рідкісних видів рослин флори описуваного ядра, що охороняються на території Сумської області, слід назвати гронянку багатороздільну (*Botrychium multifidum* (S. G. Gmel.) Rupr.), латаття чисто-біле, осоку Гартмана (*Carex hartmanii* Cajand.), тирлич звичайний (*Gentiana pneumonanthe* L.), авран лікарський (*Gratiola officinalis* L.). Усього на території цього природного ядра знайдено 23 види з регіонального списку рідкісних видів Сумської області. Цікавими та маловивченими є виходи крейди на правому березі р. Десна. Вони є місцем поширення південних

елементів на Полісся (Скворцов, 1982). В урочищі Засудость на лівобережній частині заплави р. Судость виявлено реліктовий вид страусове перо звичайне (Галів, 2001). Важливою є водоохоронна функція лісових масивів на правому корінному березі та на боровій терасі в межах Очкинського природного ядра.

Очкинське природне ядро відзначається різноманіттям природних умов, що позначилося на кількісному та якісному складі фауни хребетних. Тваринний світ ядра складається переважно з представників біляводного, водно-болотного та лісового комплексів. Список хребетних нараховує 261 вид, у тому числі 1 вид круглоротих, 33 – риб, 12 – земноводних, 7 – плазунів, 178 – птахів і 30 – ссавців. Серед ссавців в лісових біотопах Очкинського ядра зустрічаються лось, дикий кабан, козула європейська, заєць білий, білка звичайна та інші. Водно-болотні ділянки населяє ряд типових мешканців річкових заплав, таких, як бобр річковий, ондатра (*Ondatra zibethica*), полівка водяна (*Arvicola amphibius*), видра (*Lutra lutra*), собака єнотовидний (*Nyctereutes procyonoides*). Можливо, тут ще збереглася норка європейська (*Mustela lutreola*), яка зустрічалася у цих місцях у 1960–70-х роках (Клестов та ін., 1998). На лучних ділянках звичайним є кріт європейський, сліди діяльності якого можна побачити всюди в заплаві, лисиця звичайна, горностай. На суходільних луках зустрічається мешканець степів тушканчик великий (*Allactaga jaculus*), якого занесено до Червоної книги України. Тут розташоване найпівнічніше поселення цього виду в країні (Гаврись, 1999). Синантропний комплекс складають тварини, тісно пов'язані з життєдіяльністю людини. Найбільш типовими синантропами є миша хатня (*Mus musculus*) та пацюк сірий (*Rattus norvegicus*).

На території Очкинського ядра в гніздовий період зустрічається 154 види птахів, 23 види – під час міграції, зальотів та в зимовий період. Домінують за кількістю видів представники деревно-чагарникового (48,7%) та водно-болотного (35,7%) комплексів. Фоновими видами соснових та мішаних насаджень є дрібні горобцеподібні, такі, як зяблик, вільшанка, вівчарики жовтобровий та весняний, соловейко східний, іволга, дрізд чорний, дрізд-чикотень, а також великий строкатий дятел. Добре представлена група денних хижих птахів – канюк звичайний, яструб великий (*Accipiter gentilis*), боривітер звичайний (*Falco Tinnunculus*) та шуліка чорний. Останній вид екологічно

пов'язаний з великими водоймами. Очківське природне ядро – один із небагатьох регіонів України, де до останнього часу гніздилась скопа (*Pandion haliaetus*) – птах з Червоної книги України. Скопа оселяється тільки на чистих водоймах з прозорою водою, де вона ловить рибу. Також в цьому районі зустрічається рідкісний орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*) (Клестов, Гаврись, 1995; Клестов та ін., 1998). Із представників водно-болотного комплексу для лучних ділянок заплави характерними є поселення куликів, таких, як чайка, травник, бекас, веретенник великий, пастушкових – погонича та деркача. На території ядра гніздяться види куликів, занесені до Червоної книги України – кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*) та поручайник. Заплава є місцем гніздування колоніальних біляводних птахів, таких, як чапля сіра, мартин звичайний, світлокрилий та чорний крячки. Поселення крячка малого (*Sterna albifrons*) є одним із найбільших у північно-східній Україні. Тут спостерігається досить висока густина мородунки – кулика, основний ареал якого знаходиться в тайговій зоні. Зустрічається гніздування північного кулика турухтана, який буває численним тільки під час весняної міграції. На озерах звичайні великий норець (*Podiceps cristatus*), лиска (*Fulica atra*) та качки – крижень, чирок-тріскунець, широконоска, червоноголова чернь та інші. Район Очківського ядра є одним із найпівденніших місць гніздування свища – качки, яка поширена на північ від України.

Плазуни цього регіону представлені веретільницею, ящіркою прудкою та живородною, вужем звичайним та гадюкою звичайною. Серед живородних ящірок іноді зустрічаються меланісти. Із земноводних у заплавах водоймах мешкають тритони гребінчастий та звичайний, жаби озерна та гібридна, кумка звичайна. У лучних та деревно-чагарникових біотопах зустрічаються жаби гостроморда та трав'яна, часничниця звичайна, ропухи сіра та зелена. Також виявлений регіонально-рідкісний вид – квакша, що знаходиться тут близько до північно-східної межі поширення (Жоцержинська, 2002).

Іхтіофауна Десни та заплавах водойм відрізняється великим різноманіттям видів. До найчисленніших видів риб належить щука (*Esox lucius*), плітка (*Rutilus rutilus*), пічкур звичайний (*Gobio gobio*), верховодка (*Alburnus alburnus*) та окунь (*Perca fluviatilis*). Менш звичайними є краснопірка (*Scardinius erythrophthalmus*), вівсянка звичайна (*Leucaspis delineatus*), лин

(*Tinca tinca*), плоскирка (*Blicca bjoerkna*), лящ (*Abramis brama*), карасі срібний (*Carassius auratus*) та звичайний (*Carassius carassius*), короп звичайний (*Cyprinus carpio*), сом звичайний (*Silurus glanis*), в'юн (*Misgurnus fossilis*), минь річковий (*Lota lota*), судак (*Sander lucioperca*), головень (*Leuciscus leuciscus*), в'язь (*Leuciscus idus*), білизна (*Aspius aspius*), підуст (*Chondrostoma nasus*), кляпець білокий (*Abramis sapa*), синець (*Abramis ballerus*), чехоня (*Pelecus cultratus*), слизик звичайний (*Barbatula barbatula*), щипавка звичайна (*Cobitis taenia*), йорж-носар (*Gymnocephalus acerinus*) та йорж звичайний (*Gymnocephalus cernuus*). Дуже рідко трапляються стерлядь (*Acipenser ruthenus*) (Червона книга України), гірчак (*Rhodeus sericeus*) та вугор річковий (*Anguilla anguilla*). У притоках Десни зустрічається представник круглоротих – мінога українська, яку занесено до Червоної книги України (Клестов та ін., 1998).

Таким чином, фауна Очківського природного ядра відрізняється великим видовим різноманіттям та наявністю багатьох рідкісних для України видів. Тут представлено 13 видів хребетних тварин, занесених до Червоної книги України, та 24 регіонально-рідкісних, які охороняються в Сумській області.

3.3. Шаболтасівський екологічний коридор

Коридор пролягає через лісові масиви, обмежені на півдні лінією с. Покопичі – с. Авдіївка – с. Рейментарівка і на півночі лінією с. Судинка – с. Блестова – с. Козилівка. Коридор має з'єднати Мезинське ядро національного рівня та Очківсько-Мезинську ділянку Деснянського екологічного коридору міжнародного рівня з розташованими на захід елементами екологічної мережі Чернігівського Полісся.

У системі фізико-географічного районування територія коридору належить до Холмсько-Костобобринського фізико-географічного району Новгород-Сіверської фізико-географічної області і межує з Новгород-Сіверським фізико-географічним районом. Холмсько-Костобобринський фізико-географічний район займає західну частину Сновсько-Ревнської терасової рівнини. Особливістю території району є невелика потужність відкладів антропогена зі значним вмістом валунного матеріалу і включенням місцевих піщаників, опок і крейди. Поверхневі водно-льодовикові відклади займають 2/3 площі району. Неподалік від с. Орлівка валунні

суглинки виходять на поверхню і формують пологі бугри та гряди. У геоморфологічному плані описуваний фізико-географічний район є водороздільною хвилястою морено-зандровою рівниною і дренується верхів'ями невеликих приток річок Снов та Десна. Ці річки мають незначну глибину урізу і, відповідно, відіграють незначну дренуючу роль. Наявність широких замкнутих знижень, послаблений природний дренаж, поверхнєве залягання палеогенових глин та антропогенових валунних суглинків обумовлює розвиток процесів заболочування. Ландшафтна структура району є найбільш складною серед інших районів Новгород-Сіверського Полісся. Ґрунтовий покрив та рослинність відзначаються високою мозаїчністю (Фізико-географическое..., 1968).

У червні нами 2001 року досліджена ділянка у верхній течії р. Кистер, яка належить до західної частини Деснянсько-Сновської вододільної рівнини і має нахил поверхні на захід. Для окремих ділянок на позазаплавних місцевостях характерною є наявність валунного матеріалу.

Заплава р. Кистер у межах досліджуваної території має ширину 200–300 м. У минулому це була заболочена територія, де переважали осокові і осоково-гіпнові болота. На них донедавна розроблялися поклади торфу. Осушення проводилося за допомогою відкритих каналів, а на позазаплавних ділянках – дренажу. Русло річки було поглиблене та спрямлене, на річці створено каскад ставків. Осушені землі, що не використовувалися під торфорозробки, були перетворені на культурні пасовища.

На час проведення досліджень заплава і прилеглі осушені та післялісові ділянки використовувалися для випасу худоби і меншою мірою як сіножаті. Заплавні ділянки являють собою торф'янисті луки з домінуванням щучника дернистого, рідше домінує костриця червона. Ці луки знаходяться, за Л.Г. Раменським (1938), на 3-й та 4-й стадіях дигресії. Основний травостій має висоту до 10–15 см, у ньому значною є участь малоцінних та отруйних видів рослин: жовтеця повзучого (*Ranunculus repens* L.), перстача гусячого (*Potentilla anserina* L.), м'яти польової (*Mentha arvensis* L.), суховершків звичайних (*Prunella vulgaris* L.). Пасовища місцями забур'янені кропивою дводомною та осотом польовим (*Cirsium arvense* (L.) Scop.). На знижених місцях і місцях прогону худоби спостерігаються збої (5-та стадія дигресії).

На терасі річки на легких за механічним складом дерново-підзолистих ґрунтах сформувалися пустищні луки з доміну-

ванням білоуса стиснутого, мітлиці тонкої та пустища, що являють собою зарості полину віничного (*Artemisia scoparia* Waldst. et Kit.), нечуйвітру волохатенького (*Hieracium pilosella* L.), агалік-трави звичайної (*Jasione montana* L.). Такі угруповання заростають березою повислою (*Betula pendula* Roth.) та сосною звичайною (*Pinus sylvestris* L.). На окремих ділянках сформувалися соснові та березово-соснові ліси зеленомохові та злаково-зеленомохові, представлені невеликими ділянками по боровій терасі.

Закинуті торф'яні кар'єри заростають рогозом широколистим (*Typha latifolia* L.) та очеретом звичайним. Значну ценоцитичну роль відіграють ситник стиснутий (*Juncus compressus* Jacq.), осока здута (*Carex rostrata* Stokes) та пухирчаста (*C. vesicaria* L.), вовче тіло болотне (*Comarum palustre* L.), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica* L.). Серед таких заростей трапляються водні плеса. На більш пізніх стадіях заростання поширення набувають осоки здута, пухирчаста, зближена (*Carex appropinquata* Schum.), а на окремих ділянках омська (*C. elata* All.). Значного поширення набуває бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata* L.), не втрачає своїх позицій в угрупованнях очерет звичайний. На підвищених ділянках серед кар'єрів відбувається заростання вербами – попелястою, білою (*Salix alba* L.), тритичинковою, а також окремими деревами берези повислої. Висота чагарників і дерев, крони яких ще не зімкнулися, становить 2–3 м. Відкриті водяні плеса на таких кар'єрах заростають пухирником звичайним (*Utricularia vulgare* L.) та жабурником звичайним (*Hydrocharis morsus-ranae* L.). На берегах кар'єрів місцями формуються зарості берези повислої з домішкою вільхи клейкої (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.). Їхній вік становить близько 10–15 років. Домінують у трав'яному ярусі кропива дводомна та гадючник в'язолистий. Перша формує самостійні зі співдомінуванням щучника дернистого зарості по не зарослих деревно-чагарниковою рослинністю берегах кар'єрів. Кар'єри на місці найбільш потужних відкладів торфу, що розроблялися раніше, перетворені на озера.

Ліси у верхній частині водозбору р. Кистер відзначаються високим рівнем різноманітності. Це переважно молоді та середньовікові соснові ліси зеленомохові, злаково-зеленомохові, чорницево-зеленомохові. У трав'яно-чагарничковому ярусі широко представлені бореальні види: чорниця (*Vaccinium myrtillus* L.), брусниця, верес (*Calluna vulgaris* (L.) Hull), одинарник європейський (*Trientalis*

europaea L.), ортилія однобока, грушанка мала, зимолубка зонтична (*Chimaphila umbellata* (L.) W. Barton). Трапляються бореальні псамофіти: смілка поникла (*Silene nutans* L.), сон широколистяний (*Pulsatilla latifolia* Rupr.), котячі лапки дводомні (*Antennaria dioica* (L.) Gaertn.). Виявлені також угруповання соснових лісів крушиново-молінієвих та крушиново-очеретянокуничникових.

На ділянках з більш багатими ґрунтами збереглися фрагменти дубово-соснових та дубових лісів злаково-різнотравних. Підлісок у цих лісах не виражений, лише поодинокі трапляються крушина ламка, горобина звичайна, ліщина звичайна. Трав'яно-чагарничковий ярус відзначається багатством. На 100 м² у таких лісах зростає до 70–75 видів вищих судинних рослин. Домінування чітко не виявлене. Значну фітоценотичну роль відіграють такі види злаків та різнотрав'я, як костриця червона, тонконіг лучний, круціата гола (*Cruciata glabra* (L.) Ehrend.), медунка темна, материнка звичайна (*Origanum vulgare* L.), герань лісова (*Geranium sylvaticum* L.), суниця лісова (*Fragaria vesca* L.), чина весняна, буквиця лікарська (*Betonica officinalis* L.). Флористичне багатство цих лісів створюється за рахунок бореальних видів (одинарник європейський, ортилія однобока, грушанка мала), видів лук (трясучка середня (*Briza media* L.), щавель кислий (*Rumex acetosa* L.), тимофіївка лучна (*Phleum pratense* L.), дзвоники розлогі (*Campanula patula* L.), щучник дернистий), видів узлісь та світлих лісів (дзвоники персиколісті (*Campanula persicifolia* L.), конюшина альпійська (*Trifolium alpestre* L.), серпій фарбувальний (*Serratula tinctoria* L.), первоцвіт весняний (*Primula veris* L.) та ін.). В описуваних рослинних угрупованнях виявлені рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України – любка зеленоквіткова та гніздівка звичайна. Цікавою є знахідка підлісника європейського (*Sanicula europaea* L.). Цей вид поширений тут на східній межі ареалу і є рідкісним у регіоні.

Після вирубування й насадження сосни на місці описаних вище лісів формуються похідні угруповання асоціацій соснових лісів крушиново-малинових, крушиново-чистотілових, крушиново-орлякових. Домінанти мають покриття до 50–60%. Флористичний склад таких лісів бідний зі значною участю видів-антропофітів – герані Робертової (*Geranium robertianum* L.) та бугили лісової (*Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm.). Із видів корінних лісів найбільш часто трапляються суниця лісова, буквиця лікарська, купина пахуча.

Високим рівнем збереженості в межах Шаболтасівського екокоридору відзначаються природні комплекси в долині р. Лоска. Це повноводна неширока річка, права притока Десни. Ширина її русла – 3–4 м, пересічна глибина – 40–60 см. Долина глибоко врізана. Заплава заболочена, у ній багато джерел. Рослинний покрив заплави представлений вільшняками, у трав'яному ярусі яких домінують папороть болотна (*Thelypteris palustris* Schott), осока видовжена, комиш лісовий (*Scirpus sylvaticus* L.). Поширені болотисті та торф'яністі луки з домінуванням осок чорної (*Carex nigra* (L.) Reichard), пухирчастої, здутої, щучника дернистого, мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera* L.). На схилах корінного берега подекуди трапляються пустищні луки білоуса стиснутого.

Корінний берег та прилеглі плакорні ділянки вкриті сосновими лісами зеленомоховими, чорницево-зеленомоховими, конвалієво-зеленомоховими. Типовими видами у них є верес звичайний, смілка поникла (*Silene nutans* L.), ортилія однобока, сон широколистяний, осока вереснянкова (*Carex ericetorum* Poll.), грушанка зеленоцвіта (*Pyrola chlorantha* Sw.), молодило руське (*Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C. B. Lehm.), гвоздика несправжньорозчепірена (*Dianthus pseudosquarrosus* (Novak) Klok.). Поширені також культури сосни різного віку, де в нижніх ярусах домінують малина, чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.), орляк (*Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn.).

Тут трапляються окремі ізольовані ділянки світлих лісів з багатим трав'яним ярусом, виявлені також такі рідкісні й малопоширені види, як осока гірська (*Carex montana* L.), анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.), орлики звичайні (*Aquilegia vulgaris* L.), лілія лісова (*Lilium martagon* L.), булатка довголиста (*Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch.).

Фауна регіону відрізняється різноманіттям та наявністю рідкісних видів. Із ссавців тут мешкають свиня дика, козуля європейська, лисиця звичайна, єнотовидний собака, куниця лісова, ласка, гхір чорний (*Putorius putorius*), їжак білочеревий, заєць сірий, білка звичайна тощо. Численні дрібні ссавці – полівки, миші та землерийки. На пасовищах та перелогах трапляються пориї сліпака звичайного (*Spalax microphthalmus*) (Європейський Червоний список). «Червонокнижний» борсук зустрічається спорадично. У ставках мешкає сім'я бобрів, ондатри та в зимовий період заходить видра (Червона книга України).

Орнітофауна представлена різними фауністичними комплексами. Лісові ділянки населяють типові дендрофільні птахи, пред-

ставники родин дятлових, воронових, славкових, мухоловкових, дроздових, синицевих, в'юркових тощо. Серед них зустрічаються більш рідкісні – жовна чорна, дрімлюга (*Caprimulgus europaeus*), голуб-синяк (*Columba oenas*), вальдшнеп, чорниш (*Tringa ochropus*), білобровий дрізд, дрізд-омелюх та чорнолобий сорокопуд. Останній знаходиться тут на північній межі ареалу.

У водно-болотних угіддях гніздяться норці, качки, пастушкові; годуються мартини та крячки. На мілководді по берегах водойм та на вологих луках тримаються бекас, жовта та жовтоголова (*Motacilla citreola*) пліски, кобилочка річкова, очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*), щеврик лучний, очеретяна вівсянка, чечевича звичайна. Із регіонально рідкісних видів мешкають бугай, шугайчик (*Ixobrychus minutus*), чапля велика біла, чорниш, дятел сивий (*Picus canus*). Колонія сірих чапель існує в заплаві р. Лоска на околицях с. Об'єднане. Під час сезонних міграцій на плесах зупиняються лебеді-шипуні (*Cygnus olor*). На луках нечисленним є деркач, якого занесено до Європейського Червоного списку. Із видів Червоної книги України в урочищі Шаболтасівський ліс мешкають лелека чорний (1 пара), змієїд (1 пара), підорлик великий (1 пара). З інших денних та нічних хижаків тут зустрічаються канюк звичайний, яструби великий та малий (*Accipiter nisus*), боривітер звичайний, лунь болотяний і сова сіра.

З плазунів спостерігаються вуж звичайний, гадюка звичайна, веретільниця, ящірка прудка та живородна. У ставках околиць с. Авдіївка мешкає регіонально рідкісний вид – черепаха болотяна. Серед земноводних домінує жаба гостроморда, є жаби трав'яна, озерна та ставкова, ропуха зелена, сіра, часничниця, кумка. Трапляється й рідкісна в регіоні квакша. З представників іхтіофауни у водоймах оселяються срібний та золотий карась, в'юн, голец, лин, щука, окунь, плітка, гірчак та верховодка.

Шаболтасівський екологічний коридор національного рівня охоплює малозмінені діяльністю людини природні комплекси, що є типовими для Полісся України. Коридор має поєднувати систему природно-заповідних територій Новгород-Сіверського Полісся з такими територіями в Чернігівському Поліссі.

4.1. Природні ядра регіонального рівня

Прудичанське природне ядро регіонального рівня. Ядро розташоване в Ямпільському та Шосткинському районах Сумської області. Основу ядра складає ландшафтний заказник місцевого значення «Прудичанський» площею 2538 га (у межах Прудичанського лісництва та на землях Ямпільської селищної та Паліївської сільської рад). Заказник «Прудичанський» є частиною великих лісових масивів, що тягнуться в басейні р. Івотка через усю територію області. Варто розширити заказник за рахунок навколишніх лісових масивів, окреслених чотирикутником, у кутах якого села Івот, Шатрище, Крупець та селище Ямпіль. У таких межах ядро буде охоплювати басейн р. Івотка і заплави її приток – Усожу, Косичихи та кількох менших.

У рослинному покриві ядра переважає лісова рослинність. Ліси відзначаються високим рівнем типологічного різноманіття. Основні площі займають світлі середньовікові соснові ліси з домішкою берези. У трав'яному ярусі переважають злаки (мітлиця тонка (*Agrostis tenuis* Sibth.), костриця червона, куничник наземний), трапляються ділянки з домінуванням орляка, чорниці. Значного поширення набули похідні угруповання – соснові ліси з підліском з бузини червоної (*Sambucus racemosa* L.). Подекуди у формуванні соснових лісів значну роль відіграє береза повисла, яка в знижених місцях іноді формує чисті деревостани.

Менші площі на території Прудичанського природного ядра займають мішані дубово-соснові ліси. Підлісок у них утворений ліщиною, поодинокі трапляються бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosa* Scop.), крушина ламка. Дубові ліси

займають ще менші площі. Участь у формуванні їх деревостану беруть сосна, береза, клен гостролистий та липа серцелиста. Підлісок утворює ліщина. У трав'яному покриві домінують яглиця звичайна, копитняк європейський, осока волосиста, звичайними є чина весняна, купина лікарська (*Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce), а також види тайгових лісів: грушанка мала, ортилія однобока, одинарник європейський. По території заказника «Прудитцанський» розкидані ділянки ялиників, що сформувалися з культур ялини (*Picea abies* (L.) Karst.). Є вказівки щодо наявності на території ядра природних ялиників. Лісові масиви утворюють комплекс із болотами та окремими болотами-блюдцями. У їх покриві переважають осоки висока, здута, пухирчаста (Прядко, Гаврись, 2001; Карпенко та ін., 2002).

За описом Л.М. Сипайлової (1976; 1983) ширина заплави р. Івотка в середній течії сягає до 1,5 км і піднімається над меженним рівнем на 2,5–3 м. Прируслова частина заплави підвищена і має ширину до 40–70 м. У рослинному покриві заплави переважають лучні фітоценози, які займають 60–70% території. Решта площ зайнята болотами, чагарниками, лісами. У середній течії р. Івотки найбільш поширеними є справжні та остепнені луки, де домінують костриця лучна, щучник дернистий, тонконоги лучний та вузьколистий, мітлиця виноградникова. Поширені й торф'яні луки щучника дернистого та осоки чорної.

Прудитцанське ядро регіонального рівня виконує важливі екологічні функції по підтриманню гідрологічного режиму р. Івотки. На його території виявлені місцезростання видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України: гніздівки звичайної, коручки чемерниковидної, лілії лісової, любки дволистої; рослинних угруповань, що занесені до Зеленої книги України: старих дубово-соснових лісів, ліщинових та соснових лісів, чорницевих та зеленомохових.

Прудитцанське природне ядро характеризується наявністю деревно-чагарникового та водно-болотного комплексів тварин. Йому властива висока збереженість біоценозів, свідченням цього є гніздування рідкісних і зникаючих видів, яких занесено до Червоної книги України та до регіональних списків видів, що підлягають охороні. У вільхових лісах вздовж р. Івотка гніздяться малий підорлик та шуліка чорний (Афанасьєв, 1998),

знайдене гніздо тинівки лісової. У заплаві р. Івотка гніздиться лунь лучний, а біля с. Івот на сільськогосподарських угіддях – рідкісний вид дрофа (Афанасьєв, 1992).

Фауна Прудитцанського природного ядра характеризується наявністю представників деревно-чагарникового, біляводного, водно-болотного та лучно-степового комплексів. Особливу цінність становить фауністичний комплекс, що сформувався у старих ялинових та соснових насадженнях, які займають у масиві досить значні площі. Крім поширених видів, тут присутні тварини, які мають більш північне (бореальне) походження. Із північних птахів відмічені горіхівка, дрізд-омелюх, чорна та чубата синиці, жовтоголовий королик. Існують неперевірені дані про випадки зальотів сюди глухаря. Не виключена можливість гніздування снігура та жовни чорної. У вільшняку вздовж р. Івотка знайдене гніздо тинівки лісової (*Prunella modularis*) – типового мешканця більш північних регіонів. Також у 1930-х рр. (Д-ко, 1930) у Прудитцанському лісництві нечисленно мешкали рябчики (*Tetrastes bonasia*) та тетеруки. У наш час тетеруки спорадично оселяються в островному лісовому масиві околиць с. Каліївка Шосткинського р-ну (Афанасьєв, 1998). Усі зазначені види знаходяться на південній межі свого поширення. З інших рідкісних птахів тут передбачається оселення змієїда та є відомості, які потребують перевірки, про мешкання 1–2 пар чорного лелеки.

До рідкісних ссавців регіону належать заєць білий, який обмежено зустрічається в урочищах Свійська лісова дача та Кремлянська лісова дача у 30-х рр. ХХ сторіччя (Д-ко, 1930). Якщо даний вид ще спорадично трапляється в Прудитцанському лісництві, то ця територія є найпівденнішим пунктом ареалу біляка в Україні.

З «червонокнижної» ентомофауни для території ядра вказуються стрічкарка орденська малинова (*Catocala sponsa*), райдужниця велика (*Apatura iris*), махаон, красуня-діва (*Calopteryx virgo*) та жук-олень (Вакал та ін., 2002; Карпенко та ін., 2002).

Великобірське природне ядро регіонального рівня. Основою ядра є лісовий заказник загальнодержавного значення «Великий ліс». Заказник розташований на території Собицької та Чаплівської сільських рад Шосткинського району і займає площу 1231 га. Описуване ядро знаходиться на боровій терасі р. Десна і безпосередньо межує з Очкинсько-Мезинською ділянкою Деснянського екологічного коридору міждержавного рівня.

У заказнику «Великий бір» охороняються географічні культури сосни звичайної, створені одним із засновників вітчизняної лісової дослідної справи професором В.Д. Огієвським (1861–1921), уродженцем м. Крелевець. У 1909 р. В.Д. Огієвський організував Контрольну і дослідну станцію насіння дерев у Санкт-Петербурзі. З 1912 по 1919 р. він – професор Петербурзького лісового інституту, а з 1919 по 1921 р. – професор Київського сільськогосподарського інституту. Свою науково-дослідницьку роботу в урочищі Великий бір В.Д. Огієвський розпочав у 1897 р. У 1912–1916 рр. ним було закладено низку пробних площ у різних регіонах Російської імперії, у тому числі і 49 в урочищі Великий бір. На них було висаджено понад 200 географічних варіантів сосни звичайної від Польщі на заході до Акмоли на сході. Методика визначення врожаю насіння деревостанів, розроблена В.Д. Огієвським, використовується й дотепер.

У сучасному рослинному покриві, крім дослідних насаджень, на вирівняних ділянках наявний комплекс соснових лісів зеленомохових, злаково-зеленомохових, орлякових, які на більш знижених ділянках змінюються чорницевими. У формуванні деревостану соснових лісів беруть участь береза бородавчаста, клен гостролистий, місцями липа серцелиста (Андрієнко та ін, 2001). У лісових масивах Великобірського природного ядра багато рідкісних та малопоширених у регіоні видів. Серед них – дзвоники персиколісті, перстач білий (*Potentilla alba L.*), сон широколистий, гвоздика несправжньорозчепірена, осока гірська та ін.

Великобірське природне ядро має велике значення для збереження цілої низки рідкісних видів птахів, занесених до Червоної книги України. Тут гніздяться зміїд, орел-карлик (*Hieraetus pennatus*), дрофа (*Otis tarda*) (Афанасьєв, 1992; 1998). Заказник «Великий бір» був останнім місцем гніздування сапсана (*Falco peregrinus*) в регіоні. З видів, рідкісних в Сумській області, зустрічається бугай та дупель (Афанасьєв, 1992; 1998).

Великобірське природне ядро має високу наукову та історичну цінність. Ядро розташоване на боровій терасі Десни і виконує водоохоронну функцію.

Есманське природне ядро регіонального рівня¹. Основу Есманського природного ядра складає ландшафтний заказник місцевого значення «Верхньоесманський», розташований на

¹ Розділ написаний спільно з О.П. Черноус

території Шевченківської, Землянківської та Слоутської сільських рад Глухівського району. Площа заказника складає 2912,5 га. Рельєф території заказника легкохвилястий. На рівних та підвищених ділянках переважають дерново-підзолисті ґрунти, а в численних зниженнях – торфово-болотні. Рослинний покрив заказника вражає своєю різноманітністю. Він становить цілісний комплекс соснових лісів зеленомохових, злаково-зеленомохових, чорницевих, системи боліт та окремих боліт-блюдець, лучних ділянок. У флорі соснових лісів переважають бореальні та борові види (грушанка мала, зимольюбка зонтична, одинарник європейський, зіновать руська, молодило російське). Трапляються рідкісні в регіоні види: щитник австрійський, скорзонера низька, сон широколистий, віхалка гілляста, плаун річний. Серед лісів є ділянки світлих дубових лісів із багатим різотрав'ям. У таких лісах поширені світлолюбні неморальні та узлісні види: півники угорські (*Iris hungarica Waldst. et Kit.*), анемона дібровна, медунка вузьколиста (*Pulmonaria angustifolia L.*), гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris Moench*), буквиця лікарська, астрагал солодколистий (*Astragalus glycyphyllus L.*), осока гірська.

Болотні ділянки оточені з берегів заростями верби попелястої та обводненими ділянками, вкритими вовчим тілом болотним, образками болотними, вербозіллям звичайним (*Lysimachia vulgaris L.*). Болота за типом живлення переважно еумезотрофні, вкриті сфагновими мохами з країв. Угруповання на болотах формують осока пухирчаста, здута, пухівка багатоколоскова (*Eriophorum polystachyon L.*). Тут також трапляються рідкісні види осок – тонкокореневищна (*Carex chordoriza Ehrh.*) та багнова (*C. limosa L.*), верб – лапландська (*Salix lapponum L.*), розмаринолиста (*S. rosmarinifolia L.*). Окремі болота-блюдця дійшли до більш високої стадії розвитку і вступають в оліготрофну стадію. Деревостан на них утворений розрідженою сосною та березою пухнастою (*Betula pubescens Ehrh.*). У трав'яно-чагарничковому ярусі домінує пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum L.*), значна участь журавлини болотної (*Oxycoccus palustris Pers.*). Моховий ярус утворюють сфагнові мохи. По краях поширені сирі соснові ліси, на окремих ділянках яких зарості утворює плаун річний, занесений до Червоної книги України.

Окрасою Есманського природного ядра є озеро Покійне. Утворилося воно між дюнними підвищеннями, вкритими сосновими

лісами. Плесо озера дещо витягнуте, має кілька вузьких заток. Довжина його – близько 150 м і ширина – 60 м. З берегів озеро заростає кущами верби попелястої, далі виявлена смуга осоки здутої з вовчим тілом болотним. Глибше на воді рідко «розкидані» листки лататтевих. Такий характер заростання свідчить про бідність біотопу.

У західній частині заказника «Верхньоесманський» у районі с. Землянка заплава р. Есмань меліорована, тут проводилися торфорозробки. На осушених ділянках сформувалися торф'янисті луки з домінуванням щучника дернистого та осоки чорної. На знижених ділянках зарості утворюють болотні види: вовче тіло болотне, осока здута та пухирчаста. Формуються березові ліси, значні площі зайняті чагарниковими вербами.

Екологічне та наукове значення території Есманського природного ядра полягає в тому, що воно є місцем витоку р. Есмань. У заказнику «Верхньоесманський» зростають рідкісні види, занесені до Червоної книги України: лілія лісова та плаун річний; уперше знайдені на території Сумської області щитник австрійський та осока тонкокореневищна; численні регіонально рідкісні види – яловець звичайний, журавлина болотна, півники угорські та ін.

Тваринний світ ділянки представлений переважно видами дендрофільного та гідрофільного комплексів. Перші поширені в лісових біотопах борової тераси р. Есмань; другі характерні для заболочених ландшафтів, заплавлених водойм та меліоративних каналів. У цілому фауна хребетних Есманського природного ядра є реперезентативною для регіону, основу її складають поширені види птахів. З рідкісних видів найбільш вагомою є знахідка у 1988 р. в околицях с. Шевченково гнізда орла-могильника (*Aquila heliaca*) (Афанасьєв, 1993), занесеного до Червоної книги України та Європейського Червоного списку. Це – єдине достовірно відоме місце гніздування цього зникаючого хижака на території Новгород-Сіверського Полісся.

Вороб'ївське природне ядро регіонального рівня. У межах ядра нами в червні 2001 року досліджувалася територія на схід від с. Молчанове Новгород-Сіверського району Чернігівської області. У системі фізико-географічного районування досліджувана територія належить до Хомсько-Костобобринського фізико-географічного району Новгород-Сіверської фізико-географічної області.

У північній частині району поблизу описуваної території розташовані бугри та гриви з відносною висотою 15–20 м і досить крутими схилами. На них спостерігається скупчення валунного матеріалу. Ці бугри та гриви складені переважно палеогеновими опоками й піщаниками та генетично є денудаційними останцями, які несуть на собі великообломочний мореновий матеріал (Фізико-географіческое..., 1968).

Місцевість на схід від с. Молчанове має гривистий характер. Тут протікає велика кількість струмків, місцевість відзначається високою заболоченістю. Перепади відносних висот незначні, і водостоки врізані не глибоко. У рослинному покриві виявлені як типово поліські комплекси, так і фрагменти широколистяних лісів. У поліських комплексах представлені соснові ліси зеленомохові з фрагментами соснових лісів лишайникових, соснові ліси чорницеві та фрагменти соснових лісів молінієвих, а також елементи дубово-соснових лісів. Флористичне ядро формують бореальні види: верес звичайний, брусниця, одинарник європейський тощо. Серед лісів трапляються болота-блюдця в міжгривних зниженнях – системи осоково-гіпнових боліт. На одному з таких боліт у рослинному покриві переважали пухівка багатокоскова, осока здута, зближена, волосистооплодна (*Carex lasiocarpa* Ehrh.), хвощ річковий (*Equisetum fluviatile* L.), які утворювали відповідні формації. По краю болота описана лучна ділянка з низкою рідкісних видів рослин. Зімкнутість крон чагарників становила 0,3. Чагарники були представлені вербою попелястою, а також гляціальними реліктами – вербами розмаринолистою та мирзинолистою. Серед них виявлена занесена до Червоної книги України верба Старке (*Salix starkeana* Willd.). У трав'яному ярусі покриттям до 95% домінувало болотне різнотрав'я – гірчак зміїний (*Polygonum bistorta* L.), гадючник в'язолистий, гравілат річковий (*Geum rivale* L.). Значну ценотичну роль відігравали синюха звичайна, перстач прямиий (*Potentilla erecta* (L.) Raeusch.), чина лучна (*Lathyrus pratensis* L.), трищитинник жовтуватий (*Trisetum flavescens* (L.) Beauv.), чемериця Лобелієва (*Veratrum lobelianum* Bernh.), а також злаки: щучник дернистий, тонконіг лучний. Тут же виявлений пальчатокорієник м'ясочервоний – вид, занесений до Червоної книги України.

Неморальні рослинні комплекси представлені дубовими та кленово-дубовими лісами волосистоосоковими та орляковими з типовими для таких лісів видами: копитняком європейським,

яглицею звичайною, буквицею лікарською, живучкою повзучою (*Ajuga reptans* L.) тощо.

На дослідженій території значного поширення набувають процеси заростання лук лісовою рослинністю. Серед піонерних видів дерев переважає береза повисла. Вік лісів, що утворилися після заростання лук, коливається від 10–15 до 25 років. На підвищених місцевостях формуються березові ліси злакові та зірочникові, іноді трапляються ділянки березових лісів ліщиново-зірочникових. Відновлюються широколистяні породи – дуб звичайний та липа серделиста. У міжгривних зниженнях формуються вільшняки.

Цей регіон багатий на рідкісні види рослин. Тут виявлено три види, занесені до Червоної книги України: верба Старке, пальчатокорінник Фукса та пальчатокорінник м'ясочервоний. Також в регіоні зростає значна кількість малопоширених видів рослин: яловець звичайний, верби розмаринолиста та мирзинолиста. Район відзначається високою мозаїчністю природних комплексів, їх високою збереженістю. На значних площах відбувається відновлення природної рослинності. Велику природоохоронну цінність являють системи боліт, які є витоками малих річок – приток річки Вара. З території ядра виходять також витoki річок Устеж та Рогозна.

Фауна досліджуваного Вороб'ївського екологічного ядра відрізняється великим видовим різноманіттям та наявністю рідкісних та зникаючих тварин. Із ссавців, крім поширених звичайних видів, тут зрідка зустрічається «червонокнижний» борсук та з р. Вара заходить видра. Але найбільшу цінність ділянки становить представник Червоної книги України білий заєць, знайдений у 2001 р. в околицях с. Великий Гай.

Орнітофауна представлена птахами деревно-чагарникових та водно-болотних комплексів. З лісових видів можна відзначити регіонально рідкісних дрозда-омелюха та лісового жайворонка. Зустрічаються тетерук, чисельність якого становить 10–15 пар. Із рідкісних бореальних видів спостерігали горіхівку та жовну чорну. На заболочених ділянках досить нечисленним птахом є деркач (Європейський Червоний список). З видів Червоної книги України в регіоні мешкають чорний лелека (1–2 пари), польовий лунь (*Circus cyaneus*) (1 пара), передбачається гніздування сірого сорокопуда та волохатого сича (*Aegolius funereus*). «Червонокнижні» сірі журавлі оселились на лісових болотах з 1995 р.

Плазуни та земноводні представлені гостромордою, трав'яною, гібридною і ставковою жабами, ропухою сірою, кумкою звичайною, прудкою та живородною ящірками, вужем звичайним. У лісових водоймах відзначена велика чисельність тритона гребінчастого. З представників іхтіофауни найбільш численними є срібний карась та в'юн. З рідкісних представників ентомофауни в околицях с. Молчанове спостерігався «червонокнижний» метелик – стрічкарка тополева (*Limenitis populi*).

Зважаючи на велику ботанічну та зоологічну цінність цієї території, доцільним буде створення тут природно-заповідного об'єкта з включенням в його межі вже існуючих заказників місцевого значення «Гале» та «Косий Клин» загальною площею близько 40–50 км².

До складу Вороб'ївського ядра також входять гідрологічні заказники «Буда-Вороб'ївський» (122 га), «Гаркавка» (302 га) та ботанічний – «Красний клин» (183 га). Вороб'ївське природне ядро з'єднується екологічними коридорами з Очкінським ядром національного рівня та Деснянсько-Семенівським відрізком Поліського екологічного коридору міждержавного рівня.

Фаївське природне ядро регіонального рівня. Уявлення про природні комплекси Фаївського природного ядра дає територія на захід та південь від с. Східне Новгород-Сіверського району по правому берегу р. Криниця.

У системі фізико-географічного районування досліджувана територія належить до Хомсько-Костобобринського фізико-географічного району Новгород-Сіверської фізико-географічної області. Особливістю досліджуваної території є відносно глибока врізаність річок та водотоків, що може підтверджувати близькість території до Новгород-Сіверського фізико-географічного району. Фаївське природне ядро – місце, звідки беруть свій початок такі річки, як Супой, Рванець, Криниця.

Поверхня досліджуваної території має нахил із півдня та сходу на північ. За рельєфом, ландшафтними особливостями та рослинністю чітко виділяються плакорні ділянки, улоговини та болота. Плакорні ділянки лежать на півдні і досить різким уступом переходять в широкі вирівняні улоговини, днища яких у минулому займали болота. Більша частина цих боліт нині осушена меліоративними каналами та частково за допомогою дренажу.

Плакорні ділянки зайняті перелогами та перелісками. Перелоги мають вік 5–6 років. Переважають на них довгокореневищні злаки. На підвищених ділянках домінують мітлиця гігантська та пирій повзучий (*Elytrigia repens* (L.) Nevski) із значною участю у формуванні травостою полину мітлистого, звіробоя звичайного (*Hypericum perforatum* L.), перстачу небліскучого (*Potentilla impolita* Wahlenb.). На більш знижених ділянках зростає значення пирію повзучого і значну роль у формуванні травостою відіграють лучні злаки – тонконіг лучний, костриця червона.

Ліси на плакорних ділянках являють собою урочища площею від 5 до 15 га. Це культури сосни звичайної із фрагментами березових та осикових деревостанів. Особливості флори лісових урочищ вказують на поширення в минулому тут хвойно-широколистяних та широколистяних лісів. Описана типова ділянка мала деревостан віком 40–45 років, утворений сосною звичайною та березою повислою з домішкою осики. Підлісок не виявлений. У цьому ярусі траплялися поодинокі купці крушини ламкої, горобини звичайної, ліщини звичайної. Покриття трав'яного ярусу становило 40%. Домінували злаки тонконіг лучний (15%) і костриця червона (10%). Значне проєктивне покриття (3–5%) мали ортилія однобока, суниця лісові, мітлиця гігантська, вероніка лікарська (*Veronica officinalis* L.), плаун булавоподібний (*Lycopodium clavatum* L.). Покриття мохового ярусу складало 20%. На описаній пробній ділянці зростала любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.).

В культурі сосни в другий ярус була введена робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia* L.). Такі ліси займають більше 1/3 площі урочищ на плакорних ділянках. Верхній ярус деревостану (зімкнутістю 0,75–0,8) утворений сосною звичайною, нижній (зімкнутістю 0,2–0,3) – робінією звичайною. У підліску, якщо він виявлений, домінують крушина ламка, бузина червона (*Sambucus racemosa* L.), ліщина звичайна. У насадженнях віком від 30 до 40 років трав'яний ярус розвинений слабо, у ньому переважають костриця червона та овеча, чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.), трапляються суниця лісові, щитник шартрський (*Dryopteris carthusiana* (Vill.) H.P. Fuchs). Місцями виявлений моховий ярус. Насадження, старші за 50 років, мають подібну структуру деревостану. Виділяється значна кількість дуба в середньому та крупному підрослі. У трав'яному ярусі домінують папороті щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas* (L.) Schott),

шартрський, безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina* (L.) Roth), а також чистотіл великий. Покриття до 30–40% має малина (*Rubus idaeus* L.). Трапляються такі види, як веснівка дволиста (*Maianthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt), голокучник дубовий, грушанка мала, ортилія однобока, адокса мускусна (*Adoxa moschatellina* L.).

У рослинному покриві улоговин переважає лучна рослинність. До недавнього часу тут випасалася худоба. Спостерігалися заростаючі збої в місцях перегону худоби та інші ознаки пасовищ. В рік досліджень більшість лук була відведена під сіножаті або не використовувалася. Худоба випасалася нерегулярно. Травостій знаходився на першій та другій стадіях пасквальної дигресії.

Найбільш поширені тут угруповання справжніх (формації костриці червоної, тонконога лучного та трищетинника жовтуватого) та торф'янистих лук (формація щучника дернистого, осоки чорної), що займають приблизно рівні площі. Більш зволожені луки асоціацій лучнотонконогово-щучникової, щучникової, лучнокострицево-лучнотонконогової є місцем зростання орхідей: пальчатокорінників м'ясочервоного та травневого. Малопоширеною лучною формацією є формація трищетинника жовтуватого. Луки цієї формації займають ділянки по краю перелісків уздовж р. Криниця. Висота травостою складає 120–140 см. Частка домінанта складає 35–40% проєктивного покриття. Співдомінантами виступають тонконіг лучний, костриця червона, щучник дернистий. Звичайними видами є осока шорстка (*Carex hirta* L.), жовта (*C. flava* L.), трясучка середня, волошка лучна (*Centaurea jacea* L.), китяки чубаті (*Polygala comosa* Schkuhr.), звіробій плямистий (*Hypericum maculatum* Crantz), гадючник в'язолистий.

По улоговині вздовж правого берега р. Криниця тягнеться низка перелісків, відділена від самої річки кільксотметровою смугою лучної рослинності. Переважають дубові, липово-дубові та кленово-дубові деревостани. Підлісок слабо виражений і представлений крушиною ламкою, бруслиною бородавчастою, ліщиною звичайною. Найбільш поширеним домінантом у трав'яному ярусі цих лісів є зірочник ланцетовидний (*Stellaria holostea* L.), меншою мірою – осока волосиста. Трапляються ділянки з домінуванням яглиці звичайної та конвалії звичайної. У флорі цих лісів переважає неморальне ядро видів. Звичайними є копитняк європейський, розхідник шорсткий (*Glechoma hirsuta* Waldst. et Kit.), медунка темна, вороняче око звичайне (*Paris*

quadrifolia L.), фіалка запашна (*Viola odorata* L.). По краю перелісків з боку р. Криниця ліс більш освітлений. У трав'яному ярусі з'являються такі узлісні види, як круціата гола, чина чорна, любка дволиста, віскарія звичайна, буквиця лікарська, осока бліда (*Carex pallescens* L.). На узліссях також поширені березові ліси злакові, де домінують костриця червона та тонконіг лучний. Значну ценотичну роль відіграють пахуча трава звичайна (*Anthoxanthum odoratum* L.), суніці лісові, зірочник ланцетолистий, вероніка дібровна (*Veronica chamaedrys* L.). У цих лісах виявлені численні популяції виду, занесеного до Червоної книги України, – любки дволистої. За приблизною оцінкою популяція нараховує кілька тисяч квітучих особин, рослини трапляються також на прилеглих ділянках лук формації костриці червоної. На окремих ділянках лісів, де проводився випас або прогін худоби, спостерігається активне розростання бугили лісової.

Більшість боліт на досліджуваній ділянці меліоровано за допомогою відкритих каналів, а окремі прилегли ділянки – за допомогою дренажу. Уздовж меліоративних каналів рослинність представлена торф'янистими луками з домінуванням щучника дернистого з фрагментами угруповань осоки чорної, а в більш зволожений ділянках, що починають заболочуватися, розростаються ситник скупчений (*Juncus conglomeratus* L.), ситяг болотний (*Eleocharis palustris* (L.) Roem. et Schult.) та болотне різотрав'я. Спостерігається заростання ділянок чагарниковими вербами. Значні площі навколо меліоративних каналів зайняті заростями кропиви дводомної. Меліоративні канали заростають рогозом широколистим та вузьколистим, а також хвощем річковим. Невеличкі водойми – колишні торф'яні кар'єри – заростають жабурником звичайним, плавушником болотним (*Hottonia palustris* L.), елодеєю канадською (*Elodea canadensis* Michx.). З берегів виявлені смуги рогозу широколистого та хвоща річкового, а також невеликі зарості куги озерної та вовчого тіла болотного.

На північний захід від с. Східне збереглося болото, яке зазнало найменшого впливу від меліоративних робіт. Тут частково зберігся, а частково відновився природний рослинний покрив. Центр улоговини займає угруповання хвоща річкового, яке тягнеться на кілька десятків гектарів. Рівень води тут сягає 25–30 см. Висота трав'яного ярусу становить 80–100 см, а покриття – 75–85%. З них частка домінанта складає 50–75%. На окремих невеликих за площею ділянках співдомінують або відіграють значну фітоцено-

тичну роль осока здута та пухирчата, бобівник трилистий, рогіз широколистий, пухівка багатоколоскова, паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara* L.), трапляється куга озерна. Ближче до краю болота поширені угруповання осоки пухирчатої та пухівки багатоколоскової. Рівень води тут становив 10–20 см. Проективне покриття травостою – 80%. Звичайними видами тут є хвощ річковий, паслін солодко-гіркий, вербозілля звичайне, гірчак земноводний (*Polygonum amphibium* L.), бобівник трилистий, трапляються купини осок високої та дернистої. Ці угруповання поступово переходять на менш зволожений ділянках в угруповання осоки високої і далі в угруповання осоки дернистої (*Carex caespitosa* L.). Рівень води між купинами тут становить до 10 см. Купини мають висоту до 30 см. Значного поширення між купинами, що вкривають до 60% площі, мають типові болотні та лучно-болотні види – осока чорна, здута, пухирчата, бобівник трилистий, гірчак земноводний. Трапляються такі види, як тонконіг болотний (*Poa palustris* L.), зніт болотний (*Epilobium palustre* L.), мітлиця пагононосна (*Agrostis stolonifera* L.), кизляк китицецвітний (*Naumburgia thyrsiflora* (L.) Reichenb.), плакун верболистий (*Lythrum virgatum* L.), калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.). Поодинокі відмічені особини пальчатокорінника м'ясочервоного. По краях болота зустрічаються фрагменти угруповань осоки гострої, а на ділянках з порушеним рослинним покривом та тих, що заболочуються, – ситяга болотного, лепешняка плаваючого.

Таким чином, досліджувана ділянка відзначається високим ландшафтним, ценотичним та флористичним різноманіттям. Плакорні ділянки зазнали найбільшого впливу з боку людини. Тут більшість земель становила рілля, частина засаджена лісовими культурами, що не відповідали лісорослинним умовам території і мали у своєму складі значну домішку робінії звичайної – інтродукованої породи. Це призвело до формування насаджень зі значною ценотичною роллю синантропних видів. На час проведення досліджень орні землі не оброблялися і являли собою перелоги, що перебували на довгокореневищній стадії сукцесії. Найближчим часом слід очікувати заростання перелогів лісом, що вже спостерігається по краю лісових урочищ. Рослинність улоговин здебільшого збережена. Лісові та лучні ділянки порушені порівняно мало. Болота осушувались, але значні площі їх зберегли певною мірою свій природний покрив. Навколо замулованих меліоративних каналів спостерігаються процеси вто-

ринного заболочення. Найбільш цінною в науковому плані є ділянка болота з домінуванням хвоща річкового.

На досліджуваній території виявлено три види рослин, занесених до Червоної книги України: любка дволиста, пальчатокорінники м'ясочервоний та травневий. Тут знайдені значні запаси цінних лікарських рослин – гірчака зміїного, родовика лікарського (*Sanguisorba officinalis L.*), а також бобівника трилистого.

Територію можна рекомендувати для створення заказника загальнодержавного значення з включенням улоговин та найбільш цінного болотного комплексу, а також плакорних ділянок, що є необхідним для збереження водного режиму території та запобігання забрудненню болотних ділянок поверхневими водами.

Фауна Фаївського природного ядра також відрізняється різноманіттям та наявністю рідкісних і зникаючих видів. З видів Червоної книги України в регіоні передбачається мешкання прудкої очеретянки. Придатні біотопи для оселення виду являють собою природне болото з переважанням хвоща річкового площею кілька десятків гектарів. Можливо, згадане болото утворилося внаслідок заболочування р. Криниця, що є притоком другого порядку р. Снов. Найближче місце оселення цієї очеретянки розташоване в 70 км на захід у межах Деснянсько-Семенівського відрізка східнополіського екологічного коридору, де вид мешкає в дуже схожих умовах. У 2001 р. прудка очеретянка не була виявлена у даному районі, скоріше за все, унаслідок досить високого рівня води в хвощовому болоті, що не відповідає гніздовій біології цього вузькоспеціалізованого виду. З рідкісних денних та нічних хижаків у регіоні відмічали луня лучного (4 пари), чеглока, сову сіру і виводок сови болотяної (*Asio flammeus*). З досить цікавих знахідок можна згадати малого зуйка, гніздування якого виявлено в силосній ямі в околицях с. Фаївка.

Із земноводних та плазунів, крім поширених видів, тут обліковані регіонально рідкісні жаба трав'яна (1 ос./2 км) та квакша (3 ос./2 км). Іхтіофауна представлена карасем сріблястим, в'юном, лином та вівсянкою. У чистих глибоких водоймах, що утворилися на місці старих торфорозробок також зустрічається щука та окунь, що заходять сюди з русла р. Криниця під час весняної повіні.

Цю територію можна рекомендувати, як вже відзначалось, для створення заказника з включенням плакорних ділянок, улоговин та найбільш цінного болотного комплексу, що є необхідним для збереження водного режиму території, цінної

флори та фауни й запобігання забрудненню болотних ділянок поверхневими водами.

На території Фаївського природного ядра розташовані гідрологічні заказники «Криниця» (288 га), «Лизунівський» (200 га), «Попівський» (350 га), «Попівський» (387 га), «Сем'яницький» (220 га). Фаївське природне ядро з'єднується коридорами з Очківсько-Мезинською ділянкою Деснянського екологічного коридору міждержавного рівня, а також двома коридорами з Деснянсько-Семенівським відрізком Поліського екологічного коридору міждержавного рівня.

4.2. Екологічні коридори регіонального рівня

Старогутсько-Ямпільський екологічний коридор регіонального рівня. Екологічний коридор з'єднує Прудитцанське природне ядро регіонального рівня з Брянсько-Старогутським природним ядром міждержавного значення. Він пролягає в меридіональному напрямку і перетинає вододільні ділянки між річками Івотка, Бичиха, Свига, Знобівка та Улиця.

На вододілі Івотки та Бичихи східна межа коридору проходить уздовж автодороги між селами Білицею та Степним, огинаючи зі сходу останній населений пункт. Західна межа проходить по лінії с. Деражня – с. Феofilівка, що, вигинаючись на захід у районі с. Майське, охоплює заболочені ділянки. Рослинність представлена ділянками соснових лісів та заболоченими ділянками, що підтримують водний режим р. Бичиха. Поряд із природною рослинністю значні площі тут займають розорані ділянки. Довжина відрізка – 12 км, при ширині 2–3,5 км. Коридор між селами Феofilівка та Степове звужується до 1 км.

На вододіл між річками Бичиха та Свига Старогутсько-Ямпільський екологічний коридор пролягає на захід від лінії с. Ріг – с. Хрещикове – с. Луг. Цей відрізок коридору є найвужчим. Його ширина становить 1–2 км, а довжина – 9 км. На цьому відрізку коридору переважає лісова рослинність, є луки та розорані ділянки. Тут коридор перетинає залізнична колія з незначною інтенсивністю руху поїздів.

Ділянка коридору, що пролягає через вододіл між річками Свига та Знобівка, східну межу має по лінії с. Луг – с. Лукашенківське – с. Перемога. Західна межа пролягає на схід від сіл Криничка та Велика Берізка. У межах цієї ділянки коридору переважає лучна

та болотна рослинність із невеликими ділянками лісу. Довжина ділянки коридору становить близько 6 км. Ширина збільшується від 1 км біля с. Красичка до 3,5 км біля с. Велика Берізка.

На вододілі між річками Знобівкою та Улицею східна межа коридору проходить по лінії від с. Перемога на с. Винторівку. Не перетинаючи шосе Середина Буда – Стара Гута, вона йде паралельно йому. За с. Нова Гута східна межа коридору перетинає шосе і пролягає в напрямку до межі кварталів № 114 Старо-Гутського лісництва НПП «Деснянсько-Старогутський» та № 1 Голубівського лісництва Середино-Будського ЛЗГ. Західна межа коридору пролягає по лінії с. Велика Берізка – с. Василівка. На цій ділянці Старогутсько-Ямпільський екологічний коридор має найбільшу ширину (3,5–6 км). Довжина відрізка коридору становить 12 км. Описувана ділянка коридору майже повністю залісена. Переважають соснові ліси чорнищеві, зеленомохові, злакові, трапляються заболочені лісові ділянки.

Тваринний світ Старогутсько-Ямпільського коридору є досить репрезентативним для лівобережжя долини Десни в межах Новгород-Сіверського Полісся і представлений переважно поширеними видами дендрофільного фауністичного комплексу. З найбільш цінних видів потрібно згадати «червонокнижного» зайця білого, що на південь проникає по коридору на територію Голубівського і Камінського лісництв (Гаврись, 1999). Також сюди заходять рідкісні представники куриних – рябчик та тетерук; зустрічаються інші бореальні види птахів – жовна чорна, горіхівка, королик жовтоголовий тощо.

Бичиський екологічний коридор регіонального рівня. Коридор витягнутий у широтному напрямку і з'єднує Старогутсько-Ямпільський екологічний коридор регіонального рівня з Очкинським природним ядром національного рівня. Коридор проходить по заплаві р. Бичиха від с. Феофілівка до гирла р. Бичиха біля с. Журавка. До території коридору включені також лісові ділянки на терасах р. Бичиха і прилеглі заболочені ділянки. У заплаві проводився видобуток торфу, а також меліоративні роботи. Сучасний стан флори та фауни потребує вивчення. Серед рідкісних тварин ділянки слід згадати «червонокнижного» тушканчика великого, поселення якого, за даними В.С. Матеко, зустрічається в околицях сіл Дібровка та Вовна. Довжина коридору становить 24 км при середній ширині 2–4 км.

Івоткінський екологічний коридор регіонального рівня. Коридор витягнутий у широтному напрямку і має два відрізки, які з'єднують Прудичанське природне ядро регіонального рівня з іншими елементами екомережі. Західний відрізок з'єднує Прудичанське природне ядро регіонального рівня з Очкинсько-Мезинською ділянкою екологічного коридору міждержавного рівня. Східний відрізок тягнеться на схід від Прудичанського природного ядра регіонального рівня до межі Новгород-Сіверського Полісся.

Північна межа західного відрізка коридору проходить на південь від лінії с. Коротченкове – с. Івот. Південна межа проходить дещо на північ від лінії с. Крупець – с. Ображіївка. Довжина відрізка становить 8,5 км, а ширина – 4–6 км. У ландшафтному відношенні територія відрізка коридору являє долину р. Івотка. Переважає лісова рослинність. Основні площі зайняті сосновими та дубово-сосновими лісами. Є ділянки широколистяних лісів. Заплава р. Івотка меліорована, русло місцями спрямлене.

Північна межа східного відрізка пролягає по лінії с. Білиця – на південь від с. Дорошівка – с. Чуйківка. Південна межа проходить по лінії на північ від м. Ямпіль та сіл Свеса та Руденка. Довжина відрізка становить близько 11–13 км при ширині 5–7 км. У межах описуваного відрізка коридор перетинає залізниця Київ – Москва. У рослинному покриві переважає природна рослинність – соснові ліси з ділянками дубово-соснових. Заплава Івотки заболочена, місцями осушена. На цьому відрічку Івоткінського екологічного коридору в р. Івотка впадає її ліва притока Свеса.

У межах коридору значні площі займає лісова рослинність. Переважають соснові та дубово-соснові ліси злакові, орлякові та похідні угруповання з домінуванням у нижніх ярусах бузини червоної та малини. Представлені соснові ліси чорнищеві та злакові. На колишніх торфорозробках та осушених ділянках переважають торф'яністі луки, на значних за площею ділянках відновлюються трав'яністі болота та спостерігається чагарникова стадія відновлення вільшняків. Тут існує п'ять малих заповідних урочищ та гідрологічний заказник місцевого значення «Дорошівський», на території яких виявлено 5 видів «червонокнижних» тварин, серед яких заєць білий та горностаї (Карпенко та ін., 2002). Із рідкісних видів птахів тут оселяються підорлик малий та шуліка чорний. У заплаві річки Івотка гніздиться лунь лучний, а біля с. Івот на сільськогосподарських

утідах – дροхва (Афанасьев, 1998). У басейні Івотки відомі місцезростання виду з Бернської конвенції – сопу широколисто-го, а також 9 видів вищих судинних рослин, занесених до Червоної книги України, серед яких гудайєра повзуча, лілія лісова, а також рідкісні в Сумській області мучниця звичайна (*Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.) росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.) та ін. (Вакал та ін., 2002).

У нижній течії р. Івотка за рахунок підпірних вод Десни відбувається вторинне заболочування. У заплаві переважає гідрофільна рослинність: болота з домінуванням очерету звичайного, осоки гострої, хвоща річкового, лепешняка великого; луки очеретянки звичайної, осоки чорної. Поширення набувають чагарникові угруповання верб попелястої, тритичинкової, кошикової. Меліоративні канали та окремі водойми вкриваються плаваючими та зануреними у воду рослинами. Тут трапляються угруповання глечиків жовтих, відмічена вольфія безкоренева (*Wolffia arrhiza* (L.) Horkel ex Wimm.).

Під час весняної повені в гирлі Івотки утворюються значні за площею акваторії, які відіграють важливу роль для зупинки водно-болотних птахів під час міграційного періоду. Щовесни тут тримаються до кількох тисяч (в окремі роки – десятки тисяч) водоплавних, основу яких складають білолобі та сірі гуси (*Anser anser*). Наявність суцільних масивів очерету обумовлює високу щільність луна болотяного, пастушкових та очеретянок. Крім того, виявлені великі мілководні ділянки з майже повним переважаанням хвоща річкового, що дає можливість припускати існування тут невеликої (3–5 пар) популяції «червонокнижної» прудкої очеретянки, яка оселяється переважно в таких біотопах.

Есманський екологічний коридор регіонального рівня. Коридор з'єднує Есманське природне ядро регіонального рівня з Очкінсько-Мезинською ділянкою Деснянського екологічного коридору міждержавного рівня. Коридор витягнутий у широтному напрямку. Північна межа проходить по лінії с. Кордюмівка – с. Холодівщина – с. Московське і по північному краю лісових масивів до с. Чапліївка. Південна межа коридору проходить по лінії с. Жукове – с. Воронцове – с. Білогриве – с. Артюхове – с. Губарівщина – с. Погорілівка. Коридор перетинають значні транспортні магістралі, що розташовані поруч: лінія залізниці Москва – Київ та автошлях Кролевець – Шостка. У рослинному покриві

коридору домінує лісова рослинність. Ліси тут із переважанням сосни, значно менше дуба в складі мішаних деревостанів. Серед лісів розташовані невеликі населені пункти. Лучна рослинність за площею значно поступається лісовій і представлена як заплавами, так і суходольними луками. Заплава Есмані частково осушена. На північ від с. Обтове за 4 км від гирла в р. Есмань впадає в р. Реть. Тваринний світ коридору складають переважно види гідрофільного та дендрофільного фауністичних комплексів, які є типовими для долин малих річок Новгород-Сіверського Полісся. Серед цікавих представників орнітофауни регіону слід згадати рідкісний тайговий вид – снігура, знайденого на гніздуванні в околицях с. Обтово (Афанасьев, 1995).

Довжина Есманського екологічного коридора регіонального рівня становить 25 км. Ширина його коливається від 2,5–3 км між селами Губарівщина та Погорілівка до 7–9 км на відрізьку від Губарівщини до Пиротчине.

Прудичасько-Есманський екологічний коридор регіонального рівня. Коридор з'єднує Есманський та Прудичанський природні ядра регіонального рівня. Коридор між селами Макове та Собичеве перетинає заплаву р. Шостка і далі проходить на захід від с. Діброва і через с. Привокзальне. Між селами Прудиче та Ростове коридор з'єднується з Прудичанським природним ядром регіонального рівня. Коридор перетинають залізниця Київ – Москва, а на південь від с. Макове – гілка цієї залізниці в напрямку на Глухів. Ширина коридору становить від 1,5 до 3 км і довжина 24–25 км.

Серед природної рослинності переважають ліси. Вони суцільним масивом тягнуться по терасах р. Шостка й окремими ізольованими ділянками на вододілах, де досить значні площі займає рілля. У межах коридору р. Шостка меліорована. В орнітофауністичному плані найбільш цінним є лісовий масив, розташований по правобережжю р. Шостка. Тут, в околицях с. Макове, у різні роки знайдені на гніздуванні такі рідкісні хижі птахи, як осойд, кібчик (*Falcoves pertinus*) та «червонокнижні» орел-карлик, великий підорлик, змієїд, волохатий сич (Афанасьев, 1998).

Суть ідеї екологічної мережі полягає в створенні єдиного природного каркасу для всієї біосфери. Тому необхідною умовою побудови екологічної мережі конкретного регіону є зв'язок із сусідніми екологічними мережами. Новгород-Сіверське Полісся розташоване на крайньому південному сході Дніпровсько-Деснянського Полісся та межує на сході та південному сході з відрогами Середньоросійської височини і на півдні з Полтавською (Придніпровською) рівниною. Сусідні з Новгород-Сіверським Поліссям території мають різний рівень збереженості природних комплексів. Побудова регіональних екологічних мереж на них також буде мати свої особливості з огляду на різну геоморфологічну будову, нахил поверхні і спрямованість русел головних річок, розвиненість системи природно-заповідних територій.

Через найбільший природний коридор – річку Десна – природні території Новгород-Сіверського Полісся пов'язані з регіональними екологічними мережами Брянської, Калузької та Орловської областей Росії. Це так звані Снов-Іпутська та Судостсько-Деснянська задрові рівнини та Присудостське опілля на правобережжі Десни, а також Придеснянська алювіально-зандрова рівнина на лівобережжі Десни. Названі території за системою фізико-географічного районування Нечорноземного Центру Російської Федерації належать до Дніпровсько-Деснянської провінції. Це типова поліська територія з переважаанням плескатих та легкохвилястих алювіально-зандрових та розчленованих морено-лесових рівнин (Присудостське опілля). Тут та в прилеглих регіонах створені або проектується заповідники «Брянський ліс» та «Калузькі засіки», національні парки «Придеснянський», «Орловське Полісся» та «Угра». Вони між собою

можуть бути поєднані єдиним екологічним коридором, який простягнеться вздовж Десни. Брянсько-Старогутське ядро міжнародного рівня екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся може розглядатися як південна частина цього коридору.

Найбільш розробленою є система природоохоронних територій в так званому Неруссо-Деснянському Поліссі, що займає південну частину Придеснянської алювіально-зандрової рівнини. По суті, на межі Брянської та Сумської областей екологічна мережа вже існує і потребує лише нормативно-правового оформлення. Її ознаками є наявність у регіоні екологічних ядер та коридорів, достатня площа заповідних територій, необхідних для тривалого функціонування екосистем згідно з природною їх динамікою (Федотов, 1999б).

Центральним природним ядром у регіоні є державний природний заповідник «Брянський ліс». Його площа становить 12186 га. Тут охороняються різноманітні природні комплекси: дубові та ясеневі ліси заплавних місцевостей, соснові та сосново-дубові ліси терасових та задрових місцевостей, ялиново-широколистяні ліси морено-зандрових місцевостей, низинні, верхові та перехідні болота. Флора судинних рослин у заповіднику нараховує 752 види. Хребетних тварин на території заповідника мешкає 247 видів. Заповідник має охоронну зону загальною площею 9159 га.

Ядрами та складовими коридорами екологічної мережі можуть бути заказники. Ділянки старих соснових лісів на борових терасах та ялиново-широколистяні ліси в заплавах малих річок охороняються в ландшафтно-меморіальному заказнику «Трубчевський партизанський ліс» (1293 га). Ландшафтний заказник «Деснянсько-Жеринський» (2621 га) включає частину долини Десни з прирусловими вербняками, луками та трав'яними болотами центральної заплави, чорновільшняками притерасної частини заплави, сосновими та мішаними лісами борової тераси. Ландшафтні заказники «Колодезь» (2112 га) та «Неруссо-Севний» теж створені для охорони заплавних ландшафтів. На їх територіях представлені старі дубові та ясеневі ліси, чорновільшняками, трав'яні болота, водна рослинність у старицях та болотах. Екосистеми передполіських ландшафтів, а саме ключових боліт з реліктовою рослинністю та лісів по їх бортах зберігаються в ландшафтних заказниках «Княжна» (810 га), «Будимля» (390 га), «Максимовський» (295 га). У ландшафтному заказнику «Скрипкінський» (5445 га) охороняються типові та рідкісні ком-

плекси поліського ландшафту: верхові та переходові болота, соснові та дубові ліси зандрових та морено-зандрових місцевостей. Для збереження заболоченої долини малої р. Колодезь з прирусловими чорновільшняками, болотистими березняками та трав'яно-гіпновими болотами було створено ландшафтний заказник «Горемля» на площі 588 га (Евстигнеев и др., 2000).

Крім них, до екологічної мережі регіону входять пам'ятки природи «Озерки» та «Теребушка», де відповідно охоплені охроною унікальне болотне урочище та ділянка долини малої річки, ландшафтно-відтворювальна ділянка «Солька» та мисливський заказник «Колпини» (Евстигнеев и др., 2000). Логічним завершенням розвитку системи природно-заповідних об'єктів цієї території стало створення на ній восени 2001 року біосферного резервату «Неруссо-Деснянське Полісся».

Якщо на півночі Новгород-Сіверське Полісся межує з порівняно мало зміненими діяльністю людини територіями, то на сході й півдні ситуація інша. Ландшафти Полтавської рівнини та відрогів Середньоросійської височини значно більше освоєні, ніж поліські. Ліси на плакорних ділянках тут вирубані. Родючі землі здавна освоєні і значною мірою розорані, густина населення відносно висока. На сході в межах Кролевецько-Глухівського району Середньоросійської лісостепової провінції Лісостепової зони, що включає Кролевецько-Глухівський та Путивльський відроги Середньоросійської височини, екологічна мережа може бути побудована на основі проєктованого тут національного природного парку «Середньосеймський». Він має складатися з двох ділянок – Путивльської та Шалигінської, які в перспективі будуть природними ядрами екологічної мережі регіону. Путивльська ділянка розташована в Путивльському, Буринському і Білопільському районах. Ділянка займає заплаву, борову та лесові тераси і схил правого корінного берега річки Сейм. Тут на основі існуючих заказників «Монастирський ліс», «Юріївський», «Молченський» і «Середньосеймський» є можливість взяти під охорону все різноманіття ландшафтів та природних комплексів регіону. Іншу ділянку проєктованого національного природного парку планується створити на базі заказника загальнодержавного значення «Шалигінський», що має площу 2868,1 га і займає частину заплави р. Клевень, притоки Сейму, та прилеглі плакорні ділянки в Глухівському районі (Панченко, 2002).

Межа між Новгород-Сіверським Поліссям та відрогами Се-

редньоросійської височини проходить по вододілу між Десною та Клевенню, де природна рослинність мало збереглася. Тому найбільш реальним є планування екологічного коридору, що поєднає екологічні мережі Новгород-Сіверського Полісся та відрогів Середньоросійської височини, по долині річки Сейм, де значною мірою зберегся природний рослинний покрив. Тут існує значний за площею регіональний ландшафтний парк «Сеймський», а в межиріччі Десни та Сейму в межах Чернігівської області створено систему заповідних територій (Карпенко, 2001; Природно-заповідний..., 2002).

На південь від Новгород-Сіверського Полісся зі створенням Ічнянського національного природного парку відкривається перспектива створення екологічного коридору, що поєднає запропоновану екологічну мережу з Дніпровським екологічним коридором по долині річки Удай. Завдання ускладнюється тим, що такий коридор має перетнути значною мірою розораний та густо заселений вододіл річок Десна та Остер з невеликою кількістю малих за площею природно-заповідних об'єктів. Для цієї території також запропоновано проєкт екологічної мережі (Андрієнко та ін., 1998).

На заході, де Новгород-Сіверське Полісся межує з Чернігівським Поліссям, відсутні великі природно-заповідні об'єкти. Численні заказники, пам'ятки природи та заповідні урочища мають незначну площу. Проте природна рослинність у цьому регіоні (Ріпкінський, Корюківський та Щорський райони) мало порушена, а земельні ресурси мають найнижчу інтенсивність використання (Доповідь..., 2002). Екологічними коридорами, що пов'язують екологічну мережу Новгород-Сіверського Полісся з природними комплексами Чернігівського Полісся, можуть бути долина річки Снов з притоками, а також відкритий на захід Шаболтасівський екологічний коридор національного рівня, передбачений нами в екомережі Новгород-Сіверського Полісся.

ВИСНОВКИ

Запропонована схема екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся є першим етапом детальної розробки цієї мережі, яка буде створюватись у рамках єдиної екологічної мережі України. Проведена робота виявила важливість регіону для побудови міждержавної мережі України та Росії. З'єднати екологічні мережі двох держав в регіоні Полісся має в майбутньому українсько-російський біосферний резерват «Брянські та Старогутські ліси». Створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку на території України було черговим кроком у створенні цього міждержавного біосферного резервату, який охопить придеснянські, старогутські й брянські природні комплекси, що відзначаються науковою цінністю та своєрідністю. На Неруссо-Деснянському Поліссі аналіз забезпеченості рослинного та тваринного світу територіальними формами охорони довів високу природну значущість природно-заповідних територій цього регіону. Вони охоплюють охороною 86% видового складу судинних рослин (у т.ч. 96% рідкісних видів) регіону.

Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся має стати основою розробки різнобічних планів природокористування в цьому регіоні. Так, побудова екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся виявила дуже слабку вивченість природних комплексів, рослинного та тваринного світу в частині регіону, розташованій в межах Чернігівської області. Потребує також певної реорганізації зонування Старогутської території НПП «Деснянсько-Старогутський». Заповідна територія є мізерною (складає менше 15% території парку) і виділена з недостатнім врахуванням структури ландшафту, поширення рідкісних видів рослин та рослинних угруповань.

Доцільним є утворення міждержавного екологічного коридору по р. Десна при розширенні системи природно-заповідних територій. Під час роботи зі створення екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся підготовано матеріали до створення низки

заказників у долині Десни, зокрема, на острові між с. Чулатово Новгород-Сіверського району Чернігівської області та с. Коротченкове Шосткинського району Сумської області на так званих Коротченківських луках. Отримані під час польових досліджень матеріали про стан природних комплексів та поширення рідкісних видів рослин і тварин можуть складати основу наукового обґрунтування розширення існуючого НПП «Деснянсько-Старогутський» та проєктованого НПП «Мезинський».

Подальша робота по розбудові екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся має бути спрямована на виділення територій відновлення та буферних зон – важливих складових елементів екомережі. На цьому етапі роботи ми приділили основну увагу визначенню природних ядер та екологічних коридорів. Як одну з буферних зон можна розглядати землі мисливського господарства «Старогутське», створеного на прилеглих до НПП «Деснянсько-Старогутський» територіях. Межі господарства збігаються з кордонами територій Кривоносівської, Очкинської, Кренидівської, Нововасилівської, Зноб-Трубчевської, Стягайлівської та Старогутської сільських рад.

Зібрані та узагальнені під час роботи над проєктом екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся матеріали дозволили визначити пріоритетні напрямки наукових досліджень у регіоні. Ними є вивчення стану рослинного покриву та тваринного населення в межах запропонованих екологічних коридорів, подальше поглиблене вивчення біорізноманіття природних ядер, дослідження поширення раритетних видів та фітоценозів, регулярне спостереження за їх популяціями в природних ядрах та в межах коридорів. Слід приділяти увагу також питанням міграції птахів, процесам динаміки рослинності і процесів її синантропізації, особливо на територіях природно-заповідного фонду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбом гидрографических характеристик речных бассейнов Европейской территории СССР. – Л.: Гидрометеиздат, 1955. – 144 с.
2. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М. Лісова рослинність території запроєктованого Мезинського природного парку / Укр. ботан. журн. – 1982. – Т. 39. – № 2. – С. 74–81.
3. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Полесский государственный заповедник. – К.: Наукова думка, 1986. – 208 с.
4. Андриенко Т., Онищенко В., Лукаш О. Екологічна мережа Українського Полісся // Жива Україна. – 1998. – № 11–12. – С. 3–4.
5. Андриенко Т.Л., Прядко О.І. Рослинний світ проєктованого Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення: Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.). – К., 1998. – С. 62–69.
6. Андриенко Т.Л., Прядко О.І., Клестов М.Л., Арап Р.Я., Гаврись Г.Г., Онищенко В.А., Балтовий М.Г. Заказники – осередки природного різноманіття // Заповідні скарби Сумщини. – Суми: Джерело, 2001. – С. 143–163.
7. Афанасьев В.Т. Гнездование могильника в Сумском Полесье // Беркут. – Вып. 2. – 1993. – С. 11.
8. Афанасьев В.Т. Птицы Сумщины. – К., 1998. – 94 с.
9. Афанасьев В.Т. Редкие и малочисленные гнездящиеся птицы Сумского Полесья и Брянской области // Современная орнитология, 1991. – М., 1992. – С. 180–183.
10. Афанасьев В. Коротченківські луки // ІВА-території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів / Українське товариство охорони птахів. – К.: СофтАРТ, 1999. – С. 232–234.
11. Афанасьев В.Т., Гаврись Г.Г., Клестов Н.Л. Орнитофауна Деснянской поймы и ее охрана. – К., 1992. – 60 с.
12. Афанасьев В.Т., Гаврись Г.Г., Клестов Н.Л. Чулатово – Коротченковский участок поймы Десны – резерват гидрофильных птиц общегосударственного значения // Оптимізація природно-заповідного фонду України. – Київ, 1994. – Вып.1. – С. 87–90.
13. Афанасьев Д.Я. Типы лук та лукові асоціації р. Десни (з господарською характеристикою) // Геоботаничний збірник Ін-ту ботаніки АН УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1937. – С. 3–84.
14. Вакал А.П., Карпенко К.К., Родінка О.С. Рідкісні та зникаючі види рослин басейну р. Івотка // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України: Збірник наук. праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практ. конф., м. Суми, 14–16 листопада 2002 року). – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. – С. 149–154.
15. Вобленко А.С., Шешурак П.Н., Сердюк В.А. Находка *Coronella austriaca* (Serpentes, Colubridae) в Черниговской обл. (Украина) // Вестник зоологии. – 35 (3). – 2001. – С. 88.
16. Гаврись Г.Г. Новые данные о редких млекопитающих Деснянско-Старогутского национального природного парка и прилегающих регионов Сумского Полесья // Перспективы развития экологической сети и создания трансграничных охраняемых территорий в бассейне Десны: Материалы совещания российско-украинской рабочей группы по созданию трансграничной охраняемой природной территории «Брянские и Старогутские леса» (24–25 ноября 1999 г., Середина-Буда). – М., 1999. – С. 68–70.
17. Гаврись Г.Г. Національний план дій зі збереження баранця великого (*Gallinago media*) в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів / Українське товариство охорони птахів. – К.: СофтАРТ, 2000. – С. 180–190.
18. Гаврись Г.Г. Орнитофауна Деснянско-Старогутского национального природного парка // Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии: Материалы международной конференции (XI Орнитологическая конференция). – Казань, 2001. – С. 164–165.
19. Гаврись Г.Г. Просторова структура орнітофауни Полісся і Лісостепу Лівобережжя басейну Дніпра та питання охорони і відтворення орнітокомплексів // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. – С. 182–190.
20. Гаврись Г.Г., Коцержинская И.М. Находка нетопыря средиземноморского *Pipistrellus kuhlii* (Chiroptera, Vespertilionidae) на северной границе ареала в Украине (Щорский р-н, Черниговская обл.) // Вестник зоологии. – 36 (6). – 2002. – С. 50.
21. Галів М.О. Про місцезростання *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod. в заплавах рік Новгород-Сіверського Полісся // Матеріали XI з'їзду Українського ботанічного товариства. – Харків, 2001. – С. 76–77.
22. Геоботаничне районування Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – 304 с.
23. Графін М., Карпенко Ю. Ценотичні особливості лісових «дач» південного сходу Новгород-Сіверського Полісся // Актуальні проблеми ботаніки та екології: Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України (13–16 вересня 2000 р., Чернівці – Седнів). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2000. – С. 34–35.
24. Гримало О.Ф., Кисіль Н.Я. Ґрунти Сумської області. – Харків: Прапор, 1970. – 72 с.

25. Д-ко А. Мисливські вгіддя Глухівщини // Український мисливець та рибалка. – 1930. – № 1. – С. 28–30.
26. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2001 рік. – Чернігів, 2002. – 198 с.
27. Дубина Д.В., Семеніхіна К.А. Тгара patans L. на Десні // Укр. бот. журн. – 1978. – Т. 35 – № 4. – С. 371–374.
28. Дубина Д.В. Распространение, экология и ценология Тгара patans (Tгарасеae) на Украине // Ботан. журн. – 1982. – Т. 67. – № 5. – С. 659–667.
29. Европейский Красный список растений, находящихся под угрозой исчезновения в мировом масштабе. – Нью-Йорк, 1992. – 185 с.
30. Евстигнеев О.И., Федотов Ю.П., Кайгородова Е.Ю. Природа Неруссо-Деснянского Полесья Брянской области. Редкие растения. – Брянск: Десна, 2000. – 159 с.
31. Евстигнеев О.И. и др. Биогенотический покров Неруссо-Деснянского Полесья: механизмы поддержания биологического разнообразия. – Брянск, 1999. – 176 с.
32. Зеленая книга Украинской ССР. Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране, растительные сообщества / Под ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К.: Наукова думка, 1987. – 216 с.
33. Изменение растительности и флоры болот УССР под влиянием мелиорации / Л.С. Балашов, Т.Л. Андриенко, А.И. Кузьмичев, И.М. Григора. – К.: Наукова думка, 1982. – 292 с.
34. Карпенко К.К., Родічка О.С., Вакал А.П., Книш М.П. До характеристики природно-заповідного фонду басейну р. Івотки в Сумській області // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України: Збірник наук. праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми, 14–16 листопада 2002 року). – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2002. – С. 149–154.
35. Карпенко Ю., Сергійко М. Знахідки раритетних видів в Гутянському лісництві Холминського держлісгоспу Чернігівської області // Актуальні проблеми ботаніки та екології: Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України (13–16 вересня 2000 р., Чернігів – Седнів). – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2000. – С. 37.
36. Карпенко Ю. Нові об'єкти природно-заповідного фонду південного сходу Чернігівського Полісся // Актуальні проблеми ботаніки та екології: Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України, 20–23 серпня 2001 року, смт. Зноб-Новгородське, Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський». – Ніжин, 2001. – С. 60–61.
37. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України. Фітогенетичний фонд, мікогенетичний фонд, фітоценотичний фонд / Під наук. ред. д.б.н. С.Ю. Поповича. – К.: Фітосоціологічний центр, 2002. – 276 с.
38. Каталог річок України / Відп. ред. В.І.Монмек. – К.: Видавництво АН Укр. РСР, 1957. – 192 с.
39. Клестов Н.Л., Гавриш Г.Г. Роль природно-заповідного фонду Украинской части долины Десны в сохранении орнитофауны // Заповедные территории и охрана биологического разнообразия: Материалы Российско-Украинской конф. «Природные резерваты и охрана биологического разнообразия среднего течения Десны». – Нерусса, 1995. – С. 23–27.
40. Клестов М.Л., Гавриш Г.Г., Кузьменко Ю.В., Новік В.В. Нарис фауни хребетних тварин проектованого національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення: Матеріали науково-практ. семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.). – К., 1998. – С. 93–102.
41. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1978 рік). – К.: Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України, 1998. – 76 с.
42. Косенко С.М., Лозов Б.Ю. Позвоночные животные Неруссо-Деснянского Полесья (аннотированный список видов). – Брянск, 1999. – 55 с.
43. Коцержинська І.М. Гербетофауна об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення Східного Полісся України Лівобережжя басейну Дніпра // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2002. – С. 178–182.
44. Кузьменко Ю.В. Матеріали по рідкісних і малочисельних видах птахів Північної Чернігівщини // Авіфауна України. Додаток до журналу «Беркут». – Вип. 1. – 1998. – С. 94–95.
45. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О. Сучасне поширення рідкісних видів флори Чернігівщини // Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщини в природі та культурі. – К., 1997. – С. 9–19.
46. Лукаш О.В., Карпенко Ю.О., Прядко О.І. *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub та *D. zeileri* (Rouy) Holub на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1998. – Т. 55. – № 4. – С. 410–413.
47. Марисова І.В. Палеозоологічні пам'ятки Чернігівщини // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей. – Вип. 2. – Чернігів-Ніжин, 1988. – С. 121–123.
48. Микитюк О., Полуда О. Міграційні шляхи птахів в Україні // Розбудова екомережі України. – К., 1999. – С. 84–89.
49. Мильков Ф.Н. Словарь-справочник по физической географии. – М.: Мысль, 1970. – 344 с.
50. Минуте краю в русі народів: Просвіта. – Шостка, 1997. – 28 с.
51. Мишта А.В. Находка малой куторы *Neomys anomalis* (Mammalia: Insectivora) на территории Деснянско-Старогутского национального природного парка // Перспективы развития экологической сети и создания трансграничных охраняемых территорий в бассейне Десны: Материалы совещания российско-украинской рабочей группы по созданию трансграничной охраняемой природной территории

- «Брянские и Старогутские леса» (24–25 ноября 1999 г., Середина-Буда). – М., 1999. – С. 71–72.
52. Міждержавні природно-заповідні території України / Міжвідомча комплексна лабораторія наукових основ заповідної справи НАН України та Мінекобезпеки України / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К., 1998. – 132 с.
 53. Морозова О.В. Леса заповідника «Брянский лес» и Неруссо-Деснянского Полесья (флора и растительность). – Брянск, 1999. – 98 с.
 54. Мулярчук С.О. Поширення ялівця звичайного (*Juniperus communis* L.) на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1962. – Т. 19. – № 6. – С. 97–99.
 55. Мулярчук С.О. Рослинність Наддеснянської вододільної рівнини // Укр. бот. журн. – 1965. – Т. 22. – № 2. – С. 56–63.
 56. Мулярчук С.О. Соснові ліси Сумського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1970. – Т. 27. – № 6. – С. 726–730.
 57. Мулярчук С.О. Сучасний стан природних лісостанів ялини європейської на Лівобережному Поліссі // Укр. ботан. журн. – 1966. – Т. 23. – № 3. – С. 111–116.
 58. Нешатаев В.Н. Физико-географическое районирование Сумской области. – Сумы, 1989. – 54 с. Деп. в Укр. НИИНТИ, № 777. – Уж 87.
 59. Панченко С.М. Рідкісні види флори Старогутського лісового масиву (Сумська область) // Укр. ботан. журн. – 1999. – Т. 56 – № 1. – С. 22–23.
 60. Панченко С.М. Рослинність Старогутського лісового масиву (Сумська область) // Укр. ботан. журн. – 2001а. – Т. 58. – № 5. – С. 22–23.
 61. Панченко С.М. Особливості флори Старогутського лісового масиву // Матеріали XI з'їзду Українського ботанічного товариства. – Харків, 2001б. – С. 288–289.
 62. Панченко С.М. До характеристики проектного НПЗ «Середньосеймський» (Сумська область) // Актуальні проблеми флористики, систематики, екології та збереження фіторізноманіття: Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України (Львів, Івано-Франково, 6–10 серпня 2002 р.). – Львів, 2002. – С. 226–228.
 63. Перспективы развития экологической сети и создания трансграничных охраняемых территорий в бассейне Десны: Материалы совещания российско-украинской рабочей группы по созданию трансграничной охраняемой территории «Брянские и Старогутские леса» (24–25 ноября 1999 г., Середина-Буда). – Москва, 1999. – 82 с.
 64. Плющ И.Г., Шешурак П.Н. Разноусые чешуекрылые Черниговской области Украины. – К.: 1997. – Ч. 2. – 126 с.
 65. Полуда А.М., Фладе М., Давиденко И.В., Гавриш Г.Г., Горбань И.М. Современное распространение и численность вертлявой камышевки (*Acrocephalus paludicola*) в Украине // Вестник зоологии. – 35 (5). – 2001. – С. 51–59.
 66. Попович С.Ю., Устименко П.М. Фітоценофонд заповідників України // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття. – Канів, 1998. – С. 97–99.
 67. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / За заг. ред. Ю.О. Карпенка. – Чернігів, 2002. – 240 с.
 68. Прядко О.І., Гавриш Г.Г. Регіональні-ландшафтні парки Сумщини // Заповідні скарби Сумщини. – Суми: Джерело, 2001. – С. 138–143.
 69. Раменский Л.Г. Введение в комплексное почвенно-геоботаническое исследование земель. – М.: Сельхозгиз, 1938. – 620 с.
 70. Розбудова екомережі України / Наук. ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К., 1999. – 127 с.
 71. Сакало Д.І. Фрагменти лукових степів у районі Придеснянського плато // Ботан. журн. АН УРСР. – 1950. – Т.7. – № 7. – С. 11–25.
 72. Семеніхіна К.А. Водна рослинність р. Десни та водойм її заплави в межах УРСР // Укр. бот. журн. – 1982. – Т. 39. – № 2. – С. 57–62.
 73. Семеніхіна К.А. Нові місцезнаходження рідкісних видів у заплавах водоймах річки Десни // Укр. бот. журн. – 1979. – Т. 36. – № 3. – С. 214–218.
 74. Сергійко М. Знахідки видів з Червоної книги України в південно-східній частині Новгород-Сіверського Полісся // Актуальні питання ботаніки та екології: Збірник матеріалів конференції молодих вчених-ботаніків України. – Ніжин: Наука-сервіс, 1999. – С. 59–60.
 75. Сипайлова Л.М. Заплавні луки р. Івотки // Укр. бот. журн. – 1976. – Т. 33. – № 1. – С. 64–67.
 76. Сипайлова Л.М. Пойменные луга Левобережного Полесья УССР, пути их улучшения и рационального использования: Автореф. дис... к.б.н. – К., 1983. – 25 с.
 77. Скворцов А.К. Кальцефитная флора на юге Почепского р-на Брянской области // Бюл. МОИП. Отд. биол. – 1982. – Т. 87. – Вып. 5. – С. 77–83.
 78. Скляр В.Г. Особенности естественного возобновления широколиственных пород в Старогутском лесном массиве // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення: Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.). – К., 1998. – С. 73–77.
 79. Скляр Ю.Л. Редкие и охраняемые водные растения поймы Десны / Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення: Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.). – Київ, 1998. – С. 77–79.
 80. Устименко П.М. Рослинність лісового масиву «Великий ліс» (Чернігівське Полісся) // Укр. ботан. журн. – 1983. – Т. 40. – № 3. – С. 92–97.

81. Устименко П.М. Флористичні знахідки на території запроєктованого Мезинського природного національного парку // Укр. ботан. журн. – 1984. – Т. 41. – № 3. – С. 64–67.
82. Федотов Ю.П., Евстигнеев О.И. Сосудистые растения заповедника «Брянский лес» и Неруссо-Деснянского Полесья (аннотированный список видов). – Брянск, 1997а. – 78 с.
83. Федотов Ю.П., Евстигнеев О.И. Ландшафтная структура и растительность Неруссо-Деснянского физико-географического района // Редкие и уязвимые виды растений и животных Неруссо-Деснянского физико-географического района. – Брянск: Грани, 1997б. – С. 5–36.
84. Федотов Ю.П. Болота заповедника «Брянский лес» и Неруссо-Деснянского Полесья (флора и растительность). – Брянск, 1999а. – 106 с.
85. Федотов Ю.П. Экологическая сеть Неруссо-Деснянского полесья и перспективы создания российско-украинского трансграничного биосферного резервата // Перспективы развития экологической сети и создания трансграничных охраняемых территорий в бассейне Десны: Материалы совещания российско-украинской рабочей группы по созданию трансграничной охраняемой природной территории «Брянские и Старогутские леса» (24–25 ноября 1999 г., Середина-Буда). – М., 1999б. – С. 13–18.
86. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. – 683 с.
87. Царенко О.М., Злобин Ю.А. Навколишнє середовище та економіка природокористування. – К.: Вища шк., 1999. – 176 с.
88. Червона книга України. Тваринний світ. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1994. – 341 с.
89. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1996. – 608 с.
90. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Вакаренко Л.П., Попович С.Ю. Ценотаксономічна різноманітність лісів України: методи оцінки та синфітосозологічна класифікація // Укр. ботан. журн. – 1999. – Т. 56. – № 1. – С. 74–78.
91. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М. Ценотаксономічна різноманітність хвойних і широколистяно-хвойних лісів Українського Полісся і їх синфітосозологічна класифікація // Укр. ботан. журн. – 1999. – Т. 56. – № 2. – С. 135–139.
92. Экология города. – К.: Либра, 2000. – 464 с.
93. Яковлев С.А. Геоморфология и четвертичные отложения Европейской части СССР и ее окраин // Растительность СССР. – М. – Л.: Изд-во АН СССР. – 1938. – С. 67–96.
94. Tucker G.M., Heath M.F. Birds in Europe: Their Conservation Status. – Cambridge: BirdLife International, 1994. – 600 p.

Экологическая сеть Новгород-Северского Полесья / С.М. Панченко, Т.Л. Андриенко, Г.Г. Гаврись, Ю.В. Кузьменко.

РЕЗЮМЕ

Новгород-Северское Полесье рассматривается в границах Новгород-Северской физико-географической области, которая занимает северо-восточную часть Черниговской и северную часть Сумской областей. Территория Новгород-Северского Полесья отличается на фоне преобладания ледниковых отложений наличием лесовых островов, обнажений меловых пород, густой овражной сетью. Важную роль в предлагаемой экосети играет основная водная артерия региона – река Десна с многочисленными притоками (Знобовка, Ивотка, Эсмань), служащими экологическими коридорами. Именно на истоках рек расположены ядра региональной сети. Важность развития экологической сети в данном регионе предопределяется расположением этой территории на границе с Россией, что создает широкие возможности международного сотрудничества. Поэтому в экологической сети Новгород-Северского Полесья выделены элементы международного, национального и регионального уровней.

Элементами международной экологической сети Новгород-Северского Полесья являются Брянско-Старогутское природное ядро и Деснянский экологический коридор с Очкинско-Мезинским и Деснянско-Семеновским отрезками.

Брянско-Старогутское природное ядро включает в себя природно-заповедные территории, расположенные на территории Украины и России. С украинской стороны это Старогутская часть НПП «Деснянско-Старогутский», а с российской – природный заповедник «Брянский лес» (12168 га) с охранной зоной (9159 га) и системой заказников, на базе которых 10 ноября 2001 года создан биосферный резерват «Неруссо-Деснянское Полесье». Старогутская часть НПП «Деснянско-Старогутский» имеет площадь 9586,8 га. Северная граница ее совпадает с государственной границей Украины и России. Во флоре этой части парка выявлен 571 вид высших сосудистых растений. Основу растительности этой части НПП «Деснянско-Старогутский» составляют сосновые леса зеленомошные и чернично-зеленомошные. До 20% площади лесов составляют березняки, около 3% – дубовые леса. Заболоченность территории – более 7%. Преобладают эвтрофные болота, до 15% общей площади болот составляют мезо- и олиготрофные. Среди луговой растительности преобладают торфянистые луга на осушенных землях. В Старогутских лесах выявлено 16 видов высших сосудистых растений, занесен-

ных в Красную книгу Украины. Наибольшую ценность представляют *Goodyera repens*, *Huperzia selago*, *Diphasiastrum complanatum*, *Pedicularis sceptrum-carolinum*. Пять синтаксонов растительности Старогутовской части парка занесены в Зеленую книгу Украины.

Фауна позвоночных Старогутовского участка НПП «Деснянско-Старогутовский» представлена 222 видами, из которых млекопитающих – 36, птиц – 154, пресмыкающихся – 6, земноводных – 12 и рыб – 23. В составе Старогутовской части преобладают представители лесного комплекса. Из позвоночных, которые здесь встречаются, 8 занесены в Европейский Красный список, 19 включены в Красную книгу Украины, 22 охраняются в Сумской области.

Очкинско-Мезинский отрезок Деснянского экологического коридора занимает пойму, боровую террасу почти по всей длине; частично вторую надпойменную террасу и правый коренной берег р. Десны. Еще 300–400 лет назад пойма Десны была покрыта густыми широколиственными лесами. Правый коренной берег реки в прошлом также был покрыт дубовыми, дубово-кленовыми, ясенево-дубовыми лесами. В пойме Десны растительный покров формирует луговая, водная и прибрежно-водная растительность стариц и озер, межгривные болота, заросли ив, часто встречаются сообщества кувшинок белой и чисто-белой. Ценозы с доминированием болотноцветника щитолистного на Полесье обнаружены лишь в пойме Десны. В пределах участка коридора отмечено 9 видов, занесенных в Красную книгу Украины. Редкими растительными сообществами являются формации водного ореха плавающего, болотоцветника щитолистного.

Среди животного населения наиболее исследована орнитофауна. Для нее характерны представители водно-болотного комплекса. Наиболее ценным в плане фауны является участок Десны между с. Чулатово и с. Коротченково – так называемые Коротченковские луга. Для них характерно многовидовое колониальное поселение водно-болотных птиц. В пределах участка найдены виды, для которых Десна – граница гнездовых ареалов: на севере гнездятся степной лушь, поручейник, белоцокая крачка, на южной – свиязь, сизая чайка, мородунка, дубровник. Чернь белоглазая и поручейник занесены в Красную книгу Украины. Кроме того, это единственное в Украине место гнездования красношпеей поганки. В значительном количестве на Коротченковских лугах гнездятся дупель и турухтан, коростель. В целом на участке гнездится 51 вид птиц. Очкинско-Мезинский участок Деснянского экологического коридора характеризуется высокой степенью сохранности. Это важный миграционный путь птиц в меридиональном направлении.

Деснянско-Семеновский отрезок Восточнополесского экологического коридора начинается в бассейне реки Снов и тянется по рекам Ревна, Рванец и Смячка. Лесная растительность представлена сообществами сосновых лесов зеленомошных и черничных, по краям пойма тянутся

ольховые болота. Животное население представлено преимущественно видами лесного комплекса. Из животных, занесенных в Красную книгу Украины, на территории участка обитают черный аист, малый подорлик, серый журавль и серый сорокопут.

Элементами национального уровня экологической сети являются Мезинское и Очкинское природные ядра, а также Шаболтасовский экологический коридор.

Мезинское природное ядро образует проектирующийся НПП «Мезинский» площадью около 32 тыс. га. Его территория расположена на Придеснянской водораздельной возвышенности в Коропском районе Черниговской области. Это возвышенная равнина, сильно расчлененная оврагами и балками, в которых «прячутся» лесные массивы. Лесистость территории проектируемого парка составляет 38%. Сенокосы и пастбища занимают 16% территории. Болотами заняты 1%, а водоемами и речками – 3% территории. Распаханность составляет около 35%. В растительном покрове преобладают нетипичные для Полесья дубовые, липово-дубовые и кленово-липово-дубовые леса. Основные площади лугов и болот сосредоточены в пойме р. Десна. Флора проектируемого парка насчитывает около 500 видов высших сосудистых растений, среди них 10 видов из Красной книги Украины.

Очкинское природное ядро расположено в наиболее северной части Украины и включает Придеснянскую часть НПП «Деснянско-Старогутовский», а также близлежащие территории на правом берегу Десны. Здесь распространено 9 видов высших сосудистых растений, занесенных в Красную книгу Украины. Интересными и малоизученными являются выходы мела на правом берегу р. Десна. Они являются местом распространения южных элементов на Полесье. Животный мир ядра представлен околотовдным, водно-болотным и лесным комплексами. Список позвоночных животных насчитывает 261 вид, в том числе 1 вид миног, 33 вида рыб, 12 – земноводных, 7 – пресмыкающихся, 178 – птиц и 30 – млекопитающих. Очкинское природное ядро – одно из немногих известных в Украине мест гнездования скопы. Здесь встречаются также охраняемые в Украине орлан-белохвост, кулик-сорока и поручейник. Всего обнаружено 13 видов позвоночных животных, занесенных в Красную книгу Украины, среди них – стерлядь, минога украинская. Здесь встречается житель степей большой тушканчик.

Шаболтасовский экологический коридор простирается через лесные массивы, соединяющие Мезинское ядро и Очкинско-Мезинский участок Деснянского коридора с расположенными на западе элементами экологической сети Черниговского Полесья. В лесах Шаболтасовского экологического коридора выявлено 5 редких видов растений, занесенных в Красную книгу Украины. В пределах коридора встречаются светлые дубовые леса с богатой светлолюбивой флорой.

Элементы региональной экологической сети составляют природные ядра Прудитцанское, Великоборовое, Эсманское, Фаевское и Воробьевское, а также система коридоров.

Основой *Прудитцанского природного ядра* является заказник «Прудитцанский» площадью 2538 га. Следует расширить ядро за счет прилегающих лесных массивов и охватить долину р. Ивотка и ее притоков – Усожа, Косычихи и других более мелких.

Основой *Великоборового природного ядра* служит лесной заказник общегосударственного значения «Большой бор». Его территория занимает боровую террасу Десны. Здесь гнездятся змеяй и орел-карлик. Заказник «Большой бор» был последним местом гнездования сапсана в регионе.

Основу *Эсманского природного ядра* составляет ландшафтный заказник местного значения «Верхнеэсманский» площадью 2912,5 га. Он представляет собой единый комплекс сосновых лесов зеленомошных, черничных, луговых участков, системы болот и отдельных болот-блюдц. Здесь встречается могильник.

Воробьевское природное ядро расположено в районе с. Воробьевка Новгород-Северского района Черниговской области. В растительном покрове выявлены как типично полесские комплексы, так и фрагменты широколиственных лесов. Экологическую ценность представляют системы болот – истоков малых рек Устежа, Рогозны и мелких притоков р. Вара.

Фаевское природное ядро расположено в районе с. Фаевка Новгород-Северского района на правом берегу р. Криница. Особенностью исследуемой территории является относительно глубокая врезанность рек и водотоков. Отсюда берут свое начало такие реки, как Супой, Рванец, Криница. Леса сохранились на плакорных участках, в растительном покрове котловин преобладают настоящие и торфянистые луга.

Суть идеи экологической сети состоит в создании единого естественного каркаса для всей биосферы. Поэтому необходимо продолжение ее в соседние регионы. Новгород-Северское Полесье расположено на крайнем юго-востоке Днепроовско-Деснянского Полесья и граничит на востоке и юго-востоке с отрогами Среднерусской возвышенности, на юге – с Полтавской (Приднепровской) равниной.

Через самый большой естественный коридор – р. Десна – природные территории Новгород-Северского Полесья связаны с региональными экологическими сетями Брянской, Калужской и Орловской областей России. Здесь и в близлежащих регионах созданы или проектируются заповедники «Брянский лес» и «Калужские засеки», национальные парки «Придеснянский», «Орловское Полесье» и «Угра». На западе экологическую сеть Новгород-Северского Полесья с природными комплексами Черниговского Полесья может связать экологический коридор по долине р. Сновь, а также открытый на запад Шаболтасовский экологический коридор.

Если на севере и западе Новгород-Северское Полесье граничит с относительно мало измененными деятельностью человека территориями, то на востоке и юге ситуация иная. Наиболее реальным является планирование коридора, который соединит экологические сети Новгород-Северского Полесья и отрогов Среднерусской возвышенности по долине р. Сейм. Здесь в значительной степени сохранился естественный растительный покров, проектируется НПП «Середнесеймский», а для междуречья Десны и Сейма в границах Черниговской области разработана концепция экологической сети. На юг от Новгород-Северского Полесья с созданием Ичнянского национального природного парка открывается перспектива экологического коридора, который соединит предложенную экологическую сеть с Днепровским экологическим коридором по долине р. Удай.

Проведенная работа показала важность этого региона для создания межгосударственной экологической сети Украины и России. Важное место в ней должен занять проектируемый украинско-российский биосферный резерват «Брянские и Старогутские леса» и экологический коридор по р. Десна.

Собранные и обобщенные во время работы над проектом экологической сети Новгород-Северского Полесья материалы позволили выделить приоритетные направления научных исследований в регионе. Ими являются изучение состояния растительного покрова и животного населения в пределах предложенных экологических коридоров, распространение раритетных видов, регулярное наблюдение за их популяциями в природных ядрах и в границах коридоров. Внимание следует уделять также вопросам миграций птиц, процессам динамики растительности и процессам ее синантропизации, особенно на территориях природно-заповедного фонда. Дальнейшая работа по развитию экологической сети Новгород-Северского Полесья должна быть направлена на выделение так называемых территорий восстановления и буферных зон – важных составляющих элементов экосети.

SUMMARY

The Novgorod-Severs'k Polissia belongs to the Novgorod-Severs'k physiographic region, which occupies the north-eastern part of the Chernigov oblast and the northern part of the Sumy oblast. The territory of the Novgorod-Severs'k Polissia is distinguished by prevailing ice-borne sediments, loess islands, outcrops of chalk deposits, and a thick ravine net. The main water-way of the region, the river Desna, is also of great importance for the econet. Its numerous tributaries (Znobivka, Ivotka, Esman) serve as ecological corridors. It is at the river sources that the core areas of the regional econet are situated. The development of the econet is necessitated by its geographical position. It is situated at the Russian border, which enables large-scale international cooperation. Accordingly, within the Novgorod-Severs'k Polissia econet there distinguish elements of the international, national and regional levels.

The international econet elements of the Novgorod-Severs'k Polissia are the Bryansk-Stara Guta core area and the Desna ecological corridor together with the Ochkyno-Mesyensk and Desna-Semenivka sections.

The Bryansk-Staraya Guta core area encompasses both Ukrainian and Russian reserves. The national park «Desnyansko-Starogutsky» is situated on the territory of Ukraine. The natural reserve «Bryansky Les» (12168 hectares) belongs to Russia. It includes a conservation area (9159 hectares) and game reserves, on the basis of which the biosphere reservation «Nerussko-Desnyanskoye Polesye» was founded on the 10th of November, 2001. The northern part of the Ukrainian national park «Desnyansko-Starogutsky» occupies the territory of 9586,8 hectares. Its northern boundary coincides with the Ukrainian-Russian borderline. The flora of this area includes as many as 571 species of higher vascular plants. The territory is predominantly pine forests with green-moss and *Vaccinium myrtillus*. Birchwoods occupy circa 20 per cent of the park woodlands, oak woods – circa 3 per cent. The water-logged grounds occupy more than 7 per cent of the territory, with predominantly eutrophic waters. Mesotrophic and oligotrophic swamp occupy up to the 15 per cent of the swamp. The rest of the territory is occupied by drained peaty greenlands. In the woods by Stara Guta there have been discovered 16 species of higher vascular plants, which are registered in the Red Book of Ukraine. The most valuable of them are: *Goodyera repens*, *Huperzia selago*, *Diphasiastrum complanatum*, *Pedicularis sceptrum carolinum*.

There are 222 species of vertebrates on the territory of the national park «Desnyansko-Starogutsky». Among them: mammals – 36 species, birds – 154 species, amphibia – 12 species, and fishes – 23. Arboreal species prevail, boreal species are also met. Of the 222 species of vertebrates, 8 are on the European Red List, 19 – in the Red Book of Ukraine, 22 are protected in the Sumy oblast.

The Ochkyno-Mesyensk section of the Desna ecological corridor occupies the flood-lands along the river; partly the terrace above the flood-plain and the right bank of the river Desna. Only 300–400 years ago the Desna flood-plain was covered with dense deciduous woods. The right bank of the river was also covered with oak woods, oak and maple-woods and ash-and oak woods. At present the vegetation of the Desna flood-plain is made by meadow plants, water plants of ponds and bogs (especially spatterdocks), and osier-beds. The Desna flood-plain is the only place on the territory of the the Ukrainian Polissia where *Nymphoides peltata* cenoses are discovered. Within the boundaries of the ecological corridor there are 9 floral species, registered in the Red Book of Ukraine. There may be found formations of such rare plants as *Trapa natans*, *Nymphoides peltata*.

As regards the fauna of the area, birds are best studied. Water-birds and waders are prevalent. The most interesting ornithological fauna may be found within the section of the Desna river between the villages of Chulatovo and Korotchenkovo (the so-called Korotchenkovskiye meadows). There are colonies of various species of waders and water-birds, for which the river Desna forms the natural boundary of the nesting habitat. In the northern part the *Actitis hypoleucos* and the *Chlidonias leucopterus* build their nests, in the southern part there nest the *Anas penelope*, the *Larus canus*, the *Anas penelope*, the *Emberiza aurcola*. The *Aythya nyroca* and the *Tringa stagnatilis* are registered in the Red Book of Ukraine. Besides, this is the only place in Ukraine where the *Podiceps auritus* builds its nest. There are also numerous nesting-places of the *Callinago media*, the *Phylomachus pugnax*, and the *Crex crex* there. In all, there nest 51 bird species. The ornithological fauna of the Ochkyno-Mesyensk section of the Desna ecological corridor is well-preserved. This is an important meridional flyway for the birds.

The Desna-Semenivka section of the eastern Polissia ecological corridor begins at the basin of the river Snov and stretches along the rivers Revna, Rvanets and Smyachka. There prevail pine forests with green moss and *Vaccinium myrtillus*. Along the flood-plains there are swamps with alder-trees. As concerns the fauna, arboreal species prevail. There may be found birds, registered in the Red Book of Ukraine: the *Ciconia nigra*, the *Aguila pomarina*, the *Grus grus*, the *Lanius excubitor*.

The national econet elements of the Novgorod-Severs'k Polissia are the Ochkyno core area, the Mesyensk core area, and also the Shaboltasovo ecological corridor.

The Mesynsk core area is formed by the prospective national park «Mesynsky» (circa 32 000 hectares). It is situated upon the Pridnesnyanska divide in the Korop rayon of the Chernigov oblast. The area is an elevated plain, incised by gullies and ravines, where woods «are hiding». The woodlands occupy circa 38 per cent of the prospective park territory. Hayfields and pastures take up 16 per cent, swamp – 1 per cent, ponds and rivers – 3 per cent of the park territory. Circa 35 per cent of the territory are arable lands. In this area oak woods, bass- and oak woods, maple-, bass- and oak woods prevail, which is not typical for the Polissia region. Meadows and swamps are concentrated within the Desna flood-plain. The flora of the prospective park numbers circa 500 species of higher vascular plants, 10 of them are registered in the Red Book of Ukraine.

The Ochkino core area is situated in the northern region of Ukraine. It occupies a part of the national park «Desnyansko-Starogutsky» by the Desna and the area along the right bank of the river. There may be found 9 species of higher vascular plants, registered in the Red Book of Ukraine. The outcrops of chalk deposits are of much scientific interest, yet insufficiently explored. There are as many as 261 species of vertebrates in the area, among them: mammals – 30 species, birds – 178 species, amphibia – 12 species, fishes – 33, and 1 species of lamprey. The Ochkino core area is one of the few known nesting habitats of the *Pandion haliaëtus*. There may be found the *Haliaeetus albicilla*, the *Haematopus ostralegus* and the *Actitis hypoleucos*, all of them protected in Ukraine. 13 species of the vertebrates in the area are registered in the Red Book of Ukraine, among them – the *Acipenser ruthenus* and the *Endontomyron mariae*. Here may be met the *Allactaga jaculus*, a steppe animal.

The Shaboltasovo ecological corridor stretches along the forests, which connect the Mesynsk core area and the Ochkino-Mesynsk section of the Desna ecological corridor with the elements of the Chernigov Polissia ecological net in the west. In the woods of the Shaboltasovo ecological corridor there have been discovered 5 rare floral species, registered in the Red Book of Ukraine. Within the boundaries of the ecological corridor there may be found oak woods with rich lucifile flora.

The regional econet elements of the Novgorod-Sivers'k Polissia are the Prudischanske, Velikoborove, Esman, Fayeuka and Vorobyevka core areas together with the system of the ecological corridors.

The basis of the Prudischanske core area is formed by the game reserve «Prudischanskiy» (2538 hectares). The area should be expanded at the expense of the adjoining woods with the inclusion of the river Ivočka valley and its tributaries, the rivers Usozh, Kosyčikha and the others.

The basis of the Velikoborove core area is formed by the national forest reserve «Velikiy Bir». It covers the terrace of the river Desna with the coniferous forest. Here nest the *Circaetus gallicus* and the *Hieraaetus pennatus*. The reserve «Velikiy Bir» was the last nesting place of the *Falco peregrinus*.

The basis of the Esman core area is formed by the regional landscape reserve «Verkhneesemanskiy» (2912.5 hectares). This is a natural complex of pine forests with green moss and *Vaccinium myrtillus*, meadows, swamps and bogs. Here may be found the *Aquila heliaca*.

The Vorobyevka core area occupies the territory by the village of Vorobyevka in the Novgorod-Sivers'k rayon of the Chernigov oblast. As regards the vegetation of the area, there are present floral complexes, typical for the Polissia region, as well as fragments of deciduous woods. The swamp lands at the sources of the small rivers Ustezh, Rogozna and along the tributaries of the river Vara are ecologically valuable.

The Fayeuka core area is situated on the right bank of the river Krinitza by the village of Fayeuka in the Novgorod-Siverskiy rayon. The characteristic feature of this area is deep river-beds. Here are the sources of the rivers Supoi, Rvanets, Krinitza. There are intact fragments of woods there. Meadows and peatbogs prevail in the hollows.

The project of the ecological net presupposes the creation of an integrated natural framework for the whole biosphere. Therefore, the ecological net should be expanded into the adjoining regions. The Novgorod-Sivers'k Polissia covers the south-eastern part of the Dnieper-Desna Polissia. It borders on the ridges of the Sredneruska Hight in the east and the south-east and with the Pridniprovska Plain in the south.

The Novgorod-Severs'k Polissia is connected with the regional ecological nets of the Bryansk oblast, Kaluga oblast and Orel oblast in Russia through the largest natural corridor – the river Desna. Here have been founded the reserves «Bryanskiy Les», «Kaluzhski Zasiky», the national parks «Orlovskoe Polissia», «Ugra». In the west the Novgorod-Severs'k Polissia may be connected with the natural complexes of the Chernigov Polissia through the valley of the river Snov and the Shaboltasovo ecological corridor.

In the north and west the Novgorod-Sivers'k Polissia borders on the territories, the nature of which are comparatively well preserved. In the east and in the south the situation is quite different. The formation of the ecological corridor along the river Seim seems to be the most viable project. The corridor will connect the ecological net of the Novgorod-Sivers'k Polissia with the ridges of the Srednerusskaya Hight. In the valley of the river Seim the original flora is well-preserved. Here will be founded the national park «Sredneseimskiy». The project of a prospective ecological net in the interfluvium of the rivers Desna and Seim is under consideration. The foundation of the Ichnya national park to the south of the Novgorod-Sivers'k Polissia will open a new ecological corridor. It will connect the ecological net with the Dnieper ecological corridor along the river Udai.

The research proves the importance of this region for the formation of the Ukrainian-Russian international econet. The prospective

Ukrainian-Russian biosphere reserve «Bryanski i Starogutski Lisy» and the ecological corridor along the river Desna will play an important role in the ecological net.

The materials, collected and generalized for the project of the Novgorod-Sivers'k Polissia ecological net enable planning the priority directions of the scientific investigations in the region. They are as follows: the study of the flora and fauna condition within the boundaries of the ecological corridors, the distribution of the rare species, regular observation of their populations within the core areas and the ecological corridors. Also we should attend to the bird migration, the dynamics of the floral growth, especially on the territories of the national parks and reserves. The further efforts should be directed at the formation of so-called restoration areas and buffer zones, which are very important components of the ecological net.

Список заказников, поданных на карті-схемі

№ на карті	Назва	Категорія, ранг, тип
1.	Лубянка	Гідрологічний заказник місцевого значення
2.	Дреснівський	Гідрологічний заказник місцевого значення
3.	Буда-Вороб'ївський	Гідрологічний заказник місцевого значення
4.	Гало	Гідрологічний заказник місцевого значення
5.	Купелі	Гідрологічний заказник місцевого значення
6.	Михальчино-Слобідський	Гідрологічний заказник місцевого значення
7.	Рогозинське	Гідрологічний заказник місцевого значення
8.	Косий клин	Ботанічний заказник місцевого значення
9.	Гаркавка	Гідрологічний заказник місцевого значення
10.	Кривуша	Ботанічний заказник місцевого значення
11.	Мшари	Гідрологічний заказник місцевого значення
12.	Базарна роща	Заповідне урочище
13.	Семенівський	Гідрологічний заказник місцевого значення
14.	Володимирівський	Лісовий заказник місцевого значення
15.	Володимирівський	Лісовий заказник місцевого значення
16.	Узруївська дача	Ботанічний заказник місцевого значення
17.	Машевський	Гідрологічний заказник місцевого значення
18.	Ревна	Гідрологічний заказник місцевого значення
19.	Ревнище	Гідрологічний заказник місцевого значення
20.	Великий дятел	Гідрологічний заказник місцевого значення
21.	Урочище Гуліне	Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення
22.	Топкий лог	Гідрологічний заказник місцевого значення
23.	Рванецьке	Гідрологічний заказник місцевого значення
24.	Лизунівка	Гідрологічний заказник місцевого значення
25.	Зяти	Гідрологічний заказник місцевого значення
26.	Урочище Броди	Гідрологічний заказник місцевого значення
27.	Роменське	Гідрологічний заказник місцевого значення
28.	Бирине	Заповідне урочище
29.	Дубравка	Ботанічний заказник місцевого значення
30.	Фаївське	Гідрологічний заказник місцевого значення
31.	Попівський	Гідрологічний заказник місцевого значення

№ на карті	Назва	Категорія, ранг, тип
32.	Криниця	Гідрологічний заказник місцевого значення
33.	Зорове	Ботанічний заказник місцевого значення
34.	Ларинівський	Гідрологічний заказник місцевого значення
35.	Красний хутір	Заповідне урочище
36.	Куцовець	Ботанічний заказник місцевого значення
37.	Путівський	Ландшафтний заказник загальнодержавного значення
38.	Прудищанський	Ландшафтний заказник загальнодержавного значення
39.	Богданівський	Лісовий заказник місцевого значення
40.	Ушинський	Лісовий заказник місцевого значення
41.	Криве	Гідрологічний заказник місцевого значення
42.	Студинський	Гідрологічний заказник місцевого значення
43.	Покошицьке	Гідрологічний заказник місцевого значення
44.	Мезинська Швейцарія	Ландшафтний заказник місцевого значення
45.	Великий бір	Лісовий заказник загальнодержавного значення
46.	Великий бір	Лісовий заказник загальнодержавного значення
47.	Воронізький	Ботанічний заказник місцевого значення
48.	Верхньоесманський	Ландшафтний заказник місцевого значення
49.	Рихлівська дача	Ландшафтний заказник загальнодержавного значення
50.	Свердловський	Ландшафтний заказник місцевого значення
51.	Вишенська дача	Лісовий заказник місцевого значення
52.	Жорнівський бір	Ландшафтний заказник місцевого значення
53.	Коропський бір	Заповідне урочище
54.	Кочубеївський	Зоологічний заказник місцевого значення
55.	Ретинський	Ботанічний заказник місцевого значення

Елементи екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся

1. Брянсько-Старогутське природне ядро.
2. Очкинсько-Мезинський відрізок Східнополіського екологічного коридору.
3. Деснянсько-Сеченівський відрізок Східнополіського екологічного коридору.
4. Мезинське природне ядро.
5. Очкинське природне ядро.
6. Прудищанське природне ядро.
7. Великобірське природне ядро.
8. Есманське природне ядро.
9. Вороб'ївське природне ядро.
10. Фаївське природне ядро.
11. Старогутсько-Ямпільський екологічний коридор.
12. Бичинський екологічний коридор.
13. Івоткінський екологічний коридор.
14. Есманський екологічний коридор.
15. Прудищансько-Есманський екологічний коридор.
16. Шаболтасівський екологічний коридор.

Зміст

Передмова	3
1. Екологічна мережа України та Новгород-Сіверського Полісся як частина європейської екологічної мережі	5
2. Елементи міжнародної екологічної мережі в межах Новгород-Сіверського Полісся	9
2.1. Брянсько-Старогутське природне ядро	9
2.2. Очкинсько-Мезинський відрізок Східнополіського екологічного коридору	15
2.3. Деснянсько-Семенівський відрізок Східнополіського екологічного коридору	24
3. Елементи національної екологічної мережі	28
3.1. Мезинське природне ядро	28
3.2. Очкинське природне ядро	32
3.3. Шаболтасівський екологічний коридор	39
4. Елементи регіональної екологічної мережі	45
4.1. Природні ядра регіонального рівня	45
4.2. Екологічні коридори регіонального рівня	59
5. Зв'язок екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся з екомережами сусідніх регіонів	64
Висновки	68
Список використаних джерел	70
Резюме	77
Summary	82
Список заказників, поданих на карті-схемі	87
Елементи екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся, подані на карті-схемі	89

Contents

Foreword	3
1. The ecological net of Ukraine and the Novgorod-Sivers'k Polissia as a component of the European econet	5
2. The elements of the international ecological net within the boundaries of the Novgorod-Sivers'k Polissia	9
2.1. The Brians'k-Stara Guta core area	9
2.2. The Ochkyno-Mesyns'k section of the Desna ecological corridor	15
2.3. The Desna-Semenivka section of the East Polissia ecological corridor of the international level	24
3. The elements of the national ecological net	28
3.1. The Mesyns'k core area of the national level	28
3.2. The Ochkyno core area of the national level	32
3.3. The Shaboltasovo ecological corridor of the national level	39
4. The elements of the regional ecological net	45
4.1. The core areas of the regional level	45
4.2. The ecological corridors of the regional level	59
5. The connections between the ecological net of the Novgorod-Sivers'k Polissia and the econets of the neighbouring regions	64
Conclusions	68
Sources	70
Summary	77
The list of the reserves, marked on the map	82
The elements of the ecological net of the Novgorod-Severs'k Polissia, marked on the map	89

Наукове видання

Сергій Михайлович Панченко
Тетяна Леонідівна Андрієнко
Гліб Георгійович Гавриш
Юрій Валерійович Кузьменко

Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся

Редактор видавництва В.І. Кочубей
Художнє оформлення обкладинки В.Б. Гайдабрус
Редактор Н.Ю. Курносова
Комп'ютерна верстка В.Б. Гайдабрус, Д.І. Іовенко

Підписано до друку 10.07.2003. Формат 60x84^{1/16}.
Папір офсетний. Гарнітура Скулбук. Друк офсетний.
Умов. друк. ар. 5,64. Обл.-вид. ар. 7.
Тираж 375 прим. Замовлення № 637.

Видавничо-торговий дім «Університетська книга»
Україна, 40030, м. Суми, вул. Кірова, 27
Тел./факс: (0542) 21-13-57, 27-51-43.
E-mail: info@book.sumy.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001.

Віддруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
на ПП «Мусатов»
Україна, 40030, м. Суми, вул. Ковпака, 17, к. 35

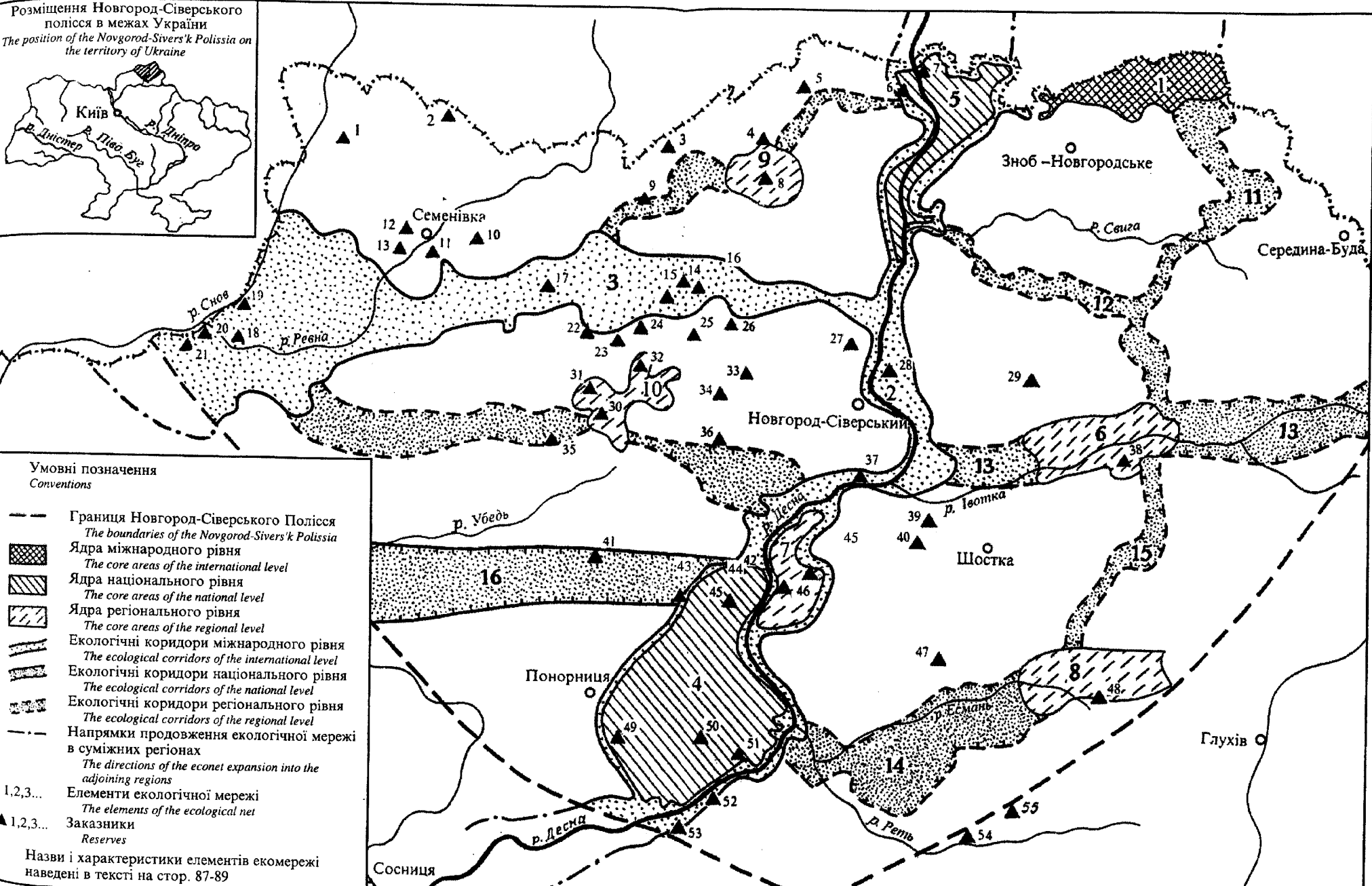
**The Ecological Net of the Novgorod-Sivers'k Polissia / S.M.
Panchenko, T.L. Andrienko, H.H. Havrysh, Y.V. Kuz'menko. –
Sumy: Universytets'ka Knyga, 2003. – 92 p.**

The project of the Novgorod-Sivers'k Polissia ecological net has been suggested. There have been singled out core areas and ecological corridors on the international, national and regional levels. The landscape, flora and fauna of the elements of the ecological net are characterised. Special attention is given to the distribution of the rare species.

ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО ПОЛІССЯ

THE ECOLOGICAL NET OF THE NOVGOROD-SIVERS'K POLISSIA

Розміщення Новгород-Сіверського полісся в межах України
The position of the Novgorod-Sivers'k Polissia on the territory of Ukraine

Умовні позначення
Conventions

- Границя Новгород-Сіверського Полісся
The boundaries of the Novgorod-Sivers'k Polissia
- ▨ Ядра міжнародного рівня
The core areas of the international level
- ▧ Ядра національного рівня
The core areas of the national level
- ▩ Ядра регіонального рівня
The core areas of the regional level
- ▬ Екологічні коридори міжнародного рівня
The ecological corridors of the international level
- ▮ Екологічні коридори національного рівня
The ecological corridors of the national level
- ▯ Екологічні коридори регіонального рівня
The ecological corridors of the regional level
- Напрямки продовження екологічної мережі в суміжних регіонах
The directions of the econet expansion into the adjoining regions
- 1,2,3... Елементи екологічної мережі
The elements of the ecological net
- ▲ 1,2,3... Заказники
Reserves

Назви і характеристики елементів екомережі наведені в тексті на стор. 87-89